

परब

ओनवादन

(२१मी सदी : प्रथम दायको : विशेषांक)

वर्ष : ८

स्थापना वर्ष : १९६०

जान्युआरी-फ़ेब्रुआरी : २०१४

अंक : ७-८

धीरु परीभ
प्रमुभ

परामर्शनसमिति
रतिवाल बोरीसागर
मध्यस्थ समितिना सभ्य

उषा उपाध्याय
प्रकाशनमंत्री

तंत्री

योगेश जोषी

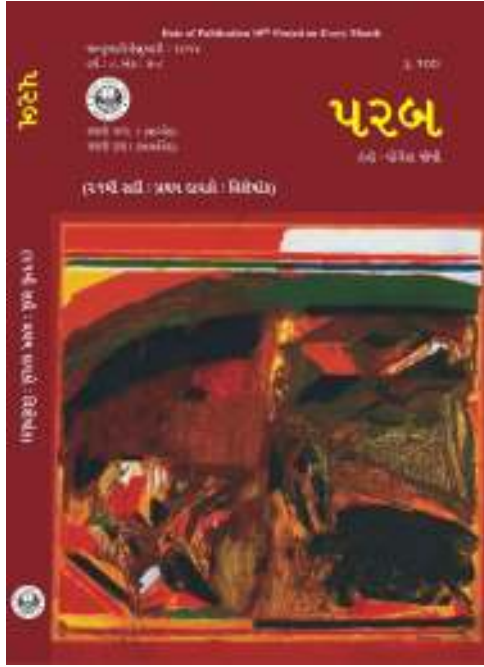
गुजराती साहित्य परिषद

मेघाशी ज्ञानपीठ ०० क. वा. स्वाध्यायमंदिर

गुजराती साहित्य परिषद (प्रकाशन विभाग), गोवर्धनम्बवन,
गुजराती साहित्य परिषद मार्ग, आश्रम मार्ग, नदीकिनारे, अमदावाद-३८० ००९
फ़ोन अने फ़ैक्स : २६ ५८७९४७

Web-site : www.gujaratisahityaparishad.org

www.gujaratisahityaparishad.com

અ નુ ક મ

(પરબ ઓનલાઈન)

પ્રમુખપદેથી : સાહિત્ય અને જીવન, ધીરુ પરીખ

આ ક્ષણે : એકવીસમી સદીના પ્રથમ દાયકાનું સરવૈયું, યોગેશ જોષી

દાયકાનું ચરિત્રસાહિત્ય (૨૦૦૧થી ૨૦૧૦), મનસુખ સલ્લા

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ૪૭મું અધિવેશન : અહેવાલ, અજય પાઠક

પરિષદ પ્રમુખના ભાષણમાંથી આરમન : સર્જક અને સ્વાતંત્ર્ય, ધીરુ પરીખ,
સંકલન : યોગેશ જોષી

આપણી વાત : સંકલન : પ્રફુલ્લ રાવલ

આવરણચિત્ર : આસ્વાદનોંધ, પીયૂષ ઠક્કર

આવરણ : સૈયદ હેદર રઝા

અ નુ ક મ

(પરબ પ્રકાશન)

- પ્રમુખપદ્દેથી : સાહિત્ય અને જીવન, ધીરુ પરીખ 6
- આ ક્ષણે : એકવીસમી સદીના પ્રથમ દાયકાનું સરવૈયું, યોગેશ જોષી 8
- છાંદસ-અછાંદસ ગુજરાતી-કવિતા (૨૦૦૧થી ૨૦૧૦) :
સમકાલીન સંવેદનાની છબિ, મણિલાલ હ. પટેલ 9
- પ્રથમ દાયકાની ગુજરાતી ગીતકવિતા, ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટ 36
- ગુજરાતી ગઝલ ૨૦૦૧-૧૦ : ઉપલબ્ધિઓનો દસકો, રાજેશ વ્યાસ 'મિસ્કીન' 57
- ૨૧મી સદીના પ્રથમ દાયકાની વાર્તાની ઉપલબ્ધિઓ, શરીફા વીજળીવાળા 68
- એકવીસમી સદીના પ્રથમ દાયકાની ગુજરાતી નવલકથા, પ્રવીણ દરજી 94
- નિબંધ લખવો સહેલો તો નથી જ, પ્રફુલ્લ રાવલ 99
- નવી સદીનાં ગુજરાતી નાટકો : વલણો અને વળાંકો, ડૉ. મહેશ ચંપકલાલ 109
- દાયકાનું ચરિત્રસાહિત્ય (૨૦૦૧થી ૨૦૧૦), મનસુખ સલ્લા 137
- સંકેત નામે શાસ્ત્રની સ્થગિતતા યાને ૨૦૦૧થી ૨૦૧૦નું વિવેચન,
હસિત મહેતા 151
- સદીનું પ્રથમ દસક : સંશોધન-સંપાદન, દર્શના ધોળકિયા 175
- પ્રથમ દાયકો : અનુવાદ, અરુણા જાડેજા 185
- ગુજરાતી બાળસાહિત્ય (૨૦૦૧-૨૦૧૦), શ્રદ્ધા ત્રિવેદી 222
- ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ૪૭મું અધિવેશન : અહેવાલ, અજય પાઠક 216
- પરિષદ પ્રમુખના ભાષણમાંથી આચમન : સર્જક અને સ્વાતંત્ર્ય, ધીરુ પરીખ,
સંકલન : યોગેશ જોષી 239
- આપણી વાત : સંકલન : પ્રફુલ્લ રાવલ 256
- આવરણચિત્ર : આસ્વાદનોંધ, પીયૂષ ઠક્કર 264
- આવરણ : સૈયદ હૈદર રઝા
- આ અંકના લેખકો : 267

શીર્ષકમાંના ‘સાહિત્ય’ અને ‘જીવન’ શબ્દો સદીઓ જૂના છે. પરન્તુ એ જેટલા જૂના છે તેટલા જ નૂતન પણ છે. આ બન્ને વચ્ચે જે સંબંધ છે તે ક્યારેય છૂટવાનો નથી.

સાહિત્ય સર્જે છે કોણ ? જવાબમાં જીવનધારી મનુષ્ય આવશે. તો પછી જે માનવી સાહિત્ય સર્જે છે તે સાહિત્ય તેના જીવનથી પર કેવી રીતે ઢોઈ શકે ?

જીવન સાહિત્યની પૂર્વે સર્જાયું છે. આથી વિશ્વમાં જ્યાં જ્યાં માનવી છે ત્યાં ત્યાં સાહિત્યની સંભાવના છે. આદિકાળથી પૃથ્વી પર વસતો માનવી પોતાના જીવનની બાબતમાં વત્તેઓછે અંશે વિચારતો રહ્યો છે. એના વિકાસના વિવિધ કાળખંડમાં એ જીવનથી વધુ ને વધુ સભાન થતો આવ્યો છે. લિપિ નહોતી શોધાઈ ત્યારે પણ માનવી એક યા બીજી રીતે પોતાનાં ભાવ, સંવેદનો, જરૂરિયાતોને વાચા આપતો આવ્યો છે.

આમ એની આ અભિવ્યક્તિ વાચામાં વિવિધ રીતે વિવિધ સ્તરે જોવા-જાણવા મળે છે. ધીમે ધીમે માનવી જરૂરિયાતમાંથી વિશેષપણે કશુંક વિચારતો થયો છે એમ જગતનો ઇતિહાસ કહે છે. આની આવી વિચારલહેર વિકસતી વિકસતી કલાત્મકતા તરફ વળી છે. આથી આ માનવી પેટનો ખાડો પૂરવા કે કંઠનો તોષ સંતોષવા પૂરતો મર્યાદિત ન રહેતાં કંઈક વિશેષ હેતુ પણ સર કરવા લાગ્યો.

આવી રીતે જેમ જેમ વાણી લિપિબદ્ધ થતી ગઈ તેમ તેમ માત્ર મૌખિક અભિવ્યક્તિમાંથી લિખિત અભિવ્યક્તિ તરફ વળવાનું બન્યું. અને વળી એમાં કેવળ સ્થૂળ પ્રયોજનથી પર થઈ અલૌકિક આનંદની ઉજાણી તરફ માનવી વળતો થયો. આમ સહેતુક મૌખિક-લિખિત અભિવ્યક્તિથી વિકસતો વિકસતો માનવી આનંદલક્ષી વાર્ષિક-લિખિત અભિવ્યક્તિ તરફ વળ્યો છે તેવું જોવા મળે છે.

આવી રીતે અભિવ્યક્તિનો સ્તર સૂક્ષ્મથી સૂક્ષ્મતર અને સૂક્ષ્મતમ તરફ વિકસતો ગયો છે. આરંભમાં નામઠામ વગર મનુષ્ય સંવેદન-વિચારને વ્યક્ત કરતો થયો. આ પ્રકારની મૌખિક અભિવ્યક્તિ જ્યારે આનંદલક્ષી કે કોઈ પ્રકારના જીવનલક્ષી હેતુ તરફ વળી છે ત્યારે લોકસાહિત્ય રચાયું છે. એમાં દરેક તબક્કે જીવનનો મહિમા પ્રધાન બન્યો છે.

આમ, સાહિત્ય મનુષ્ય દ્વારા મનુષ્ય માટે સર્જાયું છે, જેમાં જીવન કેન્દ્રસ્થાને રહેવા પામ્યું છે. જીવનની બાદબાકીથી કોઈ હેતુ સિદ્ધ થતો જણાયો નથી. પૃથ્વી પરના વિવિધ વિસ્તારોમાં વિવિધ તબક્કે માનવી જીવન પ્રત્યે વધુ ને વધુ સભાન થતો ગયો છે. કેવળ

સ્થૂળ જીવનમાંથી સૂક્ષ્મ જીવન તરફ વળ્યો છે. આમ માનવી જીવન સર્વ પ્રવૃત્તિઓનું સ્થૂળથી સૂક્ષ્મ સ્તરે વાચિક-લિખિત અભિવ્યક્તિનું કારણ રહ્યું છે.

જેમ જેમ અભિવ્યક્તિમાં કલાત્મકતા ભળતી ગઈ તેમ તેમ જીવનની વાત રસાત્મક બનતી ગઈ. આવા રસાત્મક જીવનવ્યવહારનો હેતુ સર્જનાત્મક સ્તરે પહોંચે છે ત્યારે સાહિત્યનો જન્મ થાય છે. ક્રમશઃ સાહિત્ય વિવિધ સ્વરૂપોમાં ઢળવા લાગે છે અને એ રીતે સાહિત્યનો વિસ્તાર થાય છે એમાં પણ જીવન જ મહત્ત્વનું પાસું બની રહે છે.

જીવનની વાત સીધી કે આડકતરી રીતે આવે, સ્થૂળ કે સૂક્ષ્મ રીતે આવે પણ જીવનની બાદબાકીથી સાહિત્ય અસ્તિત્વમાં આવી શક્યું નથી કે આવી શકતું નથી. એટલે જીવનનાં પરિવર્તનો સાહિત્યનાં પરિવર્તનો બની રહે છે. આ રીતે સાહિત્ય માનવસર્જિત છે અને એટલે કોઈ ને કોઈ રીતે મનુષ્યજીવન સાહિત્યનો વિષય બનતું આવ્યું છે અને બન્યા કરશે.

જો સાહિત્યમાં જીવન કોઈ ને કોઈ રીતે પ્રતિબિંબિત ના થાય તો સાહિત્યનો મહિમા કેટલો રહેશે ? હા, એ વાત ખરી કે માનવી જીવનના વિકાસની સાથે સાથે તેની અભિવ્યક્તિનાં સ્વરૂપો પણ વિકસતાં ગયાં છે અને ક્યારેક સાહિત્ય માનવસમાજમાં ખૂણામાં પણ ધકેલાઈ ગયું છે. પણ ત્યારે એણે જીવનનો સાથ છોડ્યો નથી.

આમ, જીવનની ઝાડીમાં સાહિત્ય એ સાફસૂથરી પ્રવાસકેડી છે. અને આ પ્રવાસ એ જ જીવનયાત્રા છે. આમ, સાહિત્ય સાથે જીવનનો સંબંધ વિવિધ તબક્કે વિવિધ રીતે અનુબંધાયેલો છે.

ત્રણેક વર્ષ રાહ જોયા બાદ સદીના પ્રથમ દાયકાના સાહિત્ય વિશેનો આ વિશેષાંક પ્રગટ થાય છે તેનો આનંદ અનુભવાય છે.

અત્યારે શાળાઓમાં અંગ્રેજી માધ્યમમાં ધસારો જોવા મળે છે. સારી શાળાઓમાં આર્ટ્સ વિભાગ લગભગ બંધ થઈ ગયો છે. સાયન્સ કે કોમર્સમાં વિદ્યાર્થીઓ જાય. કોલેજોમાં પણ અન્ય ક્યાંય પ્રવેશ ન મળે તેઓ છેવટે આર્ટ્સમાં આવે છે. આ પરિસ્થિતિમાં આપણા વિવેચનનું ભાવિ કેવું હશે એવો સવાલ સહેજે થાય. જે ખુરશીમાં ઉમાશંકર જોશી તથા સુરેશ જોષી હતા એ ખુરશીમાં બે-ત્રણ દાયકા પછી કોણ હશે ?!

અત્યારની ‘ફાસ્ટ લાઈફ’માં, ‘શોર્ટ કટ’ અને ‘માર્કેટિંગ’ના જમાનામાં ચીવટપૂર્વક, નિષ્ઠાપૂર્વક સારું કામ કરનારા કેટલા ? પંડિતયુગથી શરૂ કરીને અત્યાર સુધીના આપણા વિવેચનનો દાયકાવાર જો ગ્રાફ દોરીએ તો ?! સંશોધનના નામે પણ અત્યારે મોટેભાગે ‘કોપી’-‘પેસ્ટ’ ચતુરાઈપૂર્વક ચાલ્યા કરતું જોવા મળે છે.

આ પરિસ્થિતિમાં, પ્રથમ દાયકામાં પ્રગટ થયેલ જે તે સ્વરૂપનાં બધાં પુસ્તકોમાંથી પસાર થઈને એનું સમતોલ સરવૈયું કરવાનું કામ ધૂળ ધોવા જેટલું જ અઘરું છે. આપણે ત્યાં શાસ્ત્રીય રીતે સૂચિનું કામ પણ નિયમિત થતું નથી. પરિણામે દાયકામાં જે તે સ્વરૂપનાં કેટલાં પુસ્તકો પ્રગટ થયાં વગેરે માહિતી એકઠી કરવામાંય ખાસ્સો શ્રમ લેવો પડે. આ સંજોગોમાં આ વિશેષાંક માટે લખનારા સહુ મિત્રોનો આદરપૂર્વક, હૃદયપૂર્વક આભાર માનું છું. દાયકાના વિવેચન માટે લેખ કરી આપવા જૂના-નવા ઘણા વિવેચક મિત્રોને વિનંતી કરી. ઘણા મિત્રોએ ના પાડી. છેવટે, અનેક મુશ્કેલીઓ વચ્ચે પણ લેખ કરી આપવા બદલ શ્રી હસિત મહેતાનો વિશેષ આભાર માનું છું.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનાં જ્ઞાનસત્રોમાં સરવૈયાનું કામ થતું રહે છે. તદ્દુપરાંત દાયકાનું સરવૈયું પણ વિશેષાંક થકી પ્રગટ કરવાની ‘પરબ’ની પરંપરા રહી છે. અભ્યાસીઓને તથા સહૃદય ભાવકોને આ વિશેષાંક ઉપયોગી થશે તેવી આશા સાથે વિરમું છું.

૨૬-૧૨-૨૦૧૩

ભૂમિકા

જો કોઈ સાહિત્યસ્વરૂપનો પાંચ દાયકાનો પટ અવલોકવાનો હોય તો અવલોકન વધુ કડક રહેવાનું, દાયકાનો પટ હશે તો અવલોકન વધુ વિગતે થશે અને વર્ષ-બે વર્ષનું સરવૈયું હશે તો એથી પણ વિગતે નોંધ લઈ શકાશે. આ તમામ ઉપક્રમમાં યરિત્રસાહિત્યની મૂળભૂત લાક્ષણિકતાઓ અને સ્વરૂપગત વિભાવનાઓ અવલોકનકારના ચિત્તમાં સ્પષ્ટ હોય તે અપેક્ષા રહેવાની જ. તો જ ગોળ-ખોળનો ભેદ સ્પષ્ટ રહે.

દરેક સમયે સાહિત્યસ્વરૂપમાં ઢગલાબંધ કૃતિઓ પ્રગટ થવાની. લખતાં ન આવડતું હોય તેઓ પણ પુસ્તક પ્રગટ કરી શકે છે. ત્યારે દાયકાના સાહિત્યનું અવલોકન નીવડી આવેલી કૃતિઓ તારવી આપે તેવી અપેક્ષા રહેવાની. સાથે જ અવલોકનકાર ગમે તેટલો પ્રયત્ન કરે, પણ બધું નિશેષ વાંચીને લખી શકતો નથી. કેટલુંક પ્રગટ થયેલાં અવલોકનોને આધારે તપાસવું-મૂલવવું પડે છે. એથી કેટલીક મર્યાદા અવલોકનમાં પ્રવેશતી હોય છે.

દર દાયકે અવલોકનકાર માટે પડકારરૂપ બને, પ્રચલિત થયેલાં ધોરણોની ફેરતપાસ કરવા પ્રેરે તેવી કૃતિઓ મળે તો એ ભાષાના સાહિત્યની સજીવતાની નિશાની ગણાય. નાલ્પે સુખમાં માનનારા સર્જકો અલ્પ સંખ્યામાં જ હોય, તોપણ માનદંડો પૂરા પાડે છે, કે નવા વર્ણાંક સૂચવે છે.

યરિત્રસાહિત્યમાં પ્રેરકતા મુખ્ય ગુણ ગણાય. એનો આધાર જીવનમૂલ્યો જ હોવાનાં. પરંતુ જીવનમૂલ્યોનાં સાદાં સમીકરણો નહિ, કેવળ દષ્ટાંતો નહિ, પણ વ્યક્તિમાં એ મૂલ્યો કેમ જિવાયાં, તેણે કેવાં કરુણ-મધુર રૂપો ધારણ કર્યાં, અનેએ સઘળાંના પ્રકટીકરણમાં પ્રસ્તુત વ્યક્તિનાં મૂલાધારો, વિકાસબળો, પ્રતિકૂળતાઓ કે અનુકૂળતાઓની ખોજ યરિત્રસાહિત્યકારે કરવી જ પડવાની. પછી એ આત્મકથા હોય કે જીવનચરિત્ર હોય કે રેખાચિત્ર હોય.

એવું જ વયજૂથ અનુસાર - બાળસાહિત્ય, કિશોરસાહિત્ય, પ્રૌઢસાહિત્યનું અભિવ્યક્તિસ્વરૂપ, ભાષાતરાહ ભિન્ન ભિન્ન હોવાં જોઈએ. તેમાંય બાળસાહિત્ય વધુ કસોટી કરે છે. તો નોંધપાત્ર વ્યક્તિત્વને પ્રગટાવવામાં ગદ્યની વિવિધ ક્ષમતાઓ હસ્તગત હોય તે અનિવાર્યતા ગણાય. કાંઈ પણ લખવાની હોંશ અને ગદ્યસામર્થ્ય એક નથી. અભિવ્યક્તિની અનેકવિધ તરાહોને તાગતું, ગદ્યની ખૂબીઓને સુચારુ રીતે પ્રગટાવવાનું

સામર્થ્ય લેખકની પ્રતિભાનો વિશેષ છે. ઉત્તમ પરિણામો સુધી નહિ પહોંચી શકતા લેખકોમાં જીવનમૂલ્યોને તાગવાની અને ગદ્યસામર્થ્યની ઊણપ મુખ્ય ભાગ ભજવે છે તેવું જોવા મળશે.

આ સઘળી બાબતોને ધ્યાનમાં રાખીને છેલ્લા દાયકાના (૨૦૦૧થી ૨૦૧૦ સુધીના) ચરિત્રસાહિત્યને અવલોકવાનું રાખ્યું છે. પ્રગટ થયેલાં તમામ પુસ્તકોની નોંધ લેવાનું શક્ય નથી હોતું, સાથે જ નોંધપાત્ર કૃતિ છૂટી ન જાય તેની શક્ય તેટલી વધુ કાળજી રાખી છે.

આત્મકથા સાહિત્ય (૨૦૦૧થી ૨૦૧૦)

જીવનભર શિક્ષણક્ષેત્રે પ્રવૃત્ત રહેનાર જશીબહેન નાયકે ‘સમરણયાત્રા’ (૨૦૦૧)માં પોતાની ઘડતરકથા, સરસ્વતી વિદ્યામંડળની સ્થાપના, પતિ રઘુભાઈ નાયકનો સાથ, શિક્ષક તરીકેના અનુભવો, સંસ્થાકથા, મૂંઝવણો અને તેમાંથી કાઢેલા માર્ગોનું નિખાલસ, સરળ, સહજ આત્મવૃત્તાંત આલેખ્યું છે. શિક્ષણના ઇતિહાસ તરીકે, શિક્ષણસંસ્થાના સંચાલક તરીકેના અનુભવો રૂપે અને મહિલાઓના અલ્પ લખાણની દૃષ્ટિએ આ નોંધપાત્ર આત્મવૃત્ત ગણી શકાય તેમ છે.

વિદેશ (માન્યેસ્ટર) વસતા દીપક બારડોલીકરે ‘ઉછાળા ખાય છે પાણી’ (૨૦૦૪) રૂપે લખેલ આત્મવૃત્તાંતમાં જન્મથી તે પાકિસ્તાનમાં ઝિયા શાસનમાં જેલવાસ થયો ત્યાં સુધીનું વૃત્ત વર્ણવ્યું છે. લેખકે નોંધ્યું છે, ‘મારા અનુભવો – અવલોકનો, સફળતા-નિષ્ફળતાઓ, ખામી-ખૂબીઓ તથા મનોમંથનો પણ તરવરતાં જોવા મળશે. તારવણીઓય ખરી અને મારા સમયના પડઘા ને પડછાયા. લેખકની ભાષા મમળાવવા જેવી ખાટી-મીઠી અને તીખી પણ છે. બોલચાલની તળપદી લઢણો તેમને સ્વાભાવિક છે. જોકે લેખકનાં અવલોકનો અને અભિપ્રાયોની આત્યંતિકતા એકાંગિતા ઊભી કરે છે. પરંતુ ભારત-પાકિસ્તાનના પ્રશ્નો અને સંબંધોને જોવાનો એક અલગ અભિગમ પણ મળે છે.

૨૧મી સદીના પ્રથમ દાયકામાં આત્મકથાનું આલેખન અલ્પ છે. પરંતુ જે થોડી લખાઈ છે તે ક્ષેત્રોની વ્યક્તિઓએ અગાઉ ભાગ્યે જ આવું કશું લખ્યું છે. આવાં વિશિષ્ટ ક્ષેત્રોની વ્યક્તિઓના આત્મગત આલેખો મળે એ સંસ્કારજીવન માટે આવશ્યક છે. રાજકારણ, સેવાક્ષેત્ર, સાહિત્ય યા કેળવણીના ક્ષેત્રની વ્યક્તિઓનાં આત્મવૃત્તાંતો ગુજરાતી સાહિત્યમાં મળ્યાં છે, પરંતુ ન્યાયતંત્ર, તબીબીક્ષેત્ર, સનદી સેવા પ્રજાને વ્યાપક રીતે અસર કરનારાં ક્ષેત્રો છે. તેમાં ઉત્તમ કામગીરી કરનાર વ્યક્તિઓ પોતાનાં આત્મવૃત્તાંત લખે તે આજે આ ક્ષેત્રની ઉદાર બાજુઓ વધુ ને વધુ પ્રગટતી જાય છે ત્યારે દૃષ્ટાંતરૂપ અને પ્રેરક બની રહેશે.

ન્યાયમૂર્તિ તરીકે ઉમદા કામગીરી કરનાર ચિન્મય જાનીએ ‘ન્યાયની કેડીએ’

(૨૦૦૪) રૂપે પોતાના આત્મવૃત્તાંતમાં ન્યાયતંત્રની ખૂબીઓ અને મર્યાદાઓ, પ્રવાસ અને અનુભવો, સમાજદર્શન વગેરેને વ્યક્તિગત બાબતો અને ઘટનાઓને જરૂર પૂરતી રજૂ કરતાં કરતાં આલેખ્યાં છે. આત્મકથા કરતાં વધુ તો આ સ્મરણકથા છે. ન્યાયતંત્ર સાથે જોડાયેલી ઘટનાઓ અને પ્રક્રિયાઓને રોચક અને આકર્ષક રીતે રજૂ કરવાની લેખકને ફાવટ છે. સરળ, સહજ, સુબોધ ભાષાની લેખકમાં ક્ષમતા છે. આપણા અલ્પધન ચરિત્ર સાહિત્યમાં આને ગણનાપાત્ર ઉમેરો કહી શકાય.

‘ઊઘડી આંખ બપોરે રણમાં’ (૨૦૦૫) જલન માતરીની આપવીતી છે. લેખક કમાવવા માટે પાકિસ્તાન ગયા અને સ્વજનોએ કારમી સ્થિતિમાં મૂક્યા, હાડમારી અને વિટંબણાઓ વેઠી તેના કટુ અનુભવોની આ કથા છે. જીવનના એક સમયગાળાનું આ ચિત્ર છે, તેમાંથી સંબંધો, સ્વ અને અન્યનાં ચિત્રો પ્રગટ્યાં છે. લેખક કહેવામાં સ્પષ્ટ-સૌંસરા રહ્યા છે. કેટલાંક વ્યક્તિચિત્રો આકર્ષક છે. આખા જીવનની નહિ, એક ખંડની આ આપવીતી છે.

‘મારી જીવનસાધના’ (૨૦૦૫)માં સુરાભાઈ ભરવાડે સરળ શૈલીમાં અત્યંત વિપન્ન અને પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિમાંથી કેમ આગળ વધ્યા, નોંધપાત્ર લોકકાર્યકર બન્યા અને પોતાની જ્ઞાતિના વહેમો, જડ માન્યતાઓ સામે હિંમતભેર કાર્ય કર્યું તેનું બયાન કર્યું છે. અહીં ભાષાની ખાસ ખૂબીઓ નથી, પણ જીવનઘટનાઓ પ્રભાવક અને પ્રેરક છે.

‘મારી લોકયાત્રા’ (૨૦૦૬)માં લોકસાહિત્યના સંશોધક ભગવાનદાસ પટેલે બાળપણ અને યુવાનીનાં વર્ષોમાં ભાવાત્મક વિકાસ કેમ થયો, લોકસાહિત્યના સંશોધનને કેમ વર્યા, તેમાં કેવું કેવું કાર્ય કર્યું તેની હેતુનિષ્ઠ પણ પૂરા સંયમ અને તાટસ્થ્યથી યાત્રા આલેખી છે. મનમાં વસી ગયેલાં લોકવ્યક્તિત્વોને લેખકે ભાવપૂર્ણ રીતે આલેખ્યાં છે. બાળપણથી સાઠ વર્ષ સુધીના આત્મવૃત્તાંતમાં નક્કર સાંસ્કૃતિક જીવનાનુભવનું બયાન છે. આ આત્મવૃત્તાંતમાંથી આદિવાસી સાહિત્યના સમર્પિત સંશોધકના ભાવાત્મક અને બૌદ્ધિક વ્યક્તિત્વનો સુંદર પરિચય મળે છે.

‘મારું સ્વપ્ન’ (૨૦૦૬)માં શ્વેતકાંતિના પિતા વર્ગીસ કુરિયને પોતાનું આત્મવૃત્તાંત આલેખ્યું છે. મૂળે અંગ્રેજીમાં લખાયેલું આ વૃત્તાંત સુધા મહેતાએ ગુજરાતીમાં ઉતાર્યું છે. કુરિયનનું ઘડતર, સ્વપ્નો, સંઘર્ષો, દષ્ટિ અને નિષ્ઠા અને તૃપ્તિપદ પરિણામોનો આખો આલેખ પ્રવૃત્તિ-પરિચય આપવા સાથે ઉમદા વ્યક્તિત્વની આંતર-બાહ્ય છબી પણ મૂર્ત કરે છે.

ફાધર વર્ગીસ પોલે ‘યાદગાર અનુભવો’ (૨૦૦૬) રૂપે પોતાની સળંગ કથાને બદલે અનુભવકથા રૂપે આત્મવૃત્તાંત આપ્યું છે. સાધુ તરીકે જરૂરી હોય તેટલું જ કહેવું એવી પસંદગી પણ હોઈ શકે. માતા, અંગતમિત્રોનાં પાંચ વ્યક્તિચિત્રો યાદગાર બન્યાં છે. તેમણે કટુ અનુભવો પણ સંયમથી વર્ણવ્યા છે. વિશ્વભરમાં ફરતા હોવાથી

અનુભવોમાં વૈવિધ્ય છે. ગુજરાતી ભાષા શીખ્યા હોવા છતાં તેમને સહજસાધ્ય છે. ફાંધર વાલેસની આત્મકથાની જેમ આ પણ આત્મકથાના ટુકડા છે - પણ છે આસ્વાદ્ય. કેટલુંક ચિંતન અનુભવોને લેખ તરફ ઢાળી દે છે.

‘શૈશવથી સંધ્યા સુધી’ (૨૦૦૬)માં કમલા પરીખે પોતાની સ્મૃતિકથા આલેખી છે. સ્મૃતિકથાના ટુકડાઓને જોડનાર તત્ત્વ છે પ્રસ્તુત વ્યક્તિત્વ. એની વિવિધ ભૂમિકાઓ અને જીવનવર્ણાંકોને લેખિકાએ અનાયાસ સહજ રીતે મૂર્ત કર્યાં છે. લેખિકાઓની અભિવ્યક્તિ એકંદરે સોંસરવી અને હેતુસારી હોય છે તેની વિશેષભાવે નોંધ લેવી જોઈએ.

એક વિશિષ્ટ નમૂના રૂપે વિખ્યાત હાસ્યલેખક ન. પ્ર. બુચે સ્વપરિચય રૂપે લખેલ ‘મારે વિશે હું’ અને ‘એક વી.આઈ.પી.’ (૨૦૦૭) (સંપાદક - જુગલકિશોર વ્યાસ)માં હળવી રીતે લઘુ જળપરિચય લખ્યો છે. પોતાના જીવનની સાર્થકતા, મર્યાદા અને સામાન્ય હોવાનો આનંદ બહુ લાક્ષણિક રીતે વર્ણવાયાં છે.

જાણીતા સોલિસિટર રામદાસ ગાંધીએ ‘સફર સોલિસિટરની’ (૨૦૦૮)માં પોતાની ઘડતરકથા ટૂંકમાં આલેખી, સોલિસિટર તરીકેની કારકિર્દીના અનુભવો વિગતે આલેખ્યા છે. ન્યાયતંત્રની ખૂબીઓ છે તેમ મર્યાદાઓ છે. ભૂલો અને ઉમદાપણુંને સ્મરણમાં સચવાયેલ કોઈક ‘કેઈસ’ દ્વારા લેખક રજૂ કરે છે. સાથે જ તેમાંથી સમાજચિત્રો અને મનુષ્યસ્વભાવનાં ચિત્રો મળે છે. લેખક પાસે હળવાશભરી, રમૂજભરી, અવળચંડાઈને વ્યંગભરી રીતે રજૂ કરવાની સરળ પણ હકીકતલક્ષી ભાષાશૈલી છે. તેમનાં વ્યક્તિચિત્રો સહજપણે આલેખાયાં છે. લેખકનાં ઘડતરનાં આધારરૂપ મૂલ્યો અને માન્યતાઓ પણ રજૂ થયાં છે. લગભગ અજાણ્યા પ્રદેશને ગુજરાતી ભાષામાં આલેખવા માટે લેખકને અભિનંદન આપી શકાય. અલબત્ત, આ પણ ઘટનાકથાઓ જ વધુ છે.

‘હવે સ્પર્શનું સ્મરણ હું છું’ (૨૦૦૯)માં દેવયાની દવેએ પોતાની આપકથા, કુટુંબકથા અને દાંપત્યજીવનનાં ચિત્રો આલેખ્યાં છે. નારીહૃદયના કરુણ-મધુર ભાવોનું અહીં નિખાલસ બયાન છે. લેખિકાના ઘૈર્ય અને સમજણ સાથે જ પારદર્શકતા સ્પર્શી જાય છે. એમણે શોકમુક્તિ માટે ડાયરી સ્વરૂપે આત્મવૃત્ત લખ્યું છે, પણ છે હૃદયહારી અને સુંદર. અલ્પસંખ્ય મહિલા લેખકોમાં આ આલેખન વિશેષ ધ્યાનપાત્ર છે.

‘આનંદમંગલ લોકે’ (૨૦૦૯) વિશિષ્ટ પ્રકારનું સ્મરણચિત્ર છે. ભરત ના. ભટ્ટે પોતાની ઉછેર અને અભ્યાસની સંસ્થા ગ્રામદક્ષિણામૂર્તિ આંબલાનાં વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો, સમૂહજીવન, ઉત્સવો, કડવા-મીઠા અનુભવો, બાળપણનાં તોફાનો વગેરે વિશે રસળતી કલમે લખ્યું છે. કેટલાંક સ્મરણો અત્યંત માર્મિક છે. પ્રસ્તારથી લખવાની લેખકની ટેવ અને વિષયાન્તર ક્યારેક વિઘ્નરૂપ બને છે પરંતુ અડધી સદી પહેલાંનાં ચિત્રો માણવા ગમે તેવાં છે; પરંતુ એ આત્મકથા નથી.

જીવનચરિત્રો (૨૦૦૧થી ૨૦૧૦)

જીવનચરિત્ર એ હકીકતોનું કમબદ્ધ આલેખનમાત્ર નથી. ચરિત્રનાયકના આંતરબાહ્ય વ્યક્તિત્વને પ્રગટ કરવું, ઘડતરનાં પરિબળો ખોલી આપવાં, દેશકાળના અસરકારક સંદર્ભો સ્પષ્ટ કરવા અને અનુબંધિત કરવા અને ચરિત્રનાયકનું પ્રદાન વ્યક્તિ, ઘટનાને આધારે ઉપસાવવું કે અસર સંદર્ભે તપાસવું એને માટે લાઘવ, શબ્દચિત્ર આલેખવાની શક્તિ, વર્ણનની વિવિધ તરાહોની ક્ષમતા અને ગદ્યપ્રભુત્વ અનિવાર્ય બનવાનાં. આ ક્ષમતાઓ વિના લખનારનો પરિશ્રમ ઘણો હોય છે, પરંતુ પ્રતિભાની ન્યૂનતાને કારણે પરિણામ મર્યાદિત હોય છે.

તરલા દેસાઈ લિખિત ‘અધ્યાત્મની અગ્નિશિખા – વિમલા ઠકાર’ (૨૦૦૧) સમતોલ ચરિત્રચિત્રણ છે. એક સાધિકાનું જીવનચરિત્ર હોવાથી વિમલા ઠકારનાં આંતરિક શુચિતા અને વિકાસ, વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ અને પ્રેરકતા, તપસ્યા અને આંતરદષ્ટિ વગેરે વિવિધ આયામોને લેખિકાએ આહ્લાદક રીતે મૂર્ત કર્યા છે. આખું ચરિત્ર સુવાચ્ય અને પ્રેરક છે.

દુષ્યંત પંડ્યા લિખિત ‘પરમહંસ શ્રી રામકૃષ્ણ’, ‘જગજનની શારદા દેવી’ અને ‘યતિરાજ વિવેકાનંદ’ (૨૦૦૪)નાં આલેખનોમાં આ મહાત્માઓના આંતરવિકાસ અને પ્રદાનને ઘટનાઓ દ્વારા ઉપસાવ્યાં છે. લેખક મુમુક્ષુવૃત્તિના છે એટલે સ્થૂળ ઘટનાઓ કરતાં વધુ તો આંતરઅવલોકન કરે છે. અભ્યાસપૂર્ણતા અને સામગ્રીચયનમાં સ્વકીય દષ્ટિકોણ જોવા મળે છે.

રમેશ આ. ઓઝા લિખિત ‘ઋષિકથા’ (૨૦૦૪)માં હરિવલ્લભ ભાયાણીની સર્વાંગી છબી ઉપસાવી આપી છે. વિગતોમાં પ્રમાણભૂતતા છે. બહુશ્રુત અભ્યાસી-વિદ્વાનના કાર્યની મહત્તા અને નાની નાની વિગતો- ઘટનાઓ દ્વારા જીવનવૈશિષ્ટ્યને ઉપસાવ્યું છે.

મહેશ દવે કૃત ‘કવિતાનો સૂર્ય રવીન્દ્રચરિત’ (૨૦૦૪)માં રવીન્દ્રનાથ ટાગોરના જીવન-કાર્ય-સર્જનનો સમગ્રદર્શી મિતાક્ષરી પરિચય મળે છે. આસ્વાદમૂલક જીવન ચરિત્રની લખાવટ નમૂનારૂપ છે. તો પ્રસાદ બ્રહ્મભટ્ટ લિખિત ‘રંગ અવધૂત’, ‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ અને ‘વિવેકાનંદ’ (૨૦૦૪) કિશોરભોગ્ય જીવનચરિત્રો છે. લેખક જીવનચરિત્રોની લખાવટમાં નીવડેલા છે. ભાષાની સરળતા અને પ્રસંગોની રોચકતાથી તેમણે પ્રસ્તુત વ્યક્તિત્વોને ઉપસાવ્યાં છે. સરળ પ્રવાહી ગદ્યની લેખકને ફાવટ છે.

કુમારપાળ દેસાઈ લિખિત બે જીવનચરિત્રો આ દાયકામાં મળે છે. લેખક જૈનદર્શનના ઊંડા અભ્યાસી છે. જૈન ધર્મના વિશિષ્ટ મહાનુભાવોના પ્રદાનને પ્રગટાવવા માટે તેમની પાસે ક્ષમતા છે. ચરિત્રાત્મક સાહિત્ય તેમનો રસનો વિષય છે.

‘તીર્થંકર મહાવીર’ (૨૦૦૪) એ ભગવાન મહાવીરનું જીવનચરિત્ર છે. ખાસ તૈયાર કરાવેલાં ચિત્રો અને ફોટોગ્રાફ સાથે કલાત્મક રીતે રજૂ કરીને તેમણે દષ્ટાંત પૂરું પાડ્યું

છે. જીવનચરિત્રમાં ઊંડું અધ્યયન, સર્વાંગી દષ્ટિ અને ગદ્યપ્રભુત્વ ઊભરી આવે છે. જૈનધર્મીઓ તો ખરા જ, પણ ભગવાન મહાવીર અને જૈનધર્મથી અજાણ કે અલ્પપરિચિત વ્યક્તિ પણ આ ચરિત્ર વાંચે તો બંને વિશે વ્યાપક સમજ મેળવી શકે તેવી અભિવ્યક્તિ હોવાથી આ જીવનચરિત્ર ખૂબ જ નોંધપાત્ર ગણી શકાય તેવું છે.

જૈન ધર્મના વિશિષ્ટ શબ્દોના અર્થો આપવા સાથે આખી રજૂઆત એવી પ્રવાહી અને આકર્ષક છે કે વાચક ભગવાન મહાવીરનો જીવનમહિમા પામી શકે છે. (પુસ્તકનો અંગ્રેજી અનુવાદ પણ થયો છે.)

‘ભારતીય સંસ્કૃતિનો આત્મા’ (૨૦૦૮) નામે જૈન ધર્મના પ્રતિનિધિ તરીકે વિશ્વધર્મ પરિષદમાં અમેરિકામાં ભાગ લેનાર તેજસ્વી વક્તા અને પ્રકાંડ વિદ્વાન તથા સાધક વીરચંદ્ર રાઘવજી ગાંધીનું લઘુ ચરિત્ર છે. તેમાં કુમારપાળ દેસાઈએ વીરચંદ્ર ગાંધીના જીવનની પ્રમુખ ઘટનાઓ પ્રભાવક રૂપમાં રજૂ કરી છે. દુર્લભ ફોટોગ્રાફ મેળવીને મુકાયા છે. લેખકનો સામગ્રીયયન માટેનો પુરુષાર્થ અને ચરિત્રનાયકના પ્રદાનને ઉપસાવવા માટેની સૂઝ નોંધપાત્ર છે.

રજનીકુમાર પંડ્યાએ ગુજરાતના લોકસેવકોનાં સર્ગંગ જીવનચરિત્રો પર નમૂનેદાર કાર્ય કર્યું છે. તેમનું ‘સૌના ભાઈ – રતિભાઈ’ (૨૦૦૪) ગાંધીવાદી લોકસેવક રતિભાઈ ગોંધિયાના જીવન-કાર્યને આલેખે છે. પ્રસ્તુત જીવનચરિત્રમાં લેખકનો અભ્યાસ, તથ્યોનું વિશ્લેષણ, જીવનઘટનાઓના આધારો શોધવાની તત્પરતા, રતિભાઈના પ્રદાનને વ્યાપક સંદર્ભમાં મૂલવવાની ક્ષમતા અને સમગ્ર જીવનને સુરેખ રીતે રજૂ કરવાની આવડત ધ્યાનપાત્ર છે. શબ્દોચિત્રો, ઘટનાવર્ણન અને વિશ્લેષણમાં નીવડી આવેલા ગદ્યનો પ્રભાવ વરતાય છે. રતિભાઈ ગોંધિયાને અનેક રીતે ન્યાય કરનારું આ જીવનચરિત્ર નીવડી આવ્યું છે.

‘સરદાર – સાચો માણસ, સાચી વાત’ (૨૦૦૫)માં ઉર્વાશ કોઠારીએ સરદાર વલ્લભભાઈનું સર્વાંગીણ પણ નોંધપાત્ર ચિત્રણ કર્યું છે. લેખકનો ઊંડો અભ્યાસ અને સામગ્રીયયનનો વિવેક દેખાઈ આવે છે. અતિશયોક્તિ કે માત્ર ગુણકીર્તનથી અળગા રહી સરદારના પ્રદાનને વાજબી પરિપ્રેક્ષ્યમાં મૂકી આવ્યું છે. સરદાર વિશેના કેટલાક ભ્રમોનું નિરસન કરીને સાચી વાતો ઉપસાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે. સરદારના વ્યક્તિત્વને પૂરતો ન્યાય આપનાર આ નોંધપાત્ર ચરિત્ર છે. લેખકની ભાષા હેતુસાધક સાબિત થઈ છે.

ડૉ. નાથાલાલ ગોહિલે લખેલ ‘ભારતરત્ન ડૉ. ભીમરાવ આંબેડકર’ (૨૦૦૬)માં આંબેડકરનાં વિશેષો અને પ્રદાન અસરકારક રીતે પ્રગટ થયાં છે. લેખકે ઊંડાણભર્યો અભ્યાસ કર્યો છે અને આંબેડકરના પ્રદાનને ભારતના વ્યાપક સંદર્ભમાં રજૂ કર્યું છે. ચરિત્રનાયકને સ્વસ્થપણે રજૂ કરવાનો પ્રયાસ આવકાર્ય છે.

‘પંચાયતથી પાર્લામેન્ટ’ (૨૦૦૬)માં રણછોડદાસ રામાનુજે લોકલક્ષી રાજપુરુષ,

લોકોના સાચા પ્રતિનિધિ સવશીભાઈ મકવાણાની જીવનયાત્રાના પડાવો, તેમાં ઊભા થયેલા પડકારો, ચરિત્રની ગરિમા અને વ્યવહારશુદ્ધિથી તેમાંથી કાઢેલા માર્ગોનું અસરકારક બયાન રજૂ કર્યું છે. લેખક પાસે આલંકારિક અને તળપદ ભાષાની સજ્જતા હોવાથી ચરિત્ર માર્મિક બન્યું છે.

ચરિત્રાત્મક આલેખનમાં મોટું કામ કરનાર ઉષા જોશીએ ‘ભારતરત્ન નેલ્સન મંડેલા’ (૨૦૦૬)માં વિશિષ્ટ રીતે પુરસ્કારાયેલા મંડેલાના જીવનની મહત્ત્વની રેખાઓ જીવનઘટનાઓને આધારે આકારિત કરેલી છે. લઘુ જીવન ચરિત્રમાંથી પણ નેલ્સન મંડેલાનો મહિમા ઊપસે છે. સરળ-પ્રાસાદિક ભાષા લેખિકાને હાથવગી છે.

કૃષ્ણકાંત કડકિયા કૃત કે. કા. શાસ્ત્રીનું જીવનચરિત્ર ‘ભર્યું ભર્યું અસ્તિત્વ’ (૨૦૦૭)માં શાસ્ત્રીજીની ૧૦૨ વર્ષની જીવનયાત્રાના જુદા જુદા પડાવો, ઉપલબ્ધિઓ અને વ્યક્તિગત લાક્ષણિકાઓની પ્રમાણમાં જવંત છબી મળે છે. અહોભાવને બદલે તટસ્થ મૂલ્યાંકનની ખેવના રાખી છે ત્યાં વધુ સારું પરિણામ આવ્યું છે. લેખક પાસે ભાષાની સહજ ગતિ છે.

રઘુવીર ચૌધરીનું ‘માનસથી લોકમાનસ’ (૨૦૦૮) મોરારિબાપુનું બહુ વિલક્ષણ ચરિત્ર છે. મોરારિબાપુના ઉછેર-ઘડતરથી લઈને રામકથાકાર તરીકેના આજ સુધીના વિકાસને લેખકે પ્રત્યક્ષ કરાવ્યો છે – પરંતુ પોતાના અને વિવિધ લોકોના કેમેરા દ્વારા. રઘુવીર ચૌધરી પોતે જ સળંગ આલેખન કરી શકવાની ક્ષમતા ધરાવે છે, પરંતુ અંતેવાસીઓ, સત્સંગીઓ, અભ્યાસીઓ, સમીક્ષકોની નજરે પણ મોરારિબાપુને આલેખીને ‘કેલિડોસ્કોપ’ની પદ્ધતિએ ચરિત્રવ્યક્તિત્વને રજૂ કર્યું છે. આ જોખમી પદ્ધતિ છે. માહિતીસંગ્રહ થઈ જવાનું એમાં જોખમ છે, પરંતુ રઘુવીર પાર ઊતરી શક્યા છે. લેખક ક્ષિતિજ પર રહીને કેન્દ્રને જુએ તેવી આ જીવનકથાની રજૂઆત ખાસ નોંધપાત્ર છે. લેખકનાં નિરીક્ષણો ધ્યાનપાત્ર છે.

‘ડુંગરીભીલી સાધુ અને સંશોધક ડૉ. ભગવાનદાસ પટેલ’ (૨૦૦૮)માં હરેન્દ્ર પ્ર. ભટ્ટે બધી માહિતી-વિગતો-સામગ્રી ઉચિત સંયોજન અને પસંદગી વિના એકત્ર મૂકી આપી છે તેથી અહોભાવ પ્રગટ થાય છે, પણ અસરકારકતા સિદ્ધ થતી નથી.

‘હિંદ સ્વરાજના શિલ્પી : મહાત્મા ગાંધી’ (૨૦૦૮) એ જીવનભર સરકારી વહીવટમાં ગાળનાર પણ અભ્યાસ અને મનનથી સજ્જ થયેલા પ્રવીણ ક. લહેરીએ લખેલું, ગાંધીજીના પુરુષાર્થ, પ્રદાન અને મહિમાને ઉપસાવતું જીવનચરિત્ર છે. લેખકની તથ્યચોકસાઈ, સ્વકીય અર્થઘટનો અને અભિવ્યક્તિનું ગરિમાભર્યું ગદ્ય આદર પ્રેરે તેવાં છે. ગાંધીજી વિશે લખાયેલા ગ્રંથોમાં જેની વિશેષ ભાવે નોંધ લેવી પડે તેવું આ ચરિત્ર છે.

હવે કેટલાંક વિશિષ્ટ જીવનચરિત્રોની વાત કરવી છે :

‘નાનાભાઈ પ્રસંગદીપ’ (૨૦૦૧) દ્વારા ભરત ના. ભટ્ટે સળંગ જીવનચરિત્રને બદલે

નાનાભાઈ ભટ્ટના વિવિધ પ્રસંગો દ્વારા તેમના વ્યક્તિત્વની લાક્ષણિકતાઓ પ્રદર્શિત કરી છે. લેખક પાસે પ્રસંગાલેખનની ફાવટ છે અને પ્રસંગની માર્મિકતાને લાઘવથી રજૂ કરવાની નજર છે એટલે આ અભિવ્યક્તિ નોંધપાત્ર બની છે. પ્રસંગોની હારમાળા દ્વારા જ સમગ્ર વ્યક્તિત્વ પ્રગટે એ સ્વરૂપદષ્ટિએ ધ્યાનપાત્ર પ્રયોગ ગણી શકાય.

એક વિશિષ્ટ ચરિત્રાત્મક ગ્રંથ છે મીરાં ભટ્ટ સંપાદિત ‘સૌના ભાઈ માનભાઈ’ (૨૦૦૭). આમાં સૌ જેટલા લેખકોએ પોતાના હૃદયમાં ઝિલાયેલી ભાવનગરના સંત કલાના સેવક માનભાઈ ભટ્ટની છબીઓ આલેખી છે. કેલિડોસ્કોપની રીતે આ ભિન્ન ભિન્ન બાજુઓમાંથી માનભાઈનું વ્યક્તિત્વ ઊપસી આવે છે. તમામ લખાણોમાં આદર સર્વત્ર છે, અત્યુક્તિ ક્યાંય નથી.

વિપુલ પ્રમાણમાં ચરિત્રસાહિત્ય લખનારા યશવંત મહેતાએ ‘જીવનવિજ્ઞાનના પયગંબરો’ (૨૦૧૦)માં ૪૫ જેટલા ઉત્તમ વિજ્ઞાનીઓના કોઈ ગુણલક્ષણને મૂર્ત કરતી ઘટનાઓ આલેખી છે. એમાં અલગ અલગ વિજ્ઞાનીઓની વાતો છે પણ સમગ્રપણે તેમાંથી જીવનમૂલ્યોની માળા રચાય છે. લેખક પાસે સહજ-સરળ-અસરકારક ભાષાનું પ્રભુત્વ છે.

કેવળ આ દાયકાનું જ નહિ, ગુજરાતી સાહિત્યનું સીમાચિહ્નરૂપ જીવનચરિત્ર ‘મારું જીવન એ જ મારી વાણી’ (૨૦૦૩) છે. નારાયણ દેસાઈ અગાઉ ‘મને કેમ વીસરે રે ?’ (૧૯૮૬) અને ‘અગ્નિકુંડમાં ઊગેલું ગુલાબ’ (૧૯૮૨) દ્વારા ઉત્તમ જીવનચરિત્રના આલેખક તરીકે પ્રતિષ્ઠ થયેલા છે. પરંતુ પ્રસ્તુત ચરિત્ર સમગ્ર ભારતીય સાહિત્યમાં મહાત્મા ગાંધીનું શકવર્તી મહાયચિત્ર છે. ચાર ખંડોમાં, ૧૩૬ પ્રકરણોમાં, બાવીસસો પૃષ્ઠમાં વિસ્તરેલું આ જીવનચરિત્ર છે. ચારે ભાગને લેખકે પેટાશીર્ષક દ્વારા ગાંધીજીના મહત્ત્વના જીવનવળાંકો સૂચવ્યા છે. ખંડ-૧ સાધના, ખંડ-૨ સત્યાગ્રહ, ખંડ-૩ સત્યપથ, ખંડ-૪ સ્વાર્પણ એ ગાંધીજીના તે તે તબક્કા, પ્રવૃત્તિ અને આંતરવિકાસના પરિચાયક છે.

સમગ્ર ગાંધી-જીવન-કાર્યને બાથમાં લેવા માટે લેખકમાં પુરુષાર્થ, ક્ષમતા અને પ્રતિભા જોઈએ. નારાયણ દેસાઈમાં એ છે તેમ સિદ્ધ થાય છે. તેમનો પુરુષાર્થ આદર ઉપજાવે તેવો વ્યાપક અને ગંભીર છે. તેમની ક્ષમતા વિવેક, જીવનમૂલ્યોની પ્રતીતિ, તટસ્થતા અને ગાંધીમાર્ગે જીવનભર ચાલવાથી કેળવાઈ છે. તેમનામાં રહેલી પ્રતિભા મૂલ્યાંકનમાં, વર્ણનમાં, વ્યક્તિચિત્રોમાં, દેશકાળને મૂર્ત કરવામાં અને નાની વિગતોમાં પણ રહેલ જીવનતત્ત્વને પારખવામાં છે; સંબંધસૂત્રોને સાંકળવામાં અને સ્પષ્ટ કરવામાં છે, ચરિત્રનાયક ગાંધીના અસ્તિત્વના મૂલાધારો પારખવામાં, પ્રમાણવામાં તથા તેને બાહ્યજીવન સાથે અનુબંધિત કરવામાં છે. એ માટે લેખક પાસે ગતિશીલ, પ્રત્યક્ષતા સર્જતી, વર્ણનોને ઉપસાવતી, સંવાદો કે વ્યક્તિઓને મૂર્ત કરતી, વિશાળ ઘટનાઓને પ્રત્યક્ષ કરાવતી, ચિત્તનાં સંચલનોને સૂક્ષ્મતાથી આલેખતી ભાષાની સમૃદ્ધિ અને સજ્જતા

છે તેનો પરિચય દરેક પ્રકરણમાં મળે છે. અનેક પ્રસંગે ચરિત્ર વાંચતાં નહિ પણ જોતાં હોઈએ તેવું પ્રત્યક્ષીકૃત સ્વરૂપ લેખક આપી શક્યા છે.

લેખકના આરાધ્ય તો ગાંધીજી જ છે. અનેક મહામનાઓને તેમણે અલગ પ્રકરણો ફાળવ્યાં છે, પરંતુ કેન્દ્રમાં તો ગાંધીજી જ છે. લેખક ગાંધીજીને માત્ર સ્વરાજની લડતના આગેવાન રૂપે જ નહિ, પરંતુ વિશ્વ સમગ્રને નવી જીવનશૈલી પ્રત્યે પ્રેરતા મહામાનવ – વિશ્વમાનવ રૂપે ઉપસાવે છે. ગાંધીજી વિશે લખાયેલાં અનેક વિસ્તૃત ચરિત્રો સાથે આ મહાચરિત્રની તુલના કરતાં સમજાય છે કે લખનારની પણ આવા આલેખનમાં પાત્રતા જોઈએ; નારાયણ દેસાઈમાં એ છે. સૌથી વધુ તો તેમણે ગાંધીજીનાં કાર્યોના તત્કાલીન અને ભાવિ અર્થો અને અસરો ઉપસાવી આપ્યાં છે તે છે. એવા સદાજાગ્રત, સત્યાશ્રિત મહાત્માનું આ ચરિત્ર એ ગુજરાતી ભાષાનું ગૌરવ છે અને આવનારા લેખકો માટે આહ્વાન છે. કારણ કે આથી ઓછું કે નીચું ધોરણ સ્વીકાર્ય નહિ બને.

મહાદેવભાઈની મહેચ્છા હતી કે ગાંધીજીનું પૂર્ણ કદનું ચરિત્ર લખવું. એની પૂર્વતૈયારી રૂપે તેમણે ડાયરીઓ લખી હતી. તેમના અકાળ અવસાનથી એ શક્ય ન બન્યું. તો નારાયણ દેસાઈએ જાણે એ કાર્ય ઉત્તમ રીતે પૂર્ણ કરીને મહાદેવભાઈને પણ અર્ધ આપ્યો છે.

રેખાચિત્રો (૨૦૦૧થી ૨૦૧૦)

રેખાચિત્ર કે ચરિત્રનિબંધ તરીકે ઓળખાતો સાહિત્યપ્રકાર છેલ્લા દાયકામાં ખૂબ ખેડાયો છે. ચરિત્રસાહિત્યનાં અન્ય રૂપોની જેમ રેખાચિત્ર રૂપે હકીકતના ખડકલા કરનારા કે પ્રાસંગિક નિમિત્તે લખેલા અભ્યાસલેખને આ વર્ગમાં મૂકનારા કે ગદ્યની વિશિષ્ટ ગુંજાઈશ વિનાના દ્વારા પણ ઘણું લખાયું છે. જેમાંથી વ્યક્તિત્વની ખુશબોનો અનુભવ થાય અને તમામ વિગતો વ્યક્તિત્વને પ્રગટ કરનારી હોય એ રેખાચિત્રની પ્રથમ શરત છે. એ માટે લેખક પાસે ભાષાની ખૂબીઓ અને સામર્થ્ય અનિવાર્ય છે; તો લાઘવ તેની શોભા છે. પ્રસ્તુત વ્યક્તિના ઘડતર કે વિકાસનાં મૂળ ખોલી આપવા લેખકે સ્વાધ્યાય કરવાનો છે. ઘણુંબધું લખાય છે તેની વચ્ચે આવાં નીવડી આવેલાં રેખાચિત્રો ગુજરાતી ભાષામાં છે તે તૃપ્તિનો વિષય છે.

‘જીવતર નામે અજવાળું’ (૨૦૦૧)માં ઓછું પણ મૂલ્યવાન લખનારા મનસુખ સલ્લાએ અતિશયોક્તિ વિના ઉત્તમ ચરિત્રો આલેખ્યાં છે. પૂરા વિવેકથી વાક્યેવાક્યે લેખકની જવાબદારી દાખવીને વર્ણવ્યું છે. ઘટના-પ્રસંગોનું સંકલન અસરકારક છે. સોંસરું બયાન કરનારી ભાષા પ્રભાવક છે. આ ચરિત્રોને સ્વામી આનંદનાં ચરિત્રો સાથે મૂકીને જોવાનું મન થાય છે. લેખકની ભાષામાં થોડામાં ઘણું કહેવાની શક્તિ છે. (મણિલાલ હ. પટેલ). જીવનની સાર્થકતાના, તેની સાચી સમૃદ્ધિ તથા સિદ્ધિના મૂળમાં રહેલી સાચપ-સારપનું સાક્ષીભાવે છતાં સમજણ અને સ્નેહથી, સૌહાર્દ અને સહૃદયતાથી મનસુખ સલ્લાએ આકર્ષક નિરૂપણ કર્યું છે. (ચંદ્રકાંત શેઠ).

‘સમય રેત પર પગલાં’ (૨૦૦૧)માં ધીરુ પરીખે પોતાના પરિચયમાં આવેલા વિવિધ ક્ષેત્રના મહાનુભાવોનાં ચરિત્રો આલેખ્યાં છે. લેખકનું ધ્યાન વ્યક્તિની ગુણસમૃદ્ધિ ઉપર છે. ચરિત્રો પ્રેરક બની રહે તે પ્રકારે સંયમ સાથે આલેખાયાં છે. લેખકને ગદ્યનો પૂરતો સાથ મળ્યો છે.

‘સ્મરણોની વિથીકામાં’ (૨૦૦૧) દુષ્કંઠ પંડ્યાએ રસાળ ગદ્યશૈલીમાં નરસિંહરાવ, માસીબા, ઓધવજીભાઈ વગેરેનાં રેખાંકનો કર્યાં છે. લેખક ગુણીજન છે. તત્કાલીન સામાજિક-રાજકીય પરિવેશના જીવંત ચિત્રણ સાથે પ્રસ્તુત વ્યક્તિત્વને મૂર્ત કરે છે. કેટલાક કુટુંબીજનો અને પિતા વિશેના ચરિત્રલેખ નોંધપાત્ર છે. ભાવવાહી ગદ્યછટા લેખકને બરાબર ખપમાં આવી છે.

‘ધરતીનાં અજવાળાં’ (૨૦૦૨)માં ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટે ધૂળિયા સૃષ્ટિનાં વ્યક્તિત્વોને જીવંત કર્યાં છે. ‘ધરતીના અજવાળામાં સમૂહનાં ચિત્રોનું તાદૃશ્ય આલેખન થયું છે. ભાષાની સજાગતા તેમને પૂરતી ખપ લાગે છે. ભીતરના વિશ્વને ખોલવાની મથામણમાંથી તેમનાં ચરિત્રો આલેખાયાં છે. ચિંતનાત્મકતા આગળ આવી છે ત્યાં બાધક બની છે. ગ્રામસૃષ્ટિનો પરિચય તેમને સાધારણમાં રહેલા અસાધારણને પ્રગટાવવા પ્રેરે છે. એમના અગ્રંથસ્થ મનુષ્યેતર સૃષ્ટિનાં ચરિત્રો પણ ધ્યાનપાત્ર ઉમેરણ છે.

કેશુભાઈ દેસાઈ માણસની ખૂબીઓના પરખંદા છે. ‘સકળ લોકમાં સહુને વંદું’ (૨૦૦૩) અને ‘સૂરજના હસ્તાક્ષર’ (૨૦૦૭)માં સાહિત્ય, શિક્ષણ, રાજકારણના મહાનુભાવો, ભેખધારી સેવકો અને મૂઠી ઊંચેરા સામાન્યજનોનાં ચરિત્રો તેમણે આલેખ્યાં છે. અનુકૂળ વિગતો અને ઘટનાઓની પસંદગી કરીને તેઓ ચરિત્રને અસરકારક ભાષામાં પ્રગટ કરે છે. તેમનાં કેટલાંક રેખાચિત્રો કાયમ સ્મરણીય રહેશે.

તુષાર ભટ્ટ અખબારી આલમમાં ઘડાયા છે. વસ્તુ, વિગત કે વ્યક્તિને પારખવાની તીક્ષ્ણ દષ્ટિ તેમની પાસે છે અને જીવનમૂલ્યના સંદર્ભમાં યોજવાની સહજ ફાવટ છે. ‘રેતીમાં રેખાચિત્રો’ (૨૦૦૩)માં જીવનમાં જડેલાં, નોંધપાત્ર પ્રદાન કરનારા મહાનુભાવોનાં ચરિત્રો આલેખ્યાં છે. લેખક એકંદર ગુણાનુરાગી છે. ઘટનાચયનની નિપુણતા અને ભાષાનું અનાયાસ સોંસરવાપણું ઉપયોગી બન્યું છે. થોડાં પૃષ્ઠોમાં વ્યક્તિત્વ ઊપસી આવે એ દૈનિકની શિસ્ત તેમને ફળી છે.

‘ચરિત્રવૈભવ’ (૨૦૦૬)માં કમલા પરીખે પરિચયમાં આવેલ અને આદરણીય વ્યક્તિઓનાં ચરિત્રમાં રહેલા વૈભવને પ્રગટ કર્યો છે. અહીં નિખાલસતા અને સોંસરવાપણું સ્પષ્ટતા અને સચોટતા સાથે છે તે નોંધપાત્ર છે.

રજનીકુમાર પંડ્યા રેખાચિત્રોના નીવડેલા લેખક છે. વાર્તા અને નિબંધની સરહદોને સ્પર્શતા છતાં રેખાચિત્રોની શિસ્ત જાળવતા તેમના ‘શબ્દવેધ’ (૨૦૦૭)નાં ચરિત્રચિત્રો સુરેખ અને માર્મિક છે. વિખ્યાત કે સામાન્ય માણસ વિશે લખતાં પહેલાં રજનીકુમાર ઊંડું હોમવર્ક કરે છે તે તેમનો વિશેષ છે. ક્યારેક વાર્તાની ઢબે તો ક્યારેક

ઘટનાનિરૂપણથી તેઓ ચરિત્રની રેખાઓ દોરતા જાય છે. પ્રસ્તુત ચરિત્રના ઘડતર કે વિકાસના મૂળ સુધી જવાની મહેનત આદરપ્રેરક છે. તેમની ઘડાયેલી કલમ અભિવ્યક્તિના ઘણાં સ્વરૂપો સહજ રીતે ધારણ કરી શકે છે. વ્યક્તિના મહિમાને સ્પર્શક્ષમ રીતે ઉપસાવી આપવો એ રજનીકુમારનો હેતુ સફળ રહ્યો છે.

મુનિકુમાર પંડ્યાએ ‘ઓળખ્યાં તેવાં આલેખ્યાં’ (૨૦૦૭)માં પરિચયમાં આવેલા સાહિત્યકારો, શિક્ષકો અને પરિવારજનોના ૩૦ ચરિત્રનિબંધો આલેખ્યા છે. લેખકની પાસે અનુભવની મૂડી છે અને પરિચયની નિકટતા છે, તેથી ઘટનાઓ કે પ્રસંગો તેમને સહજતાથી સાંપડ્યાં છે. લેખકનું વલણ અહોભાવયુક્ત છે. જ્યાં અહોભાવ અત્યુક્તિમાં પરિણમ્યો છે ત્યાં રેખાચિત્રો કથળ્યાં છે – ખાસ કરીને સાહિત્યકારોનાં રેખાચિત્રો. પરંતુ કેટલાંક રેખાચિત્રો નીવડી આવ્યાં છે. બોલાતી ભાષાનું બળ અને શિષ્ટ ભાષાનું માધુર્ય એ લેખકનું મુખ્ય બળ છે.

અશોકપુરી ગોસ્વામીએ ‘જીવતી જણસ’ (૨૦૦૮)માં નગણ્ય-સાધારણ મનુષ્યોમાં રહેલી અસાધારણતાને રેખાચિત્રો દ્વારા પ્રગટ કરી છે. લેખક જાણે વાત કરી રહ્યા હોય તેવી સાહજિક શૈલીમાં અભિવ્યક્તિ કરી છે. લોહીમાં વણાયેલી બોલાતી ભાષાનાં વિશિષ્ટ વાક્યપ્રયોગો, વર્ણનો, લહેકા-લઢણો અને કાફૂઓ બળકટતાથી વ્યક્ત થયાં છે. ચરિત્રોના જીવનની વિવિધ બાજુઓ એવી રીતે સંયોજાય છે કે તેમાંથી વ્યક્તિચિત્ર પામી શકાય છે. ગ્રંથમાં કેટલાંક સ્મરણચિત્રો છે, કેટલાંક યાદગાર રેખાચિત્રો નીવડી આવ્યાં છે.

‘ગાંધીયુગના શીલધર્મી કર્મવીરો’ (૨૦૦૮)માં મનુ પંડિતે ગાંધીમાર્ગે ઉત્તમ કાર્ય કરનાર, પ્રદાન કરનાર કર્મવીરોનાં ચરિત્રો આલેખ્યાં છે. લેખક પાસે જીવનમૂલ્યોની સ્પષ્ટતા છે, અભિવ્યક્તિની સાદગીપૂર્ણ શોભા છે અને અભ્યાસની ઝીણવટ છે તેથી આ ચરિત્રો નોંધપાત્ર બન્યાં છે.

‘મહાભારત ચરિત્રવિમર્શ’ (૨૦૦૮)માં દર્શના ધોળકિયાએ વ્યાસ, સંજય, પાંડવો, વિદુર, ભીષ્મ, શ્રીકૃષ્ણ એમ મુખ્ય ૧૨ ચરિત્રો વિશે સ્વકીય દષ્ટિકોણથી આલેખન કર્યું છે. મહાભારતનાં પાત્રોને ઇલાવતી કર્વે, દુર્ગા ભાગવત, બુદ્ધદેવ બસુ વગેરેએ નિજદષ્ટિથી પારખ્યાં છે. દર્શના ધોળકિયા પાસે આ મહાકાવ્યનાં ચરિત્રોને મૂલવવાનો સત્ય અને ધર્મનો આધાર છે. આ માત્ર મૂલ્યાંકનગ્રંથ ન બનતાં દરેક ચરિત્રના વ્યક્તિત્વનો આલેખ બન્યો છે તે લેખિકાની સફળતા છે. લેખિકાનો સ્વાધ્યાય આદરપ્રેરક છે. પ્રાંજલ ભાષા અને જીવનમૂલ્યોની સ્પષ્ટતાને કારણે આ ગ્રંથ નોંધપાત્ર નીવડ્યો છે.

યોસેફ મેકવાનનું મુખ્ય પ્રદાન રેખાચિત્રોમાં ગણાશે. તેમની પાસે સહન કરતા મનુષ્ય માટે સહૃદયતા છે, બોલાતી ભાષાની વિવિધ છટાઓ તેમને આત્મસાત્ થયેલી છે. અને મનુષ્યની સારપ કે કટોકટીમાં ટકતી મનુષ્યની સારમાણસાઈને ઉપસાવી આપવા ઉપર તેમની નજર હોય છે. ‘નિંભાડે નીપજેલાં’ અને ‘ધરતીજાયા ધીંગા મનેખ’ (૨૦૦૮) સંગ્રહો એના પરિચાયક છે. અલબત્ત, જ્યાં રંગો ઘેરા બને છે કે અતિશયોક્તિ પ્રવેશે

છે ત્યાં પ્રતિકૂળ અસરો ઊભી થાય છે.

‘બા એટલે બા’ (૨૦૦૧)નું લઘુ જીવનચરિત્ર આલેખીને પ્રફુલ્લ રાવલે એક રીતે માતૃમહિમાની સ્મરણયાત્રા કરી છે. બાની લાક્ષણિકતાઓ સરસ રીતે ઊપસી છે. પ્રફુલ્લ રાવલ ચરિત્રલેખોના નીવડેલા લેખક છે એ ‘નહિ વિસરાતા ચહેરા’ (૨૦૦૯)માં પણ એમણે પુરવાર કર્યું છે. દેશવિદેશની આગવું પ્રદાન કરનારી વ્યક્તિઓનાં આલેખનમાં લેખકને ભાષાનો પૂરતો સાથ મળ્યો છે. લેખકનો અભ્યાસ ધ્યાન ખેંચે છે. જ્યાં વ્યક્તિત્વની મુદ્દા ઉપસાવવા ઉપર જ તેમણે ધ્યાન આપ્યું છે ત્યાં સુંદર રેખાચિત્રો ઊપસી આવ્યાં છે.

ચંદ્રકાન્ત શેઠે ‘સારસ્વતવંદના’ (૨૦૦૯)માં વિવિધ નિમિત્તે લખાયેલાં રેખાચિત્રો, પરિચયલેખો સંગ્રહિત થયાં છે. તો ‘ગાંધીજીનાં પ્રેરણાતીર્થો’ (૨૦૦૯)માં શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર, રસ્કિન, થોરો, ટોલ્સ્ટોય અને ગોખલે વિશેનાં રેખાચિત્રો રજૂ થયાં છે. આ પાંચે વિશેનો લેખકનો અભ્યાસ આદરપ્રેરક છે. ગાંધીજી અને વ્યાપક જીવનસંદર્ભમાં પાંચેની પ્રસ્તુતિ થઈ છે. કેળવાયેલું, સુઘડ, હેતુસાધક ગદ્ય અને જીવનમૂલ્યોની સ્પષ્ટતા એ ચંદ્રકાન્ત શેઠનો વિશેષ છે.

‘ગાંધીયુગની આકાશગંગા’ (૨૦૦૯)માં મીરા ભટ્ટે તીર્થોદક સમાં ૮૪ ગાંધીજનોનાં લઘુચિત્રો આલેખ્યાં છે. થોડાં જ ચરિત્રો રેખાચિત્રોની કલાએ પહોંચ્યાં છે, પણ ગાંધીયુગની આકાશગંગામાં કેવા પ્રતિભાશાળી તારકો હતા તેનો માર્મિક અને સુહૃદ્ધ પરિચય અપાયો છે. લેખિકા પાસે લખવાની ઉત્તમ ક્ષમતા અને સજ્જતા છે, પણ અહીં તેમણે લઘુચિત્રો આલેખવાનું પસંદ કર્યું છે. વીતેલા યુગના આ તારકો ઊગતી પેઢી માટે જરૂર પ્રેરક બને તેવા છે.

પ્રેમજી પટેલે ‘છાયાલોક’ (૨૦૦૯)ના ચરિત્રોને સ્મરણની ફૂલમાળા રૂપે ઓળખાવ્યાં છે. પરિવારજનો, ગ્રામજનો અને શિક્ષકોના આલેખો તેમણે આપ્યા છે. ઉત્તર ગુજરાતની ગ્રામબોલી તેમને સહજ છે. ઓછા શબ્દોમાં વ્યક્તિત્વની ખૂબીઓ ઉપસાવી શકે છે. મોટા ભાગના આલેખો ગુણગ્રાહી સ્મરણચિત્રો છે. ત્રણેક રેખાચિત્ર સુધી પહોંચે છે.

‘દક્ષિણ ગુજરાતની મુસ્લિમ વિભૂતિઓ’ (૨૦૦૪) અને ‘ગણદેવી પંથકના રાજવૈદ્યો (૨૦૦૮), સુરતના સૂફી પીર (૨૦૦૮)માં લેખક ડૉ. અબ્બાસઅલી તાઈએ પ્રસ્તુત વ્યક્તિઓનું ગુણદર્શન અને વ્યક્તિત્વવિશેષો આલેખ્યાં છે. લેખક સાદી-સીદી ભાષામાં રજૂઆત કરે છે. કેટલાંક ચરિત્રો રેખાચિત્રોની હદમાં પ્રવેશે છે, પણ સમાજના વિભિન્ન વર્ગના પરિચય લેખે આ ચરિત્રો મહત્ત્વનાં છે.

એક નોંધપાત્ર નમૂના લેખે રજની વ્યાસનું ‘ગુજરાતની અસ્મિતા’ (૨૦૦૪)ને જોઈ શકાય. ગુજરાત સંદર્ભે વિભિન્ન વ્યક્તિઓના પ્રદાનને તેમણે રજૂ કર્યું છે. અહીં રેખાચિત્ર જેટલો અવકાશ ન હોવાથી મોટા ભાગના ચરિત્રલેખો આગળ અટકે છે. પણ

ગુજરાત સંદર્ભે આ નક્ષત્રમાળાને અવલોકવાનું (ખાસ કરીને ઘડાતી પેઢી માટે) મહત્ત્વનું બને તેમ છે.

સમગ્રદર્શન : કેટલાંક નિરીક્ષણો

- (૧) ચરિત્રસાહિત્યમાં સૌથી વધારે લખાતો પ્રકાર છે રેખાચિત્રો. કુટુંબીજનો, પરિચિતો, થોડી લાક્ષણિક રેખાવાળી વ્યક્તિઓ વિશે લખવાનું ગમે જ. પરંતુ વિગતોને વ્યક્તિત્વમાં ઓગાળવાનું નથી બન્યું ત્યાં અને ગદ્યશક્તિની ઊણપને કારણે પરિચયલેખ થાય છે, રેખાચિત્ર સર્જાતું નથી. રેખાચિત્ર એ પ્રતિભાની નીપજ છે.
- (૨) પ્રાસંગિક પરિચય, નિવાપાંજલિ, અભ્યાસલેખને પણ સંગ્રહ કરતી વખતે રેખાચિત્રો સાથે મૂકવામાં આવે છે તેમાં સ્વરૂપ વિશેની ધૂંધળી સમજ કારણભૂત હોઈ શકે છે.
- (૩) મનુષ્યમાં સારખ, સદ્ગુણ કે વિશેષતા દેખાય ત્યારે અહોભાવ જાગે છે અને લખવા પ્રેરાઈએ છીએ. જ્યારે વિગતો દષ્ટાંત રૂપે રહી જાય છે ત્યારે રેખાચિત્ર સર્જાતું નથી. એ સ્મરણલેખ બની જાય છે.
- (૪) વ્યક્તિત્વમાં રહેલી અસામાન્યતામાંથી વાર્તા સર્જાય અને રેખાચિત્ર પણ સર્જાય. રેખાચિત્રમાં બનેલી ઘટના જ હોવાની. લેખક ઘટનામાંથી પસંદગી કરે, સ્વકીય મૂલ્યાંકન કરે, પરંતુ કલ્પેલું કશું ન હોય. અનેક લેખકો માટે આ લપસાણી ભૂમિ સાબિત થઈ છે.
- (૫) ચરિત્રાત્મક સાહિત્યમાં લેખકની જીવનમૂલ્યો વિશેની સમજ અને સ્પષ્ટતા મોટો ભાગ ભજવશે. મૂલ્યોનાં સાદાં સમીકરણો કે મૂલ્યો વિશે અહોભાવયુક્ત દષ્ટિ હશે તો સાધારણ પણ અસાધારણ રૂપે પોંખાઈ જાય. લેખકની ઔચિત્ય દષ્ટિ વિવેક જન્માવે છે.
- (૬) લખતાં આવડવું અને ગદ્યસામર્થ્ય એ ભિન્ન બાબતો છે. ગદ્યની અનેકવિધ તરાહો યોજવાની ક્ષમતાથી વાક્યે વાક્યે (પીંછીના લસરકાની જેમ) ચિત્ર મૂર્ત થતું જાય તે અપેક્ષિત છે.
- (૭) ગુજરાતી ભાષામાં પ્રાણી-પંખીનાં રેખાચિત્રો અલ્પ માત્રામાં મળ્યાં છે. મનુષ્યેતર આ સૃષ્ટિ મનોરમ, વૈવિધ્યસભર અને હૃદયસ્પર્શી છે. લેખકોનું તેના તરફ પણ ધ્યાન જાય તેવી અપેક્ષા જાગે છે.
- (૮) આ દાયકામાં પણ ચરિત્રમાળાઓ પ્રગટ થઈ છે – સોળ પાનાંથી ૩૨ કે ૬૦ પેજની. તેમાં કિશોરો લક્ષ્ય હોય છે. કેન્દ્રમાં વિગતો અને ઘટનાઓ દ્વારા જીવનપરિચય હોય છે. પુરુષાર્થ, પરાક્રમ, ત્યાગ અને સેવાનો સંદેશ આપવાનો હેતુ હોય છે. તેમાં શૈક્ષણિક ઉદ્દેશ મહત્ત્વનો હોય છે, તેમાં વિજ્ઞાનીઓ, દેશનેતાઓ, વીરો, શહીદો, ત્યાગીઓ અને સંતો કેન્દ્રમાં રહે છે.

- (૯) બાળભોગ્ય કે કિશોરભોગ્ય ચરિત્રો ઉપરાંત પરિચય- પુસ્તિકાઓમાં ૩૨ પાનામાં નોંધપાત્ર વ્યક્તિઓનાં ચરિત્રો પ્રગટ થાય છે. તેમાં જીવનઘટના કરતાં પ્રદાન પર વધુ ભાર હોય છે. પ્રજાકીય ઘડતર માટે આ ઉપયોગી માધ્યમ છે.
- (૧૦) સાહિત્યકારોના ૮૦થી ૧૦ પાનાંના મોનોગ્રામ કે ગ્રંથકાર શ્રેણી રૂપે પ્રગટ થયેલી પુસ્તિકાઓ મુખ્યત્વે અભ્યાસ-મૂલ્યાંકનલક્ષી હોય છે. તેમાં સર્જકનું કર્તૃત્વ કેન્દ્રમાં હોય છે. જીવનભાવ અલ્પ હોય છે.
- (૧૧) રાધેશ્યામ શર્મા સંપાદિત ‘સાક્ષરનો સાક્ષાત્કાર’ શ્રેણીમાં નવાં નવાં પ્રકાશનો થતા રહે છે. એમાં સર્જક વિશેની કાચી સામગ્રી વધુ હોય છે. એનો ઉપયોગ સર્જક વિશે લખવામાં કે એને સમજવામાં થઈ શકે.
- (૧૨) પ્રેરક સાહિત્યનું અત્યારે વધુ વેચાણ થાય છે, તેથી લખાય છે પણ મોટા પ્રમાણમાં પરંતુ જીવનદૃષ્ટિ, મૂલ્યની સ્પષ્ટતા, જીવનનો વ્યાપક સંદર્ભ અને ગદ્યસામર્થ્યવાળા લેખકો ઓછા છે. મોટા ભાગનામાં ઉત્સાહ હોય છે, પ્રતિભા નહિ.
- (૧૩) આ દાયકામાં નારાયણ દેસાઈ કૃત ‘મારું જીવન એ જ મારી વાણી’ ગાંધીચરિત્ર સીમાચિહ્નરૂપ બન્યું છે. બધી રીતે એણે ધોરણો ઊભાં કર્યાં છે. પરંતુ આત્મકથામાં ખેડાણ ઓછું છે. એ એક રીતે પડકારરૂપ સાહિત્યસ્વરૂપ છે. વળી વિવિધ ક્ષેત્રમાં વિશિષ્ટ કામગીરી કરનાર વ્યક્તિઓ પોતાની આત્મકથા લખે તો એ જરૂર પ્રેરક બની રહે.

સમગ્રપણે કહી શકાય કે દરેક દાયકે ચરિત્રાત્મક સાહિત્યમાં વિશિષ્ટ પ્રદાન કરનાર પાંચ-સાત સર્જકો મળે છે તે સંતોષની ઘટના ગણી શકાય.

મહત્ત્વના સંદર્ભગ્રંથો :

૧. ‘અર્વાચીન ગુજરાતી સાહિત્યની વિકાસરેખા’ ભાગ ૪-૫ : ધીરુભાઈ ઠાકર
૨. ‘ગુજરાતી સાહિત્યકોશ ખંડ-૨’ : ચંદ્રકાંત ટોપીવાળા, રમણ સોની, રમેશ ર. દવે
૩. ‘ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ’ ગ્રંથ-૬ : રમેશ દવે, પારુલ દેસાઈ
૪. ‘ગુજરાતી સાહિત્યનો દસમો દાયકો’ : ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ
૫. ‘આત્મકથા : સ્વરૂપ અને વિકાસ’ : ડૉ. રસીલા ચં. કડીઆ
૬. ‘પરબ, શબ્દસૃષ્ટિ, બુદ્ધિપ્રકાશ વગેરે સામયિકોમાં અવલોકનો

સહુ સાહિત્યપ્રિય અને સાહિત્યકાર મિત્રો,

વ્યાખ્યાનના શીર્ષકમાં 'સર્જક' શબ્દ તેના ઉત્તરપદ 'સ્વાતંત્ર્ય'ને ઉભયાન્વયી 'અને'થી જોડે છે. ના, એ માત્ર જોડનાર નહિ પણ એનો પ્રાણધાર છે.

આપણી પ્રાચીન તત્ત્વવિચારણા પ્રમાણે આ સૃષ્ટિનો સર્જનહાર બ્રહ્મા છે. આ બ્રહ્માએ જ મનુષ્યનું સર્જન કર્યું છે એટલે કે એ મનુષ્યનો સર્જકાવતાર પણ બ્રહ્માપ્રેરિત છે.

બાઈબલમાં પણ આ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ શૂન્યાંધકારમાંથી થયેલી જોવા મળે છે. આરંભમાં જ ઈશ્વરે કહ્યું કે 'પ્રકાશ થાઓ' (લેટ ધેર બી લાઈટ) 'અને પ્રકાશ થયો' (એન્ડ ધેર વોઝ લાઈટ). આવા અલૌકિક આદેશથી, અલૌકિક બ્રહ્માની ઇચ્છાથી સૃષ્ટિનું સર્જન થયું છે. ખ્રિસ્તી તત્ત્વજ્ઞાન પ્રમાણે સૃષ્ટિ પાછળ ત્રિક એટલે કે 'ટ્રિનિટી' છે, જેમાં ફાધર (Father), સન (Son) અને હોલી ઘોસ્ટ (Holy Ghost)નો સમાવેશ થાય છે. આ 'ફાધર' એ જ એકલા પડેલા આપણા પરમ બ્રહ્મ. એમને એકલતા ખૂંચી. અને તેણે જેમ કહ્યું, 'એકોડમ્ બહુસ્યામ્' - હું એકલો છું, અનેક રૂપે પ્રકટું. આ રીતે ખ્રિસ્તી ધર્મમાં પણ પૃથ્વી પરના જીવનના અવતરણનો ઇશારો છે.

આમ, મનુષ્યમાત્ર બ્રહ્માવતારે છે. બ્રહ્મા સર્જક છે. તો આપણા વિચારકોએ કવિને એટલે કે વ્યાપક અર્થમાં સર્જકને 'અપર બ્રહ્મા' કહ્યો છે. સર્જન એટલે જ સર્જકની કૃતિ અને આ કૃતિ સર્જકચિત્તના ભાવ-સંવેજદન-વિચારની અભિવ્યક્તિ છે એટલે કે એનું પરિણામ છે. અને આ પરિણામ એટલે કે કાર્યનું કારણ એટલે કે બીજ સર્જકના ચિત્તમાં પડ્યું હોય છે. આમ, સર્જક અને સર્જન વચ્ચે કાર્યકારણનો સાહિત્યિક તો ખરો જ, પણ વૈજ્ઞાનિક સંબંધ છે.

કાર્યમાં એટલે કે પરિણામમાં કારણની છાયા ક્યારેક પ્રચ્છન્ન કે ક્યારેક પ્રકટ રૂપે રહેલી હોય છે. આમ, કારણ વગરનું કાર્ય સંભવતું નથી. બ્રહ્માના ચિત્તમાં કારણ હાલુ અને તેમાંથી સૃષ્ટિનું કાર્ય રૂપે અવતરણ થયું.

*ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ૪૭મા અધિવેશનમાં પરિષદ-પ્રમુખ શ્રી ધીરુ પરીખે આપેલ વ્યાખ્યાનમાંથી આચમન

તો આ જ રીતે ‘અપર બ્રહ્મ’ ગણાતો સર્જક પોતાના ચિત્તમાંના કોઈક કારણને સાહિત્યકૃતિમાં કાર્ય રૂપે અવતારે છે. બ્રહ્માએ જ્યારે યદચ્છા પ્રમાણે સૃષ્ટિનું સર્જન કર્યું ત્યારે એમણે કોઈના અભિપ્રાય પ્રમાણે, કોઈના આદેશ પ્રમાણે સર્જન કર્યું નહોતું. સ્વયં બ્રહ્મા જ આદેશક અને આદેશપાલ હતા.

બ્રહ્મ કે બ્રહ્મા કોઈના તાબેદાર રહ્યા નથી. આ જ વિચારને આગળ લંબાવી ‘અપર બ્રહ્મ’ એટલે કે સર્જકના સ્તરે વિચારીએ તો એ જ વાજબી છે કે સર્જક કોઈનો તાબેદાર નથી. એ સ્વતંત્ર છે, સ્વાયત્ત છે. સર્જક જ્યારે સર્જનની ક્ષણે પહોંચે છે ત્યારે તે સ્વને પણ ભૂલી જાય છે. આ રીતે સર્જનની ક્ષણ સ્વથી પણ પર છે. જો એ સ્વથી પર હોય તો અન્ય કોઈથી કે અન્ય કશાયથી પણ પર હોય. અને આ રીતે સ્વ-નિરપેક્ષનો અર્થ અન્ય – સાપેક્ષ થતો નથી.

ચીનમાં લગભગ ત્રીજી સહસ્ત્રાબ્દીથી તે ગઈ સદીના પ્રથમ દાયકા લગી અનેક રાજવંશો થઈ ગયા. ત્યાં ઈ.સ. પૂ. છઠ્ઠી સદીમાં કવિતાનો આરંભ થયો તેમ નોંધાયું છે. આ કવિઓને ત્યારથી લગભગ આજ લગી રાજાઓની રાજસભામાં સ્થાન મેળવવાની ખ્વાહેશ રહી છે. ઈ.સ. પૂર્વે પાંચમી સદીમાં થઈ ગયેલા ફિલસૂફ કોન્ફુશિયસે કાવ્યસંચય કર્યો હતો. જાહેર સેવાના ક્ષેત્રમાં પદાધિકારીઓની નિમણૂક કરવાની પરીક્ષામાં આ સંગ્રહમાંથી કાવ્યો રસદર્શન માટે પૂછાતાં હતાં; તો વળી ઈ.સ.ની આઠમી સદીમાં લી પો અને તુ કુ એ બે કવિઓને રાજકવિના પદે નિયુક્ત કરાયા હતા.

તો જાપાનમાં ઈ.સ.ની પાંચમી સદીમાં કવિતાનો આરંભ થયેલો મનાય છે. ત્યાં સામાન્ય પ્રજાજન પણ માત્ર કવિતાભાવનમાં જ નહીં પણ કાવ્યસર્જનમાં પણ સક્રિયતા દાખવે છે. ત્યાંના સમ્રાટો પણ હાઈકુ અને તાન્કા રચવામાં સક્રિય રહ્યા છે.

આ રીતે ગ્રીસમાં ઈ.પૂ. આઠમી સદીમાં હોમરે ‘ઇલિયડ’ અને ‘ઓડિસી’ જેવાં બે મહાકાવ્યોનું સર્જન કર્યું હતું. એમાં ત્યાંના સમાજ અને સંસ્કૃતિ પાયામાં પડેલાં છે. ઈ.પૂ. છઠ્ઠી સદીમાં થઈ ગયેલા પિન્ડારે ત્યાં રમતોત્સવો દરમિયાન શ્રેષ્ઠ ખેલાડીઓને પ્રેરણા રૂપે કાવ્યા રચ્યાં હતાં. એમણે નગરરાજ્યોના નિમંત્રણથી આવા રમતવીરો વિશે ઉત્તમ પ્રશસ્તિકાવ્યો રચ્યાં હતાં. તો વળી ઈ.સ. પૂર્વે પાંચમી સદીમાં એથેન્સમાં ઇસ્કીલસ, સૉફોકલીસ, યુરિપિડીસ તથા એરિસ્ટોફેનીસ જેવા કવિઓએ માનવને શ્રેષ્ઠ બનાવે તેવી કાવ્યરચનાઓ કરી હતી. તો વળી છેક વીસમી સદીમાં સેફેરિસ તથા એલિટિસે માનવસમાજ અને સંસ્કૃતિ વિશે પ્રતીકવાદી કાવ્યરચનાઓ કરી છે.

રોમમાં પણ કવિતાનો ઇતિહાસ આરંભથી લઈને પ્રજાલક્ષી રહેલો જણાય છે. ત્યાં ઈ.સ. પૂ. પહેલી સદીમાં થઈ ગયેલા મહાકવિ વર્જિલે એમના મહાકાવ્ય ‘ઇનીડ’માં

આંતરવિગ્રહો, રાજકીય અશાંતિ જેવા વાતાવરણને કારણે સમાજ અને સંસ્કૃતિનો સર્વનાશ ન થાય તે માટે વસ્તુસામગ્રી અને વિચારસંઘર્ષ રજૂ કર્યા છે. તો વર્જિલના અનુકાલીન હોરેસને સમ્રાટ ઓગસ્ટસના મિત્ર મિસેનાસે પ્રોત્સાહિત કર્યા હતા. પરંતુ ઈ.પૂ. ૧૭માં ઓગસ્ટસના સૂચન કે સૂચનાથી રોમના મહોત્સવના અવસરે સ્તોત્રકાવ્ય રચવા જણાવ્યું અને હોરેસે તેવું કાવ્ય રચ્યું પણ ખરું, પરંતુ ત્યારે હોરેસને રાજ્યના રહસ્યમંત્રી બનવાનું નિમંત્રણ મળ્યું તેનો તેમણે અસ્વીકાર કર્યો હતો. આમ, રાજ્યપ્રભાવમાંથી કવિને જરા હટવાનું સાહસ કરવાનો વારો આવ્યો. ત્યાં કવિનું સ્વાતંત્ર્ય અળપાયું નહિ. આ રીતે કવિ સ્વતંત્ર છે એમ સમજાયું.

ઇટલીમાં પણ ઈ.સ.ની ૧૪મી સદીમાં ડેન્ટિએ બિઆટ્રિસ નામની કિશોરીના ભૌતિક પ્રેમમાંથી પાંગરેલા દિવ્યપ્રેમને પોતાના મહાકાવ્ય ‘ડિવાઇન કોમેડિ’ના ત્રણ ભાગ ઇન્ફર્નો (નરકલોક), પર્ગેટોરિયો (શોધનલોક) અને પેરેડિસો (સ્વર્ગલોક)માં માનવજીવનની ઊર્ધ્વયાત્રાનું કાવ્યાત્મક નિરૂપણ કર્યું છે. પણ ડેન્ટિ માત્ર કવિ જ નહિ, પ્રજાના પ્રશ્નોમાં સીધો ભાગ લેનાર કર્મવીર કવિ પણ હતા. પરિણામે રાજસત્તા સાથે સંઘર્ષમાં આવવાનું બનતાં ડેન્ટિ દેશનિકાલ થયેલા અને આમરણ ઇટલીની બહાર જ રહ્યા. આ એક રીતે કવિની સ્વાયત્તતા કે સ્વતંત્રતાની પરિચાયક ઘટના છે.

ફ્રાંસમાં દસેક સદી પૂર્વે આરંભાયેલી કવિતા ધીમે ધીમે ૧૭મી – ૧૮મી સદીમાં સામાજિક સભાનતા તરફ તીવ્ર ગતિએ પહોંચે છે અને ધીમે ધીમે ૧૮મી સદીના અંતભાગે અને ૧૯મી સદીના આરંભકાળે શેનિયે, વિન્ચી, લામાર્તિન, લ્યુગો ઇત્યાદિની રચનાઓ ત્યાંના સમગ્ર વાતાવરણમાં મૂળગામી પરિવર્તન લાવે છે, જે ૧૭૮૯ની ફ્રેન્ચ ક્રાન્તિનાં મૂળિયાં સમાન છે. તો વળી ૧૯મી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં મહાન કવિ બોદલેરે પોતાની રચનાઓ દ્વારા ત્યાંના કલાસંસ્કારોરહિત એવા શ્રીમંત વર્ગના લપડાક સમાં ‘દુરીતનાં પુષ્પો’ (Flower de Mal) ભેટ ધરે છે !

ઇંગ્લેંડમાં ૧૪મી સદીમાં ત્યાંના આદિકવિ ચોસરની ‘ધ કૅન્ટરબરી ટેઇલ્સ’ કાવ્યરચનામાં ત્યારના સમાજના વિવિધ સ્તરનાં પાત્રોની અનેરી રજૂઆત છે. ડ્રાઇડને આ કાવ્યની પ્રશસ્તિ કરતાં એ કૃતિ વિષે લખ્યું ‘હીઅર ઇઝ ગોડ્ઝ પ્લેન્ટી’ – અહીં ઈશ્વરની સમગ્ર સૃષ્ટિ હયાત છે. ત્યાં પછી ઇંગ્લેંડમાં રાજકવિની પ્રથા આરંભાય છે અને જ્યારે રાજકવિનું પદ કોઈ કવિને આપવામાં આવે ત્યારે એને પ્રથમ રાજ્ય-રાષ્ટ્ર-રાજાની પ્રશસ્તિની રચના કરવી પડે છે !

સર્જક સર્જન તો કરે છે ત્યારે તે કાચી માટીમાંથી પાકા ઘાટ ઉતારે છે. પણ ક્યારેક એની સર્જનપ્રક્રિયા દરમિયાન આ ઘાટ બગડી પણ જાય એવું બને છે. ત્યારે સમજદાર સર્જક આત્મરતિમાંથી મુક્ત રહી તેને વગે કરતાં પણ ખચકાતો કે અચકાતો

નથી. આપણે જાણીએ છીએ કે કવિ કાન્તે ‘પૂર્વાલાપ’માં ન સમાવાયાં હોય તેવાં સેંકડો કાવ્યો ફાડી નાખ્યાં હતાં. આ વલણ પણ સર્જકની સ્વતંત્રતાનું સૂચક છે. આ જ કાન્તને ધર્મપરિવર્તનને કારણે અને ન્હાનાલાલને રાજકીય મતભેદોને કારણે જીવનમાં સહન કરવાનું આવ્યું છે, પણ એથી એમની સાહિત્યિક સ્વાયત્તાને આંચ આવી નથી.

કોઈ પણ સર્જક કોઈ પણ કાળે, જો એ સાચો સર્જક હોય તો, કોઈની પણ શેહશરમમાં આવતો નથી. ક્યારેક તો એ પોતાની સર્જનાત્મક ચિત્તાવસ્થા ટાણે પોતાને પણ વશ ના હોય તેવું બની શકે. આ જ છે ખરા અર્થમાં સર્જકની સ્વાયત્તા.

હમણાં તાજેતરમાં જ જેમનું અવસાન થયું તે નોબેલ પારિતોષિક પ્રાપ્ત કરનાર બ્રિટનનાં લેખિકા ડોરિસ લેસ્લિંગે ન્યૂક્લીઅર શસ્ત્રો વિરુદ્ધ અવાજ ઉઠાવ્યો હતો ત્યારે તેમને દક્ષિણ આફ્રિકા અને રૂહોડેશિયામાં પ્રવેશબંધી ફરમાવાઈ હતી. તેઓ ત્યાંથી ૧૯૪૯માં લંડન ચાલ્યાં ગયાં અને પોતાની માન્યતામાં દૃઢ રહી સર્જનનો આરંભ કર્યો હતો. આ જ તો છે સર્જકની સ્વાયત્તા.

રવીન્દ્રનાથ ટાગોરને તેમના પિતા ઠાકુર પરિવારનો મલાજો જાળવવા ૬-૭ વર્ષના એ થયા ત્યાં સુધી ઘરના ઓરડામાં જ ગોંધી રાખતા હતા. પરન્તુ આને કારણે એમની સર્જનાત્મક ક્ષણોની સ્વાયત્તા ઉપર કશો કાપ આવ્યો નહોતો. જો એમ થયું હોત તો ‘પિંજરનું પંખી’ જેવું કાવ્ય રચાયું ના હોત. એમણે પિંજરસ્થ પંખીના આલંબનથી પોતાની ગૃહબદ્ધ દશાને જ રજૂ કરી છે :

ખાંચાર પાખી છિલ સોનાર ખાંચાટિતે
વને વેર પાખી છિલ વને
એકદા કિ કોરિયા મિલન હલ દોંહે,
કિ છિલ વિધાતાર મને.’

આમ, પિંજરસ્થ અને મુક્ત પંખીના સંવાદમાં ટાગોરની એ કિશોરકાલીન પારતંત્ર્યની અનુભૂતિનો સ્વતંત્રતાપ્રેર્યો સર્જનાંશ છે તો કૌમાર્ય-કૈશોર્ય-યુવાકાળે જે બાહ્ય જગતનો અનુભવ થયો તે કાળે પેલા પિંજરસ્થ પંખીશી શૈશવકાલીન પરવશતાનો વસવસો ટાગોરે આમ કર્યો છે :

શિખર હોઈતે શિખર છુટિબ
ભૂધર હોઈતે ભૂધરે છુટિબ
હેસે ખલખલ, ગેયે કલકલ તાલેતાલે દિબ તાલી
એત કથા આછે, એત ગાન આછે, એત પ્રાણ આછે મોર
એક સુખ આછે, એત સાધ આછે, પ્રાણ હયે આછે ભોર’

(શિખરે શિખરે હું રમવા નીકળી પડીશ, પહાડે પહાડે હું ઘૂમી વળીશ, ખિલખિલાટ

હસતું, કિલકિલાટ કરીને ગાતું, તાલેતાલે તાલી દેઈ આ કારાગારમાંથી હું નાસી છૂટીશ. મારા હૈયામાં કંઈક કથાઓ ભરી છે, કંઈક ગાન ઊભરાય છે અને પ્રાણ કેટલા તલસે છે.)

પ્લેટોએ કવિઓને આદર્શ નગરરાજ્યમાંથી હાંકી કાઢવાની વાત કરી હતી કારણ કે કવિઓ જુઠ્ઠાણાં વ્યક્ત કરે છે, એઓ અસત્ય અને અનીતિની જાણે કે હિમાયત કરે છે. મધ્યકાળમાં ખ્રિસ્તી સમાજે વર્જિલ તથા હોરેસને છોડીને અન્ય કવિઓનાં કાવ્યો હીથન (heathen) કે પેગન (pagan) એટલે કે ખ્રિસ્તી ધર્મની વિરુદ્ધ છે એવા અભિપ્રાય સાથે એમનાં કાવ્યો જપ્ત કર્યાં હતાં. હજારેક વર્ષ પછી એ કાવ્યો ફરી જોવા મળ્યાં હતાં. તો ફ્રાન્સના પેરિસનગરમાં ત્યાંના મહાન કવિ બોંદલેરને એમનાં કાવ્યોમાં અશ્લીલતાના આરોપસર માનસિક ત્રાસ આપ્યો હતો અને અદાલતે એમનાં કાવ્યોમાં અશ્લીલતા છે એમ જણાવી એમને દંડ ફટકાર્યો હતો તથા એમના કાવ્યસંગ્રહમાંથી કહેવાતાં અશ્લીલ કાવ્યો રદ કરાવ્યાં હતાં. જોકે ત્યાર પછી એકાદ સદી બાદ પેરિસની અદાલતે બોંદલેરનાં કાવ્યોમાં અશ્લીલતા છે એવો પોતાનો અગાઉનો ચુકાદો રદબાદલ કર્યો હતો તથા બોંદલેરને નિર્દોષ જાહેર કર્યાં હતા. પણ એથી શું ? ત્યારે તો બોંદલેર મૃત્યુને વરી ચૂક્યા હતા. પણ શું આ કહેવાતાં અશ્લીલ કાવ્યો સંગ્રહમાંથી રદ કરવાથી પ્રજાના કાવ્યખજાનામાંથી રદ થયાં ખરાં ?

આટઆટલી વિટંબણા વચ્ચે પણ બોંદલેરનું કાવ્યસર્જન તો યથાતથ ચાલુ રહ્યું હતું. આ દર્શાવે છે કે સર્જક એના સર્જનની ક્ષણે કોઈનો તાબેદાર નથી જ નથી.

આ રીતે સર્જકને એની સર્જનની ક્ષણે કોઈ કઠ્ઠાગરો બનાવી શકતું નથી. વળી તે એટલે સુધી કે ખુદ સર્જક પણ સર્જનની ક્ષણે પોતાને વશ હોતો નથી. આ જ સર્જન અને સર્જકની અવિનાભાવી નિયતિ છે. આથી વિપરીત હોવું તે સર્જકની સર્જનલીલા પ્રત્યે સંદેહો ઊભા કરી શકે છે.

અનુવાદક જ્યારે કોઈ એવી સાહિત્યકૃતિને અનુવાદ માટે પસંદ કરે કે જેમાં દેશવિદેશનાં પુરાણો, ઇતિહાસ, સંસ્કૃતિ, સાહિત્યો કે દંતકથાઓમાંથી કોઈ પાત્રને કેન્દ્રસ્થાને રાખીને રચના થઈ હોય ત્યારે તેણે મૂળ કૃતિના કથયિતવ્ય અને કથનરીતિને ખ્યાલમાં રાખીને કામ કરવાનું હોય છે. આવા સંજોગોમાં પણ તે પોતાના સ્વાતંત્ર્યને જોખમમાં મૂકતો નથી. હોમરે યુલેસીસ પર કાવ્યરચના કરી હોય અને જેમ્સ જોયુસે તે જ પાત્રને આધારે નવલકથા લખી હોય ત્યારે તે બન્ને કૃતિઓના સ્વરૂપભેદે તેના અનુવાદકે આ બન્ને સર્જકોના વિચાર અને અર્થઘટનને તો છોડવાનાં હોતાં જ નથી,

પણ તેને પોતાની ભાષામાં ઉતારતી વખતે મૂળની મૌલિકતાને આંચ પહોંચાડ્યા વગર અનુવાદ કરવાનો હોય છે. પણ એ અનુવાદની પ્રક્રિયા દરમિયાન અનુવાદક જે ભાષામાં અનુવાદ કરતો હોય તેના ગુણદોષવિશેષોને સતત સ્મરણમાં રાખતો હોય છે તે પણ એક પ્રકારે એનું સ્વાતંત્ર્ય દર્શાવે છે. એ અનુવાદની પ્રક્રિયા દરમિયાન અનુવાદક સ્વયં નિજમાં ખોવાઈ જતો હોય છે ત્યારે તેનો અર્થ એ નથી થતો કે તે સ્વાતંત્ર્ય ગુમાવી બેસે છે. જો એ આ અનુવાદની પ્રક્રિયા દરમિયાન સ્વમાં સ્થિત ના હોય તો પોતાના કાર્યને ન્યાય આપી શકે નહીં. ત્યાં પણ એનું સ્વાતંત્ર્ય જ કેન્દ્રસ્થાને રહે છે.

□

અનુવાદકની બાબતે પણ આ એટલું જ સાચું છે કે અનુવાદક કૃતિના પાત્ર કે કથાઘટકને જે રીતે મૂળ સર્જકે કંડાર્યા છે તેને વશાતવર્તીને ચાલે છે પણ આ કંઈ તેની સ્વતંત્રતા ઉપર તરાપ નથી. બલકે એ મૂળ કથાઘટક કે પાત્રનિર્મિતિ ને પોતાની અનુવાદની પ્રક્રિયા દરમિયાન પોતાની સર્જનાત્મકતા સાથે સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય ભોગવે છે. પોતાના વિચાર-ચિંતન-મનનની પણ ત્યાં દખલગીરી ચાલતી નથી.

□

કોઈ પણ સર્જક કેવળ સર્જન ખાતર જ સર્જન કરે ત્યારે તે સ્વાયત્ત હોય છે, સ્વતંત્ર હોય છે. એને અન્ય કોઈ આળપંપાળ હોતી નથી, ના હોવી જોઈએ. એ સ્વાન્તઃ સુખાય લખતો હોય તોપણ તે સર્જનની ક્ષણે તો સંપૂર્ણ સ્વતંત્ર હોય છે. લોકપ્રિયતા, લોકાદર, ધનપ્રાપ્તિ કે કીર્તિલોભ કશું જ સર્જનની સ્વાયત્તતા આડે ના આવી શકે, ના આવવું જોઈએ. માટે જ બળવંતરાય ઠાકોરે ‘સર્જકકવિ અને લોકપ્રિયતા’ નામક સોનેટમાં આવો ઉપાડ કર્યો છે :

‘જુવો ઉઘાડું છે કમાડ, જાવ જ્યાં રુચે;
સ્વલ્પ બિન્દુ ચે દયાનું ના ખપે હુંને.’

‘સર્જકકવિ’ શબ્દ વાપરી બળવંતરાયે કવિની સ્વાયત્તતાનો જ આડકતરી રીતે ઇશારો કર્યો છે. એ જ કવિ સાચો ‘સર્જક’ કવિ છે કે જેને કશાની પડી જ હોતી નથી. અહીં ભલે કવિ અને કવિતાની વાત કરી હોય, પણ તે વ્યાપક અર્થમાં સમગ્ર સાહિત્ય-સર્જનને અને સાહિત્યસર્જકને લાગુ પડે છે.

18

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ૪૭મું અધિવેશન : અહેવાલ

અજય પાઠક

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સુડતાલીસમા અધિવેશનનું આયોજન એન. એસ. પટેલ આર્ટ્સ કોલેજના યજમાનપદે આણંદ મુકામે તા. ૨૪-૨૫-૨૬ ડિસેમ્બર ૨૦૧૩ના ત્રણ દિવસ યોજાયું હતું. યુ.જી.સી.ના કોલેજ વિથ પોટેન્શિયલ ફોર એક્સેલન્સના અનુદાનથી તથા ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગરના સહયોગથી આયોજક સંસ્થાનો ઉત્સાહ દ્વિગુણીત બન્યો હતો. તા. ૨૪ ડિસેમ્બર ૨૦૧૩, મંગળવાર બપોરે ૩-૦૦ કલાકે એન. એસ. પટેલ આર્ટ્સ કોલેજ, આણંદના પટાંગણમાં જાણીતા કવિ, વિવેચક, ચરિત્રકાર અને પૌર્વાત્ય-પાશ્ચાત્ય સાહિત્યના ઊંડા અભ્યાસી શ્રી ધીરુ પરીખના પ્રમુખસ્થાને શિયાળાની ગુલાબી ઠંડીના ખુશનુમા વાતાવરણમાં અધિવેશનની ઉદ્ઘાટન – બેઠકનો પ્રારંભ થયો હતો. સભામંડપમાં વિવિધ સ્થળોએથી પધારેલાં સાહિત્યકારો, સાહિત્યરસિકો, અધ્યાપકો અને વિદ્યાર્થી ભાઈ-બહેનોની વિશાળ ઉપસ્થિતિ હતી. સાદો પણ ફૂલોથી સુશોભિત મંચ, આછા સુંદર રંગોમાં તૈયાર થયેલ વિશાળ બેનર, મંચની નીચે મહેમાનો/શ્રોતાજનોની પ્રથમ હરોળની સમક્ષ વિવિધરંગી ચોખાથી પૂરેલું મંડળ, તેના ચાર ખૂણે બાજોઠ પર ગોઠવાયેલ કળશ વગેરેથી વાતાવરણ નયનરમ્ય બની રહ્યું હતું. એન. એસ. પટેલ કોલેજના મુખ્ય પ્રવેશદ્વારને રાવજી પટેલની સ્મૃતિથી અંકિત કર્યું હતું જ્યારે સભામંડપના દ્વારને ઈશ્વર પેટલીકરની સ્મૃતિથી અંકિત કર્યું હતું. પરિસરમાં બહોળી સંખ્યામાં સાહિત્યકારોની મોટી તસવીરોની હરોળ માર્ગની બન્ને બાજુએ ઊભી કરીને એક સાહિત્યિક માહોલ સર્જવામાં આવ્યો હતો. બેઠકના પ્રારંભ પૂર્વેની ક્ષણોમાં ધીમા અને કર્ણપ્રિય સંગીતના સૂરો મનને પ્રસન્નતા અર્પતા હતા. કાર્યક્રમ સમયસર આરંભાયો હતો. યજમાન સંસ્થાના તરવરિયા, ઉત્સાહી યુવાન અધ્યાપક શ્રી અજયસિંહ ચૌહાણે કાર્યક્રમનું સંચાલન સંભાળ્યું હતું.

કાર્યક્રમનો આરંભ આણંદની સંગીતશાળાના વિદ્યાર્થી/વિદ્યાર્થિનીઓએ રજૂ કરેલ ‘જય જય ગરવી ગુજરાત’ના સુંદર ગાનથી કરવામાં આવ્યો હતો. મંચ પર સર્વશ્રી ધીરુ પરીખ (પ્રમુખ), વર્ષા અડાલજા (નિવૃત્ત થતાં પ્રમુખ), રઘુવીર ચૌધરી, અનિલા દલાલ, કુમારપાળ દેસાઈ, કુલીનચંદ્ર યાજ્ઞિક, હર્ષદ ત્રિવેદી (મહાપાત્ર, ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી), ઉષા ઉપાધ્યાય, પ્રફુલ્લ રાવલ, યોગેશ જોષી, રાજેન્દ્ર પટેલ, કીર્તિદા શાહ, જનક નાયક, રવીન્દ્ર પારેખ, મોહનભાઈ પટેલ (યજમાન સંસ્થાના આચાર્ય), ભીખુભાઈ પટેલ (યજમાન સંસ્થાના મેને. ટ્રસ્ટી) તથા હરીશ પાઠ (અતિથિવિશેષ - કુલપતિ, સર.

પટેલ. યુનિ.) બિરાજમાન હતાં. પચ્ચાત્-ભૂમાં સંસ્કૃત શ્લોકપાઠ સાથે મંચસ્થ મહાનુભાવો દ્વારા દીપપ્રાગટ્ય વિધિ કરવામાં આવ્યો હતો.

સ્વાગતમંત્રીશ્રી મોહનભાઈ પટેલે સૌ મહેમાનો, સાહિત્યકારો, સાહિત્યરસિકોનું ઉષ્માપૂર્ણ સ્વાગત કર્યું હતું. એન. એસ. પટેલ કોલેજમાં આચાર્ય તરીકે જોડાયા ત્યારનું પોતાનું 'વિઝન' અને 'મિશન' યાદ કરતાં તેમણે કોલેજના વિકાસની વાત કરી હતી અને ગુજરાતની નંબર એક કોલેજ બનાવવાનું સ્વપ્ન આ દસ વર્ષમાં સિદ્ધ થયાનો તથા સાહિત્ય પરિષદના અધિવેશનના યજમાન બનવાનો લડાવો લેવાનો આનંદ પ્રગટ કર્યો હતો. સ્વાગતમંત્રીના ઉદ્બોધન બાદ સ્વાગત- પ્રમુખશ્રી ભીખુભાઈ પટેલે આ પ્રસંગનું ઉમળકાભેર સ્વાગત કર્યું હતું. સંસ્થાના મેને. ટ્રસ્ટી તરીકે તેમણે સંસ્થાના વિકાસ માટે કરેલ પ્રયત્નો અને પરિણામોની ઝલક આપી હતી અને M.A. (ગુજરાતી)ના સ્પેશ્યલ કોર્સની માન્યતા કેવી રીતે મળી તેનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો તેમ ગુજરાતી ભાષાના ગૌરવ તરીકે તેને બિરદાવવો જોઈએ તેવી જિંકર કરી હતી. એમ્પ્લોયમેન્ટ ઓરિએન્ટેડ કોર્સીસની શરૂઆત તથા તેના પ્રભાવની વાત કરી હતી. શબ્દોથી સ્વાગત કર્યા બાદ મંચસ્થ મહાનુભાવોનું શાલ તથા સ્મૃતિભેટ અર્પણ કરીને સન્માન/સ્વાગત કરવામાં આવ્યું હતું.

આ તકે શ્રી હર્ષદ ત્રિવેદીએ ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી વતી યજમાન સંસ્થાને રૂ. ૩ લાખનો ચેક અનુદાન રૂપે અર્પણ કર્યો હતો. યજમાન સંસ્થાના મેને. ટ્રસ્ટી શ્રી ભીખુભાઈ પટેલે સંસ્થા તરફથી રૂ. ૧ લાખનું અનુદાન આ તકે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદને જાહેર કર્યું હતું.

સરદાર પટેલ યુનિવર્સિટીના કુલપતિશ્રી હરીશ પાઠે અતિથિવિશેષ તરીકેના પોતાના ઉદ્બોધનમાં સૌનું સ્વાગત કર્યું હતું તથા સાહિત્ય પરિષદના અધિવેશનનું આયોજન કરીને આ કોલેજે પોતાના અધ્યાપકો અને વિદ્યાર્થીઓને એક વિરલ Exposure આપવાનું સુંદર કામ કર્યું છે તેથી શ્રી ભીખુભાઈ પ્રતિ ખાસ આભાર પ્રગટ કર્યો.

ત્યારબાદ પરિષદના મંત્રીશ્રી રાજેન્દ્ર પટેલે પરિષદનાં કાર્યોનો વાર્ષિક અહેવાલ ટૂંકમાં રજૂ કર્યો હતો. અહેવાલની મુદ્રિત નકલ સૌ પ્રતિનિધિઓને વિતરિત કરવામાં આવી હતી. વક્તવ્ય રજૂ કરતાં તેમણે દર્શકને ટાંકીને સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં ઊગતી પ્રતિભાને પાંગરતી કરવાની પ્રવૃત્તિની જિંકર કરી હતી. ૮૫ જેટલી કાર્યાલયો થઈ, ૧૭ વ્યાખ્યાનશ્રેણીનાં વ્યાખ્યાનો થયાં, ૧૬ પ્રકાશનો થયાં, ગ્રન્થાલયમાં ૮૦,૦૦૦ પુસ્તકો તથા ૬૨,૦૦૦ પુસ્તકોનું કેટલોગ કરવામાં આવ્યું છે અને ૧૫૦૦ પુસ્તકોનું ડિજિટલાઈઝેશન કરવામાં આવ્યું છે, ઇન્ટરનેટ અને વેબસાઈટનો વિકાસ/વિસ્તાર થઈ રહ્યો છે વ. વ. ઉલ્લેખો કર્યા હતા.

નિવૃત્ત થતાં પ્રમુખશ્રી વર્ષા અડાલજાએ પોતાના ઉદ્બોધનમાં હળવો કટાક્ષ કરતાં

કહ્યું કે અધિવેશન સ્થળના પરિસરમાં સાહિત્યકારોની છબિઓ બહોળી સંખ્યામાં મૂકવામાં આવી છે પરંતુ તે છબિઓમાં એક પણ લેખિકાની છબિ નથી. તેમણે મુંબઈમાં સાહિત્યના કાર્યક્રમો કરવામાં આવે છે તેનો તથા નવા સર્જકોની પીઠ થાબડી છે તેનો ઉલ્લેખ કર્યો. તેમણે લોકપ્રિયતાની વાત છેડી અને લોકપ્રિયતા એક લપસણો ઢાળ છે તે વિશે ધ્યાન દોર્યું હતું. વિદાય લેતાં પ્રમુખ તરીકે તેમણે લાગણી વ્યક્ત કરી કે પરિષદ એક બહોળો પરિવાર છે અને અનુરોધ કર્યો કે સૌએ સાથે રહેવાનું છે. ત્યારબાદ તેમણે વરાયેલા પ્રમુખશ્રી ધીરુ પરીખને સ્મૃતિચિહ્ન દ્વારા કાર્યભારની સોંપણી કરી.

શ્રી પ્રફુલ્લ રાવલે પ્રમુખશ્રી ધીરુ પરીખનો પરિચય આપ્યો. ત્યારબાદ શ્રી ધીરુ પરીખે પ્રમુખીય વક્તવ્ય આપ્યું હતું. તેમનું મુદ્રિત વ્યાખ્યાન પ્રતિનિધિઓને વિતરિત કરવામાં આવ્યું હતું. તેમના વ્યાખ્યાનનો વિષય હતો ‘સર્જક અને સ્વાતંત્ર્ય’. ૧૯ પાનાંના વક્તવ્યને શબ્દશઃ વાંચીને રજૂ ન કરતાં તેમાંથી મહત્ત્વનાં અવતરણો, કાવ્યપંક્તિઓ અને વક્તવ્યવિશેષને રજૂ કરતાં જઈ બહુ જ સમયસંયમ સાથે રજૂઆત કરી હતી. વક્તવ્યના આરંભ ભાગમાં થોડી અંગત ભૂમિકા રજૂ કરીને પછી વિષય પર આવતાં વિદ્વત્તાસભર વાણીમાં પોતાનાં વિચારો/વાતો રજૂ કર્યાં હતાં. તેમણે કહ્યું કે ‘‘શીર્ષકમાં ‘સર્જક’ શબ્દ તેના ઉત્તરપદ ‘સ્વાતંત્ર્ય’ને ઉભયાન્વયી ‘અને’થી જોડે છે. ના, એ માત્ર જોડનાર નહિ પણ એનો પ્રાણધાર છે.’’ તેમણે હોમરના ‘ઇલિયડ’ અને ‘ઓડિસી’, મહાકવિ વર્જિલના ‘ઇનીડ’ અને ડેન્ટના ‘ડિવાઇન કોમેડિ’ના ઉલ્લેખો કર્યા. ડેન્ટના લિઆટ્રિસ નામની કિશોરીના ભૌતિક પ્રેમની વાતનો ઉલ્લેખ કરી ‘ડિવાઇન કોમેડિ’માં તે દિવ્યપ્રેમમાં કઈ રીતે રૂપાંતરિત થાય છે તેની વાત તે મહાકાવ્યના ત્રણ ભાગ ઇન્ફર્નો (નરકલોક), પર્ગેટોરિયો (શોધનલોક) અને પેરેડિસો (સ્વર્ગલોક)માં કવિએ કરેલા માનવજીવનની ઊર્ધ્વયાત્રાના કાવ્યાત્મક નિરૂપણના ઉલ્લેખ સાથે કરી હતી. આ ક્ષણે શ્રોતાજનો અને મંચસ્થ મહાનુભાવોના હૃદયને આ સાહિત્યનો શબ્દ પ્રભાવમાં લઈ રહ્યો હોય તેવો અનુભવ થયો હતો. તેમના વક્તવ્યમાં અનેક પ્રાચીન/અર્વાચીન, પૂર્વ-પશ્ચિમના કવિઓના ઉલ્લેખો આવતા રહ્યા હતા જે તેમની વિદ્વત્તાના તેમ કાવ્યપ્રીતિના પરિચાયક હતા.

કવિ ‘કાન્ત’ તથા ન્હાનાલાલને યાદ કરીને તેમણે કહ્યું કે ‘ધર્મપરિવર્તનને કારણે કાન્તને અને રાજકીય મતભેદોને કારણે ન્હાનાલાલને જીવનમાં સહન કરવાનું આવ્યું છે, પણ એથી એમની સાહિત્યિક સ્વાયત્તતાને આંચ આવી નથી.’

રવીન્દ્રનાથ ટાગોરના એક કાવ્ય ‘પિંજરનું પંખી’નો ઉલ્લેખ અને આસ્વાદ કરાવ્યો. બૉદલેર પરના અશ્વીલતા આરોપ તથા માનસિક ત્રાસનો ઉલ્લેખ કરીને જણાવ્યું કે ‘‘આટઆટલી વિટંબણા વચ્ચે પણ બૉદલેરનું કાવ્યસર્જન તો યથાતથ ચાલુ રહ્યું હતું. આ દર્શાવે છે કે સર્જક એના સર્જનની ક્ષણે કોઈનો તાબેદાર નથી જ નથી.’’

શ્રી ધીરુ પરીખે Prose Poemની વાત કરી.

વક્તવના સમાપનમાં બ.ક. ઠાકોરને યાદ કર્યાં. ‘સર્જકકવિ અને લોકપ્રિયતા’ નામક સોનેટનો સંદર્ભ કર્યો.

‘જુવો ઉઘાડું છે કમાડ, જાવ જ્યાં રુચે;
સ્વલ્પ બિન્દુ યે ઘ્યાનું ના ખપે હુંને.’

તેમણે ભારપૂર્વક અને પોતાની દૃઢ માન્યતા તરીકે જણાવ્યું કે “કોઈ સંસ્થા, સરકાર, સંઘ કે સરદારની પણ તે પરવા કર્યા વગર પોતાને વશવર્તીને સર્જક પ્રવૃત્ત થવો જોઈએ એ સર્જન અને સર્જકની યશકલગી છે.”

શ્રી રઘુવીર ચૌધરીએ પ્રાસંગિક વક્તવ્યમાં ઉપસ્થિત સાહિત્યરસિકોને પરિષદના હોદ્દેદારો/કાર્યકરોની નિષ્ઠાથી પરિચિત કર્યાં. તેમણે વિવિધ પ્રતિભાઓના મૂલ્યવાન સાહિત્યિક/સામાજિક પ્રદાનને યાદ કરી ચરોતરના પ્રદેશની મહત્તાનું સ્મરણ કરાવ્યું. પોતાની વાતમાં શ્રી ધીરુ પરીખની શબ્દનિષ્ઠા, શ્રી બચુભાઈ રાવત સાથેની તેમની કામગીરી વ. વણી લીધાં. નડિયાદની સાક્ષરતા, ગોવર્ધનરામ અને ‘સરસ્વતીચંદ્ર’ની મહત્તા, નડિયાદની મુનશીની પરિષદનું અધિવેશન વ. યાદ કર્યાં. અંતમાં શ્રી અજયસિંહ ચૌહાણે યજમાન સંસ્થા વતી આભારદર્શન કર્યું.

ઉદ્ઘાટન બેઠકની ભવ્યતાની સાથે બધાં જ વક્તવ્યો સમયની મર્યાદામાં રહ્યાં હોઈ સમગ્ર બેઠક સમયસર સંપન્ન થઈ. આમ શબ્દસૌંદર્યની સાથે સમયસંયમની પ્રતિષ્ઠા થઈ. તેથી અન્ય વિગતો ઉપરાંત આ મુદ્દે આ બેઠક સ્મરણીય બની રહેશે.

ભોજન પૂર્વેના સમયમાં પ્રતિનિધિઓએ ‘રાવજી મંડપ’ અને ‘પુસ્તક પ્રદર્શન/વેચાણ’ની મુલાકાતો લીધી હતી. રાવજીના હસ્તાક્ષરમાં મુકાવેલી રાવજીની કેટલીક કાવ્યકૃતિઓના પુનઃવાચનનો લાભ મળ્યો હતો. શિખરિણીમાં વહેતું ‘એક મધરાતે’ સોનેટ ફરીથી પ્રગટ પઠન કરવા પ્રેરી રહ્યું હતું. (સહધર્મચારિણીને શ્રવણલાભ મળ્યો હતો.) એ કાવ્ય પર કોઈની મોટા અક્ષરે નોંધ હતી ‘ગ્રેટ’. I endorsed. પુસ્તક-પ્રદર્શનમાં/વેચાણમાં એટલી ભીડ થઈ હતી કે સરળતાથી પુસ્તક પસંદ કરવાં મુશ્કેલ બની રહ્યાં હતાં. (સમાચાર છે કે ૪ લાખની કિંમતનાં પુસ્તકો વેચાયાં હતાં !) હું તથા મારાં પત્ની એક બાજુ બેસી ગયાં હતાં. ત્યાં બે/ચાર કિશોરીઓ-વિજ્ઞાનની વિદ્યાર્થીનીઓ અસ્તિત્વવાદી વિચારધારાના લેખકો વિશેની સુરેશ જોષીની પુસ્તિકાઓ લઈ આવીને માર્ગદર્શન પૂછતી હતી - આ કેવી ચોપડીઓ છે ? અમારે ખરીદવી ? તેમને જરૂરી માર્ગદર્શન આપ્યું અને અનુભવ્યું કે પુસ્તકપ્રદર્શન/વેચાણ સમયે એક Counselling Counterની વ્યવસ્થા પણ ગોઠવી હોય તો કેમ ?

ભોજન પછી સત્રની પહેલી બેઠક રાત્રે ૮-૩૦ વાગે શરૂ થઈ હતી. આસ્વાદની આ બેઠકનો વિષય હતો ‘છંદ રાજેન્દ્ર’ - રાજેન્દ્ર શાહની કવિતાઓ. બેઠકનું સંચાલન શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલે કર્યું હતું. વિભાગીય અધ્યક્ષ શ્રી ધીરુ પરીખ પોતાની નાદુરસ્ત તબિયતના કારણે ઉપસ્થિત રહી શક્યા ન હતા. તેમનું મુદ્રિત વક્તવ્ય શ્રી યોગેશ જોષીએ

વાંચ્યું હતું. તેમણે મુદ્દો/વિષય કર્યો હતો, ‘રાજેન્દ્ર શાહ : લયનો ઉત્સવ’. સાતેક પાનાંના વક્તવ્યમાં તેમણે રાજેન્દ્ર શાહની કવિતાનો સુપેરે પરિચય કરાવ્યો હતો. કવિની લયસૂઝને બિરદાવી હતી. રાજેન્દ્ર પટેલે સંચાલનકાર્ય દરમિયાન ટૂંકી વિગતો રજૂ કરતાં જઈ કવિશ્રીની પ્રતિભાનો પરિચય કરાવ્યો હતો.

કવિશ્રી રાજેન્દ્ર શાહનાં કાવ્યોના પઠનમાં સર્વશ્રી મણિલાલ પટેલ, ઉષા ઉપાધ્યાય, હર્ષદ ત્રિવેદી, પ્રવીણ પંડ્યાએ સુંદર પઠન દ્વારા આસ્વાદની બેઠકને રસપ્રદ બનાવી હતી. નિરૂદેશે, આયુષ્યના અવશેષે, શ્રાવણી મધ્યાહ્ને, કેવડિયાનો કાંટે, ઈંધણા વીણવા ગઈ’તી મોરી સૈયર વ. જાણીતાં કાવ્યોને યાદ કરાયાં હતાં, પઠન માટે પસંદ કરાયાં હતાં તેમ કેટલાંક નોંધપાત્ર ગીતોનાં પઠન થયાં હતાં. પઠનકર્તાઓએ કવિની કાવ્યશક્તિ વિશે પણ થોડી વાતો પ્રસ્તુત કરી હતી. આ રીતે કવિની જન્મશતાબ્દી સંદર્ભે કવિની પ્રતિભાનો સુપેરે પરિચય કરાવવામાં આવ્યો હતો અને આસ્વાદ-બેઠકને સાર્થક બનાવવામાં આવી હતી. ઉત્તરાર્ધમાં શ્રી નિરંજન રાજ્યગુરુએ પોતાના સુંદર કંઠે પાંચેક ભજનો રજૂ કરીને બેઠકનો રંગ જમાવ્યો હતો. શબ્દ અને સૂરની, અધ્યાત્મની સુવાસ વાતાવરણમાં પ્રસરી રહી હતી.

તા. ૨૫મીની સવારે ૯-૩૦ કલાકે સત્રની રજી બેઠકનો આરંભ થયો હતો. કેફિયતની આ બેઠકનો વિષય હતો ‘સાહિત્યસ્વરૂપ - કવિતા.’ સંચાલન શ્રી નીતિન વડગામાએ કર્યું હતું. આ બેઠકના અધ્યક્ષશ્રી માધવ રામાનુજની અનુપસ્થિતિમાં તેમનું મુદ્રિત વક્તવ્ય શ્રી સતીશ વ્યાસે વાંચ્યું હતું. માધવ રામાનુજના વક્તવ્યનો વિષય હતો ‘કંઈક વિશેષ...’ તેમાં તેમણે કહ્યું કે “આ, સર્જન સ્વયં એક દિવ્ય ચમત્કાર છે ! એને વિશે વાત કરવા જઈએ તો વાત તો કરી શકાય... એને વિશે એટલે સર્જનપ્રક્રિયા વિશે વાત તો કરી શકાય પણ એવું જ થતું હશે એમ ચોક્કસ કહી શકાય નહીં. પછી પોતાના બાળપણ અને શિક્ષણ, કુટુંબમાં ઝીલેલા સંસ્કાર, ભાષાસંસ્કાર, પોતાનું શિક્ષણ, વાચન, સી. એન. વિદ્યાવિહારમાં ‘સ્નેહરશ્મિ’નું સાન્નિધ્ય, ‘હાઈકુ’ રચનાનો અનુભવ, રઘુવીર ચૌધરી તથા અબ્દુલકરીમ શેખ દ્વારા પ્રાપ્ત થયેલ પ્રોત્સાહનનો ઉલ્લેખ કર્યો. શ્રી નિરંજન ભગતે નર્મદ સુવર્ણચન્દ્રક સ્વીકાર પ્રસંગે જે પ્રવચન કર્યું હતું પોતાના વાંચવામાં આવ્યું હતું, વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં. તેના પ્રભાવમાંથી કવિતાને સમજવાની એક નવી જ દષ્ટિ કે સૃષ્ટિ ઉઘાડી આપી હતી. એ વખતે કવિતાનું આ ‘કંઈક વિશેષ’ અંતરમાં ઊતર્યું હતું.”

તેમણે એ વાતનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો કે ઘણાંને કવિતાનું ક્ષેત્ર ડાબા હાથના ખેલ જેવું લાગે છે. એ રીતે ઘણું લખાય છે પણ ખરું. તેમણે વધુમાં જણાવ્યું કે ‘ક્યારેક કોઈ અતિ ઉત્સાહથી પોતાની રચનાઓ વંચાવવા આવે છે ત્યારે એ વાંચીને નિરાશ થઈ જવાય છે... ગઝલ કે ગીતની રીતે લખાણ લખીને લાવ્યા હોય પણ બેમાંથી એકેયના લયની સૂઝ ન હોય !’

તેમણે એ વાતનું ધ્યાન દોર્યું કે “કવિતા એ મનોરંજનની વસ્તુ નથી. ભલેને એ પઠન કરનારને અને સાંભળનારને આનંદ આપતી હોય; તોપણ એની રજૂઆત કરનારે પોતે મનોરંજન માટે ઊભા છે એવું માનવાની જરૂર નથી..” છેલ્લે ઉમેર્યું કે “અંતે તો સહુની પોતાની કવિતા છે... પોતાની રીતે સમજાતી કવિતા છે...”

ત્યારબાદ ‘કવિ-કેફિયત’માં શ્રી હરીશ મીનાશ્રુએ કેફિયત અંગે પોતાના આગોતરા વિતરિત મુદ્રિત વ્યાખ્યાન ‘તત્ક્ષણના વિદેત્ સંચારે વલોણું ભાષાનું : ચટક ચટક છમ્મ છમ્મ’ રજૂ કર્યું હતું. તેમનું પઠન બહુ સ્વાભાવિક વાતચીતના સ્વરૂપે ચાલ્યું હતું. વિસ્મયભર્યા ચહેરાના હાવભાવ, વિશિષ્ટ ભાષાભંગીઓ અને આગવી દષ્ટિથી આકર્ષાયેલી સમગ્ર સભાને એકચિતે સાંભળવું પસંદ પડ્યું હતું. વાતાવરણમાં એક પ્રભાવ ઊભો થયો હતો. ‘કેફિયત’ શબ્દને તેમણે ‘ઉદારચરિત’ ઘટાવ્યો હતો જેમાં એકબીજાથી છેવાડાનું બધું જ સમાવી શકાય. ત્યારપછી કવિતાને પામવાના અવનવા પૈતરા યોજવાના આપણા સ્વભાવનાં નિરીક્ષણો રજૂ કરીને એ સ્વીકાર્યું હતું કે “એ ચેષ્ટા પાછળ કાવ્યપ્રીતિ જ હોય છે એમાં શંકાને સ્થાન નથી.” વધુમાં તેમણે સ્પષ્ટ કર્યું કે પોતાને લેખનના ચારપાંચ વર્ષમાં જ એવું સમજાઈ ગયેલું કે કવિતા ન લખવી, પણ અકલ્પ્ય કારણોસર લખવી પડી. વચગાળાનાં પાંચ અને સાત વર્ષના બ્રેકને બાદ કરતાં લખતા રહેવું પડ્યું. પછીથી પોતાનાં કાવ્યસંગ્રહો/કાવ્યોમાંથી દષ્ટાંત સાથે શબ્દચુસ્ત/સંપ્રત્યયચુસ્ત કેફિયત આપી. તેમણે કવિતાની ભાષા વિશે વાત કરી. તેમણે કવિતાને આશય અને આયાસનું પરિણામ છે તેમ કહ્યું. કવિના ચિત્તમાં inbuilt mechanism પડેલું હોય છે તેવી પ્રતીતિ રજૂ કરી. વાલેરીને યાદ કર્યાં. કાવ્યભાષા નિજલીલા છે એમ જણાવી કવિએ કવિએ ભાષાલીલા જુદી હોય તેમ કહ્યું. ઉમાશંકર જોશી સાથે બેએક કલાક વાતચીત કરી હતી તેનું સ્મરણ કર્યું. તેમણે કહ્યું કે પિંગળશાસ્ત્ર અને બોલચાલની ભાષાને બાપેમાર્યા વેર નથી. શ્રુતિસંયોજનોની વાત કરી. લઘુગુરુની વ્યવસ્થાનો ઉલ્લેખ કર્યો. કેફિયતની બેઠકનો આમ પ્રભાવક આરંભ થયો હતો.

બીજા કવિશ્રી મનોહર ત્રિવેદીએ પ્રારંભના વક્તાના પ્રભાવને લક્ષ કરી જરા દબાયેલા સ્વરે કેફિયતનો આરંભ કર્યો હતો. વાતચીતની ઢબે રજૂઆત કરતાં

કોઈ જાતું હળવે હળવે,

કોઈ જાયે ઘા એ ઘા, તું તારી રીતે જા.

પંક્તિઓ આગવી ઢબે રજૂ કરીને પોતાની ચાલને સ્પષ્ટ કરી. કહ્યું કે મનોહર ત્રિવેદી એની રીતે જાય છે. આ રીતે કાવ્યપંક્તિઓ રજૂ કરીને એક આકર્ષણ ઊભું કરી દીધું.

‘કોઈ બાળકે ફૂલ ચીતરતાં, મહોરી ઊઠી ભીંત,

પતંગિયાને કોણ શીખવે છે ઊડવાની રીત ?

કોયલને ક્યાં કહ્યું હતું કે ફાગણનું ગીત ગા !’

આ ગીત સ્વાનુભવમાંથી આવે છે; પ્રજ્ઞા સાથે હૃદયની ઊર્મિઓ સાથે પ્રગટતું હોય છે. પોતાના સાહિત્યપ્રદાનનો ઉલ્લેખ કરી કહ્યું કે પોતે વાર્તા, કવિતા, નવલકથા, ચરિત્ર - બધું લખ્યું પણ પોતાની છાપ ગીતકવિની રહી. પોતે રમેશ સાથે રહેવાથી પોતાને રમેશઢાળાનો કવિ ગણવામાં આવ્યો વ. ઉલ્લેખો કરીને પોતાની ઉછેર, અનુભવ, શિક્ષણ વ.ની વાત માંડીને કરી. પોતે ઠરીને ગ્રામજીવનમાં રહ્યા છે, ગ્રામજીવનનો લય કાનમાં બેઠેલો છે, કાન કેળવાયેલો છે. અંદર રહેલી સર્જકપ્રતિભા વિકસી. દેવીપૂજક કુટુંબમાં ગવાતાં ગીતો/ભજનો, લાખાભાઈ ગઢવી, દુલા ભાયા કાગ, હેમુ ગઢવી વ.ને યાદ કર્યાં. અનંતરાય રાવળનું અતવરણ વાંચ્યું, નર્મદને ટાંક્યા, નિરંજન ભગતને યાદ કર્યાં. ગીત પોતે ગાઈને લખ્યાં નથી. કવિતા ગાઈને જ રજૂ કરાય તેવું જરૂરી નથી. દર્શકની ભણાવવાની રીત/ગાઈને કાવ્ય ભણાવવાની રીતનું સ્મરણ કર્યું, મીનપિયાસીને યાદ કર્યાં - કબૂતરોનું ઘૂ ઘૂ ઘૂ - આખું રજૂ કર્યું. મકરન્દ દવેનો ઉલ્લેખ કર્યો. દૂધના પાઉડરના ખાલી ડબાને પાટુ મારતા - તે પ્રસંગની કવિતા યાદ કરી - નોનફેટની કવિતા. આ સાથે દર્શક, નાનાભાઈ, મૂળશંકરભાઈ, ન.પ્ર. બુચ વ.ના સાનિધ્યમાં રહેવાનું/ભણવાનું મળ્યું તેનું તીવ્ર ભાવે સ્મરણ કર્યું અને સ્પષ્ટ કર્યું કે કોઈનું સીધું માર્ગદર્શન નહિ પણ રુચિઘડતરનું કામ આ સૌએ કર્યું છે. સુરેશ જોશી અને વડોદરા સ્કૂલના સાહિત્યવિષયક વિચારો વ.ના ઉલ્લેખ સાથે પોતાની મર્યાદા રજૂ કરતાં કબૂલ્યું કે અહાંદસમાં ટપ્પો પડતો નથી. ગાવાનું ગીત અને પઠનનું ગીત એવા ભેદ સ્પષ્ટ કર્યાં. મેઘાણીની સામે નિરંજન ભગતનું પથ્થર થર થર ધ્રુજેનું પઠનસૌંદર્ય, ‘ધીરે ધીરે ઢાળ ઊતરતી ટેકરીઓની સામે તમને ફૂલ દીધાનું યાદ’ના પ્રલંબલયનું પઠનસૌંદર્ય ચીંધ્યું, કવિતા લખતો હોઉં છું ત્યારે હું ને મારો અંતર્યામી જાણે છે. તેમણે કહ્યું કે પ્રેરણા અને પુરુષાર્થથી કવિતા નીપજે છે. ગીતની પંક્તિ કેમ આવે છે તે સમજાવી શકાતું નથી. પોતે ગામડામાં બેઠા છે, ગ્રામજીવનનો ધબકાર ઝીલ્યો છે તેનો આનંદ છે અને સંતોષ છે. ખેતર, વાડીઓએ જે આપ્યું છે તેની પ્રસન્નતા છે. આ સંદર્ભે પોતાની કવિતા ‘આમ આપણું આ ચાલે છે ગાડું’ને યાદ કરી. પોતે વૃક્ષોનાં ગીત, તડકાનાં ગીત, નદીયુંનાં ગીત, ચોરાનાં ગીત, તળપ્રદેશનાં ગીત લખ્યાં છે તે સ્મરણ કર્યું. પોતે આરતી કરવાના પ્રસંગે ટેકરી વગાડવાનું ચૂકી જતા અને બંનેનો લય સાચવી ન શકતા તે બાળપણનો પ્રસંગ યાદ કરીને શ્રોતાઓને રાજી કરી દીધા હતા. અંતમાં કવિએ પોતાને જે કાવ્યથી ખૂબ પ્રસિદ્ધિ મળી છે તે ‘તો પપ્પા, હવે ફોન મૂકું ?’ રજૂ કરીને સમાપન કર્યું હતું.

ત્યારબાદ ત્રીજા કવિ, જાણીતા ગઝલકાર શ્રી જલન માતરીએ કેફિયત આપતાં પહેલાં કેટલાક પસંદગીના શે’ર સંભળાવ્યા હતા. વાતાવરણમાં આ રીતે વળાંક આવ્યો હતો અને શ્રોતાજનોએ આવકાર્યો હતો. તેમણે કહ્યું કે ગઝલ/શે’ર દિલની જબાનથી લખાય છે. આ બુદ્ધિનો વિષય નથી. તેમણે કહ્યું કે કવિ જન્મે છે. છંદને અનુસરવું જોઈએ તેમ પોતે માને છે એમ કહી સૈફ પાલનપુરીની સલાહ - અરુઝમાં બહુ ઉંડા

ઉત્તરવાની જરૂર નથી—ને પોતે અનુસર્યા તે વાતનું સ્મરણ કર્યું અને સ્પષ્ટ કર્યું કે પોતે પોતાની રીતે લખવાનું રાખ્યું. વિવેચકો પોતાની રીતે પોતાનો અભ્યાસ કરશે એમ જણાવ્યું. મોટાભાઈ સફર માતરી, વચેટભાઈ વ્રજ માતરી — બંને ભાઈઓના કેટલાક શે'ર રજૂ કર્યા બાદ જણાવ્યું કે પોતાને લેખનના આરંભકાળમાં બંને ભાઈઓ તરફથી પ્રોત્સાહન/માર્ગદર્શન પ્રાપ્ત થયાં છે. પોતાનામાં મોટાભાઈએ આત્મવિશ્વાસ પ્રગટ કર્યો હતો તે વાત કહી. પછી તેમણે ગુજરાતમાં ગઝલનો વિકાસ/વિસ્તાર, લોકપ્રિયતા, વિદ્વાનોની ઉપેક્ષા વ. વાતો કરી. પરંપરાની ગઝલ અને આજની આધુનિક ગઝલ વિશેની લાક્ષણિકતાઓ તથા પોતાના પ્રતિભાવો/વિચારોની વાત કરી. હઝરત વલી ગુજરાતીએ પ્રથમ ઉર્દૂ ગઝલ લખી છે તે વાતના ઉલ્લેખ સાથે પોતે તેના વંશજ છે તેનો ગૌરવભેર ઉલ્લેખ કર્યો. ગઝલમાં ભાષાનો Force જોઈએ, કેવળ લગ્નાગાથી કામ ન નીપજે તેવી માન્યતા રજૂ કરી. તેમણે સમજાવ્યું કે આઝાદીની લડત વખતે મેઘાણીની વાણીમાં જે બળ હતું તે વેણીભાઈ પુરોહિતની ભાષામાં ન હતું. ગઝલ અંગે તેમણે કહ્યું કે પારસી ઉદ્યાનનો ગઝલનો છોડ અહીં વિકસ્યો તેનો યશ રતિલાલ 'અનિલ' અને 'શયદા'ને જાય છે. અત્યારે લખાતી ગઝલોનાં પ્રતીકો અંગે પોતાની નારાજગી વ્યક્ત કરી. તેમણે કહ્યું કે ગઝલના શે'ર પ્રસ્તુત હોય છે કે ઉખાણાની પંક્તિઓ ? તેમણે આજની ગઝલ અંગે ત્રણ વિદ્વાનોના મત ટાંક્યા. સર્વશ્રી ધીરુ પરીખ, સિતાંશુ અને ચંદ્રકાંત ટોપીવાળા; અનુક્રમે આ મત નીચે પ્રમાણે રજૂ કર્યા - આજકાલ ગઝલો ઊભરાઈ રહી છે, કુકવિઓનો ત્રાસ વધ્યો છે, ગઝલ આજકાલ ગૃહઉદ્યોગ બની ગયો છે. ત્યારબાદ પોતે આ ત્રણે વિદ્વાનોના મત સાથે સંમત છે તેમ જણાવ્યું, અંતમાં તેમણે બે ગઝલ સંભળાવી.

બપોરે ૩-૦૦ વાગે સત્રની ત્રીજી બેઠકનો પ્રારંભ થયો હતો. 'વિવેચન-સંશોધન'ની આ બેઠકનું સંચાલન શ્રી કીર્તિદા શાહે સંભાળ્યું હતું. વિભાગીય અધ્યક્ષ શ્રી અજિત ઠાકોર હતા. શ્રી અજિત ઠાકોરે પોતાના મુદ્રિત વ્યાખ્યાન 'ભારતીય પરંપરામાં શાસ્ત્રીય વિમર્શની પદ્ધતિઓ : ટીકાના વિશેષ સંદર્ભમાં-'ના આધારે રજૂઆત કરી હતી. શબ્દશઃ પઠન ન કરતાં અગત્યના મુદ્દાઓને સ્પર્શીને અઘરા વિષયને રજૂઆત દ્વારા સરળ અને ગ્રાહ્ય બનાવવાનો ઉપક્રમ પસંદ કર્યો હતો. તેમણે નવધા શાસ્ત્રીય વિમર્શપદ્ધતિઓનો નામોલ્લેખ કર્યો હતો. સૂત્ર, વૃત્તિ, પદ્ધતિ, ભાષ્ય, સમીક્ષા, ટીકા, પંજિકા, કારિકા, વાર્તિક એવા નવ પ્રકાર છે તેમ દર્શાવી તેમના એકબીજા સાથેના આંતરસંબંધની વાત કરી હતી. તેમણે જણાવ્યું કે આવી બહુવિધ વૈચારિક પ્રક્રિયાના કારણે આપણે કોઈ પણ વિચાર કે તર્કની શૃંખલાદિ પ્રતિપાદિત કર્યા પછી પણ તેમાં બંધાઈ રહેતા નથી. એ વિચારની પેલી પાર રહેલા સત્ય તરફ ઉન્મુખને ઉત્ક્રાંતિ બની રહીએ છીએ. અહીં તેમણે 'એકં સત્ વિપ્રા બહુધા વદન્તિ' સૂત્રને યાદ કર્યું, ત્યારબાદ 'નવધા શાસ્ત્રીય વિમર્શપદ્ધતિની પ્રક્રિયા - ઘટકોનો અનુબંધ' મુદ્દા અંગે વાત કરી. પછી 'શાસ્ત્રીય વિમર્શની પદ્ધતિ : દાખલા તરીકે ટીકા : મેઘદૂત સંજીવિની' મુદ્દાને

વિકસાવ્યો હતો તેમણે કહ્યું કે ‘આપણી ટીકાપદ્ધતિ આમૂલાગ્ર કૃતિપરિશીલનની અદ્ભુત પદ્ધતિ છે.’ અન્તમાં તેમણે જણાવ્યું કે “મેઘદૂતની કાવ્યયાત્રા આખરે તો કાવ્યરસિકની ભાવયિત્રી પ્રતિભા પર જ નિર્ભર છે.” એક સરસ અભ્યાસ રજૂ થયો.

અધ્યક્ષશ્રીના વિદ્વભોગ્ય અભ્યાસલેખ પછી અધ્યક્ષને પ્રસન્ન કરે તેવા ત્રણ અભ્યાસલેખો આ બેઠકના વક્તાઓ સર્વશ્રી હર્ષવદન ત્રિવેદી, હસિત મહેતા તથા રાજેશ પંડ્યા દ્વારા રજૂ થયા હતા. તે ત્રણે વક્તાઓએ પોતાના નિબંધો વાંચીને રજૂ કર્યા હતા. તેમના વિષયો અનુક્રમે નીચે મુજબ હતા. ૧. પારિભાષિક સંજ્ઞાઓનું ઘડતર, ૨. પદવીકેન્દ્રી સંશોધનોની દિશા અને ગતિ ૩. મધ્યકાલીન સાહિત્ય અને વર્તમાન સંદર્ભ. સમગ્ર બેઠક ખૂબ સંતર્પક રહી. સભામંડપમાં અંતિમ ક્ષણ સુધી છેલ્લી હરોળના શ્રોતાજનો પણ ઉપસ્થિત હતા તે વાત નોંધપાત્ર હતી. વિવેચન-સંશોધનની બેઠકને ન્યાય આપે તેવા નિબંધો/અભ્યાસો રજૂ કરવા બદલ અધ્યક્ષશ્રીએ સમાપન પ્રસંગે પ્રસન્નતા વ્યક્ત કરી હતી અને શ્રોતાઓના સહકારભર્યા શ્રવણ માટે આભાર વ્યક્ત કર્યો હતો.

સત્રની ચોથી બેઠક રાત્રે ૮-૦૦ વાગે આરંભાઈ હતી. આ બેઠકમાં યજમાન સંસ્થા તરફથી સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો. શ્રી સતીશ વ્યાસલિખિત ‘અંગૂલિમાલ’ નાટક તથા શ્રી ચંદ્રવદન મહેતાલિખિત ‘હોહોલિકા’ની નાટક એન. એસ. પટેલ આર્ટ્સ કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા ભજવવામાં આવ્યાં હતાં. આ નાટકો શ્રી કવિત્ પંડ્યા દ્વારા તૈયાર કરાવવામાં આવ્યાં હતાં. બંને નાટકોની વચ્ચે બે અન્ય કૃતિઓ રજૂ થઈ હતી. ૧. રાજસ્થાની લોકનૃત્ય ૨. શાસ્ત્રીય નૃત્ય. એક સફળ સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ માણ્યાનો આનંદ હતો. ‘અંગૂલિમાલ’ને ચિત્રિત કરતું બેનર લાંબા સમય સુધી મનમાંથી જાય નહિ તેવી તેની રેખાઓ હતી.

આ બેઠકમાં નાટક/સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમની રજૂઆત પૂર્વે ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીના મહાપાત્ર શ્રી હર્ષદ ત્રિવેદીનું શાલ તથા સ્મૃતિચિહ્ન અર્પણ કરીને સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું. શ્રી મણિલાલ પટેલ તથા શ્રી મોહનભાઈ પટેલના હસ્તે શ્રી હર્ષદ ત્રિવેદીને સન્માનવામાં આવ્યા હતા. આ પ્રસંગે શ્રી હર્ષદ ત્રિવેદીએ ટૂંકું વક્તવ્ય આપ્યું હતું જેમાં તેમણે આ અધિવેશન બોલાવવા બદલ કોલેજને ખાસ અભિનંદન આપ્યાં હતાં તથા કોલેજ યુવા પ્રાધ્યાપકો અને વિદ્યાર્થીઓની સક્રિય સામેલગીરી માટે તેમને અભિનંદન આપ્યાં હતાં. તેમણે કહ્યું કે આવતીકાલ ઉજ્જવળ છે તેનાં આ ઝોંઘાણ છે. શ્રી હર્ષદ ત્રિવેદીએ પરિષદનાં ભૂતકાળનાં આવાં સત્રોનું સ્મરણ કરીને આજના વાતાવરણ બદલ ખેદ વ્યક્ત કર્યો હતો. મરાઠી અને બંગાળી ભાષામાં ત્યાંના લોકોના શબ્દોત્સાહનું હર્ષદભાઈએ વર્ણન કર્યું અને સૌને એવો ઉત્સાહ પ્રગટાવવા પ્રેર્યાં. તેમણે કોલેજના આચાર્યને પણ ખાસ અભિનંદન પાઠવ્યાં. તેમની વહીવટી કુશળતા, તેમનાં વિઝન અને મિશનને બિરદાવ્યાં. તેમણે સાહિત્યિક નાટકો જોવાનો લાભ ઓછો મળે છે તે સંજોગોમાં આજના આયોજનને આવકાર્યું. નાટકના લેખક શ્રી સતીશ વ્યાસને

અભિનંદન આપ્યાં. સતીશ વ્યાસ રંગભૂમિની જરૂરિયાત મુજબ ટેકસ્ટમાં ફેરફાર માટે તત્પર રહેતા હોય છે તેની નોંધ લીધી. ગુજરાતમાં સારી કોલેજોનો ઉલ્લેખ કર્યો. એચ. કે. આર્ટ્સના ભૂતકાળનું સ્મરણ કર્યું. યશવંત શુક્લને યાદ કર્યાં. આવી સમૃદ્ધ પરંપરામાં આજે એન. એસ. પટેલ આર્ટ્સ કોલેજનો ઉમેરો થયો છે તે વાતે આનંદ પ્રગટ કર્યો.

અધિવેશનની પાંચમી બેઠક તા. ૨૬મી રોજ સવારે ૮-૩૦ કલાકે આરંભાઈ હતી. આ બેઠકનું સંચાલન શ્રી જનક નાયકે કર્યું હતું. પરિસંવાદની આ બેઠકનો વિષય હતો : 'શિક્ષણના માધ્યમ તરીકે સાહિત્ય'. વિભાગીય અધ્યક્ષ હતા શ્રી રમેશ બી. શાહ. વક્તાઓ હતા સર્વશ્રી રઘુવીર ચૌધરી, ધવલ મહેતા, સુદર્શન આયંગર. અનુક્રમે તેમણે નીચેના વિષયો પર પોતાનાં નિરીક્ષણો રજૂ કર્યાં. ૧. સમૂહ માધ્યમ અને સાહિત્ય, ૨. શિક્ષણ અને સાહિત્ય, ૩. સમાજવિજ્ઞાનમાં સાહિત્ય. અધ્યક્ષશ્રીના મુદ્રિત વ્યાખ્યાનનો વિષય હતો 'ભાષા-સાહિત્યનો વિકાસ અને શિક્ષણ'. અન્ય બેઠકોની અપેક્ષાએ આ બેઠકમાં ભિન્નતા એ રહી કે અધ્યક્ષશ્રીએ અન્ય વક્તાઓને પહેલાં રજૂ કર્યાં, અને છેલ્લે પોતાનાં મંતવ્યો સમાપન સમયે રજૂ કર્યાં.

શ્રી રઘુવીર ચૌધરીએ પોતાના વક્તવ્યમાં ગોવર્ધનરામની કૃતિ 'સરસ્વતીચંદ્ર'માં નિરૂપાયેલ કુમુદ અને સરસ્વતીચંદ્રની પ્રેમની સૂક્ષ્મતા/શાલીનતા તરફ ધ્યાન દોર્યું. આજે ભણસાલી એનાં એ જ પાત્રોનાં નામ લઈને પોતાની રીતે સિરિયલ ચલાવે છે તે અંગે વધુ કશું ન કહેતાં પોતે સિરિયલ જુએ છે અને દુઃખ સહન કરે છે તેમ જણાવ્યું અને ઉમેર્યું કે જેમ બીજાં ઘણાં દુઃખો સહન કરું છું તેમ આ પણ કરું છું. નાટક વ. અન્ય માધ્યમોની ચર્ચા કરી. મેળો પણ એક માધ્યમ હતું. કોઈ એક સમયે એવા મેળામાં સાંભળેલું એક લોકગીત પોતે ગાઈને રજૂ કરવાનું ઇચ્છ્યું અને ગાયું... 'ઊભી ઊભી ઉગમણે દ્વાર.' શ્રી ધવલ મહેતાએ ગુજરાતી સાહિત્યમાંથી અનેક લેખકોનાં, પ્રવૃત્તિઓનાં દષ્ટાન્તો આપીને પૃથક્કરણ શૈલીથી વાતને મૂકી હતી. તેમણે Sociological point of viewથી કેટલાક વિચારો મૂક્યા હતા. Institutional Conflict રજૂ કરતી નવલકથાઓ આપણે ત્યાં નથી. તેમ નોંધી તેવી નવલકથા લખાવી જોઈએ તેવો અનુરોધ કર્યો. એરપોર્ટ, હોટેલ, મનીચેન્જર્સના પ્રકારનું સાહિત્ય આપણે ત્યાં લખાતું નથી. આ નોવેલ્સ વાંચવા અનુરોધ કર્યો. વિવેચનક્ષેત્રે આપણે ત્યાં થતાં કામ તેમણે બ્રિલિયન્ટ પાસા તરીકે જોયાં. રેમઠ જેવી Rabel પ્રવૃત્તિની હિમાયત કરી. ટેકનિકલ શિક્ષણમાં સાહિત્યનો અભ્યાસક્રમ ઉમેરવો જેથી સંવેદનશીલતા વધે તેમ કહ્યું. સંવેદનશીલતા જરૂરી છે અને સાહિત્યના અભ્યાસ/વાચન દ્વારા તે કેળવાય છે તે વાત ભારપૂર્વક મૂકી.

શ્રી સુદર્શન આયંગરે સમગ્રને પામવાની આપણી મથામણ અને ટુકડાઓમાં વહેંચીને જ્ઞાનને મેળવવાની પ્રક્રિયા પર આંગળી મૂકી અને સમગ્ર દર્શન VS ખંડદર્શનની સમસ્યા તરફ ધ્યાન દોર્યું. સાહિત્ય સારા Case Study પૂરા પાડે છે તેની દષ્ટાંત સાથે વાત કરી.

અધ્યક્ષશ્રી રમેશભાઈએ ઉચિત શિક્ષણને ગુજરાતી ભાષાના વિકાસના સંદર્ભમાં તપાસ્યું હતું.

૬ઠ્ઠી બેઠક સમાપન - બેઠક હતી. બપોરે ૧૧-૦૦ વાગે તેનો આરંભ થયો હતો. શ્રી પ્રફુલ્લ રાવળે આ બેઠકનું સંચાલન કર્યું હતું. મંચસ્થ મહાનુભાવોમાં સર્વશ્રી રઘુવીર ચૌધરી, રવીન્દ્ર પારેખ, વર્ષા અડાલજા, ભીખુભાઈ પટેલ, મોહનભાઈ પટેલ, જનક નાયક તથા રાજેન્દ્ર પટેલ ઉપસ્થિત હતાં.

આ બેઠકમાં સદ્ગત સાહિત્યકારોને શ્રદ્ધાંજલિ અર્પવામાં આવી હતી. પરિષદ વતી તથા યજમાન સંસ્થા વતી લાગણીસભર વાણીમાં આભારદર્શન કરવામાં આવ્યું હતું.

આ રીતે આજંદ ખાતેનું ૪૭મું અધિવેશન સફળતાને વર્યું હતું.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું કામ ગુજરાતી સાહિત્ય-ભાષાના પ્રચાર-પ્રસારનું છે એ સુવિદિત ઘટના છે. અહીં 'આપણી વાત'થી પરિષદની પ્રવૃત્તિઓથી સહુને વાકેફ કરવાનો ખ્યાલ છે. પરિષદના પ્રાંગણમાં થતી પ્રવૃત્તિઓ સાથે પરિષદ દ્વારા અન્યત્ર થતી પ્રવૃત્તિઓ ઉપરાંત ગુજરાતમાં ગુજરાત બહાર થતી સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિઓથી સહુ માહિતગાર રહે તે હેતુ પણ છે. આણંદમાં ૪૭મું અધિવેશન મળી ગયું. કોલેજના યજમાનપદે મળેલું આ અધિવેશન ઘણી રીતે વિશિષ્ટ રહ્યું. પરિષદના પ્રમુખનું વ્યાખ્યાન સર્જકની સ્વતંત્રતા આજના સંદર્ભે, પ્રસ્તુત બની રહ્યું. આ અધિવેશનનો સંપૂર્ણ અહેવાલ શ્રી અજય પાઠકે તૈયાર કર્યો છે જે આ અંકમાં પ્રસિદ્ધ કર્યો છે.

અભિનંદન

ડૉ. ભોગીલાલ સાંડેસરા ચેરના માનાર્હ અધ્યાપક તરીકે શ્રી રમણ સોની સપ્ટેમ્બર-૨૦૧૩ થી ઓગસ્ટ-૨૦૧૫ના બે વર્ષ માટે નિમણૂક પામ્યા છે તેમનો વિષય 'વિષ્ણુદાસ-રચિત ચંદ્રહાસ આખ્યાનનું સમીક્ષિત સંપાદન અને એના અનુસંધાનમાં તુલનાત્મક અભ્યાસ' પર તેઓ સંશોધન કરશે. તેમને અભિનંદન.

પાક્ષિકી

તા. ૫-૧૨-૧૩ના રોજ શ્રી અનિલ યાવડાએ તેમની વાર્તા 'રોજનીશી'નું પઠન કર્યું હતું. વૃદ્ધ સ્ત્રીના સ્નેહની કથામાં તે પ્રેમ-પાત્રને મળવા ગામ જાય છે. તે પહોંચે ત્યાં પ્રેમીનું મૃત્યુ થાય છે. વાર્તામાં બસ-પ્રવાસનું વર્ણન સરસ થયું હતું. વાર્તામાં અંતના અને ઘટનાની પ્રતિતીના પ્રશ્નોની ચર્ચા થઈ હતી. સરળ કથાવસ્તુ વાર્તાને ઉપકારક ન હતું...

સાહિત્ય પરિષદ ખાતે લેખિકા ગોષ્ઠિ યોજાઈ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ દ્વારા અને એનીબહેન સરૈયા લેખિકા પ્રોત્સાહન નિધિ અંતર્ગત દર મહિનાના ત્રીજા સોમવારે લેખિકા ગોષ્ઠિનો કાર્યક્રમ યોજવામાં આવે છે. આ ઉપક્રમ અંતર્ગત તા. ૨૧-૧૦-૨૦૧૩ અને તા. ૧૮-૧૧-૨૦૧૩ના રોજ લેખિકા ગોષ્ઠિની બેઠકો યોજાઈ હતી. અગાઉથી નક્કી થયા મુજબ 'છેડો' (ભૂસવું, છેકી કાઢવું, રદ કરવું) વિષય પરની સ્વરચિત કૃતિઓનું લેખિકાઓ દ્વારા પઠન કરવામાં આવ્યું હતું.

આ બંને બેઠકોમાં સર્વશ્રી સુધા ભટ્ટ, લીનાબહેન ત્રિવેદી, ગિરિમા ઘારેખાન, ઊર્મિ પંડિત, નયના મહેતા, નિર્મળ મેકવાન, દીના પંડ્યા, ભારતી સોની, કિશોરી ચંદારાણા,

પ્રજ્ઞા પટેલ, ઈશ્વરી ડોક્ટર, માલિની શાસ્ત્રી, દક્ષા પટેલ અને પૂજા તાત્સતે સ્વરચિત કાવ્ય, વાર્તા, હાસ્યકથા-વ્યંગકથા, લઘુકથા, નિબંધ વગેરેનું પઠન કર્યું હતું. પઠન બાદ રસપ્રદ ચર્ચા કરવામાં આવી હતી.

– પ્રજ્ઞા પટેલ, પારુલ દેસાઈ

પરિષદના આગામી કાર્યક્રમો

પાલિકા

સંયોજક : દિવાન ઠાકોર તા. ૨-૧-૨૦૧૯ને ગુરુવાર સાંજે ૬ વાગે શ્રી જિગ્નેશ બ્રહ્મભટ્ટનું વાર્તાપઠન, તા. ૧૬-૧-૨૦૧૯ને ગુરુવાર સાંજે ૬ વાગે શ્રી હરદ્વાર ગોસ્વામીનું વાર્તાપઠન તેમજ તા. ૬-૨-૨૦૧૯ને ગુરુવાર સાંજે ૬ વાગે શ્રી પ્રભુદાસ પટેલનું વાર્તાપઠન.

ગ્રંથ સાથે ગોષ્ઠિ

સંયોજક : ઇતુભાઈ કુરકુટિયા, પારુલ કં. દેસાઈ તા. ૨૧-૧-૨૦૧૯ના રોજ મંગળવારે સાંજે ૬-૦૦ કલાકે ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર અંતર્ગત શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલ 'કનૈયાલાલ મુનશીની આત્મકથા' વિશે વક્તવ્ય આપશે.

તા. ૧, ૮, ૧૫, ૨૨-૧-૨૦૧૯ના રોજ વિશ્વ કવિતા કેન્દ્રના ઉપક્રમે બુધસભા સાંજે ૭:૦૦ કલાકે અને ૨૯-૧-૨૦૧૯ના રોજ વ્યાખ્યાન.

એનીબેન સરૈયા લેખિકા પ્રોત્સાહન નિધિ અંતર્ગત

સંયોજક : પારુલ કં. દેસાઈ, પ્રજ્ઞા પટેલ તા. ૨૦-૧-૨૦૧૯ના રોજ બહેનો દ્વારા સ્વરચિત કૃતિઓનું પઠન સાંજે ૪:૦૦ કલાકે.

માતૃભાષાકૌશલ પ્રમાણપત્ર અભ્યાસક્રમ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર અને શ્રી ભોળાભાઈ પટેલ માતૃભાષા સંવર્ધન કેન્દ્રના ઉપક્રમે 'માતૃભાષાકૌશલ પ્રમાણપત્ર અભ્યાસક્રમ'નું આયોજન તા. ૧૫-૧-૨૦૧૯ થી ૩૦-૧-૨૦૧૯ દરમિયાન. વાયનકૌશલની સજ્જતા કેળવાય તે અભિગમથી વિવિધ વ્યાખ્યાનો યોજવામાં આવે છે, જેમાં કોઈ પણ ભાષારસિક – ભાષાજિજ્ઞાસુ, વયભેદ કે વ્યવસાયભેદ વગર જોડાઈ શકે છે. આ અભ્યાસક્રમની ફી ૩૦૦/- રૂપિયા રાખવામાં આવી છે. વર્ગોનો સમય સાંજે ૫.૦૦ થી ૬.૩૦ (સોમવાર થી શનિવાર) રહેશે. અભ્યાસક્રમમાં યોગેન્દ્ર વ્યાસ, અરવિંદ ભાંડારી, રતિલાલ બોરીસાગર, ત્રિકમભાઈ પટેલ કીર્તિદા શાહ, પિંકી પંડ્યા, સતીશ વ્યાસ વગેરે તજજ્ઞો સેવા આપશે. રસ ધરાવનારે પરિષદ કાર્યાલયમાં ૫ જાન્યુઆરી, ૨૦૧૯ સુધીમાં ફોર્મ ફી ભરી જવા વિનંતી છે.

નવોદિત સર્જકોના પ્રથમ સર્જનાત્મક પુસ્તકનું પ્રકાશન

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર હસ્તક શ્રી બી. કે. મજૂમદાર ટ્રસ્ટ પ્રકાશનશ્રેણી અંતર્ગત નવોદિત લેખકો/લેખિકાઓનું એક પણ પુસ્તક પ્રગટ ન થયું હોય તેઓ આ શ્રેણીમાં પોતાના પ્રથમ સર્જનાત્મક પુસ્તકની હસ્તપ્રત મોકલી શકે છે. આ પુસ્તકની પૃષ્ઠમર્યાદા ૧૨૦ થી ૧૫૦ની રહેશે. હસ્તપ્રતની ટાઈપકોપી મોકલવી. હસ્તપ્રત તા. ૩૦-૩-૨૦૧૪ સુધીમાં મોકલી આપવા વિનંતી.

હસ્તપ્રત મોકલવાનું સરનામું : પ્રકાશનમંત્રશ્રી, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, નદીકિનારે, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮

કવિશ્રી ચિનુ મોદીને સાહિત્ય અકાદમી, દિલ્હીનો એવોર્ડ

વર્ષ ૨૦૧૩ માટેનો સાહિત્ય અકાદમી, દિલ્હીનો ગુજરાતી ભાષા માટેનો એવોર્ડ કવિશ્રી ચિનુ મોદીને એમના કાવ્યસંગ્રહ 'ખારાં ઝરણ' માટે જાહેર થયો છે. કવિશ્રી ચિનુ મોદીને અભિનંદન

□

ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળાને સમન્વય ભાષા સન્માન એવોર્ડ - ૨૦૧૩

ન્યૂ દિલ્હીમાં પ્રતિવર્ષ યોજાતા 'સમન્વય' ઇન્ડિયા હેબિટાટ સેન્ટરના ભારતીય ભાષાઉત્સવમાં ૨૦૧૩નો 'સમન્વય ભાષા સન્માન એવોર્ડ' આ વર્ષે ગુજરાતી ભાષાના કવિ, વિવેચક ડૉ. ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળાને એનાયત થયો છે. દર વર્ષે ભારતીય ભાષાઓમાંથી કોઈ એક ભાષાને અપાતા આ એવોર્ડનું બીજું વર્ષ છે. પહેલા વર્ષે ઊડિયા ભાષાના જાણીતા કવિ સીતાકાન્ત મહાપાત્રને આ એવોર્ડ એનાયત થયો હતો. સમ્માનપત્ર સહિત અપાતા આ એક લાખના એવોર્ડનું મુખ્ય લક્ષ્ય ભારતીય ભાષાસંધાન છે. સર્વશ્રી સિતાંશુ યશસ્વન્દ્ર, આલોક રાય અને ઉદયનારાયણ સિંઘે નિર્ણાયકો તરીકે કામગીરી બજાવી છે.

જાણીતા સાહિત્યકાર જયંતિ એમ. દલાલને ગિરનાર એવોર્ડ

જાણીતા સાહિત્યકાર જયંતિ એમ. દલાલને તાજેતરમાં ગિરનાર એવોર્ડ (સાહિત્યરત્ન એવોર્ડ) એનાયત કરવામાં આવ્યો હતો. એમની ચાર અનૂદિત નવલકથાઓ અંગ્રેજીમાં પ્રકાશિત થઈ ચૂકી છે. જયંતિ એમ. દલાલની બે નવલકથાઓ SPATIAL ECHOES અને BLEEDING HEIGHTS OF KARGIL ઉપરનો આઠ પાનાંનો લેખ ડૉ. જયશ્રીબહેને તે તૈયાર કરીને WORLD ENGLISH LITERATURE, BRIDING ONENESS જેવાં દળદાર પુસ્તકમાં 'UNDER-

STANDING TERRORISM; CAN POPULAR FICTION ADDRESS SERIOUS ISSUES ?' આ નામે પ્રકાશિત થયો છે.

અશોક ચાવડાને યુવા પુરસ્કાર-૨૦૧૩

દિલ્હી સાહિત્ય અકાદમીએ અશોક ચાવડાને તેમના કાવ્યસંગ્રહ 'ડાળખીથી સાવ છૂટાં'ને યુવા પુરસ્કાર અર્પણ કર્યો છે. અશોક ચાવડાને અભિનંદન.

શ્રદ્ધાબહેન ત્રિવેદીને બાળસાહિત્યકાર પુરસ્કાર-૨૦૧૩

દિલ્હી સાહિત્ય અકાદમીએ શ્રદ્ધાબહેન ત્રિવેદીને બાળસાહિત્યસર્જન માટે બાળસાહિત્યકાર ૨૦૧૩નો પુરસ્કાર એનાયત કર્યો છે. શ્રદ્ધાબહેન ત્રિવેદીને અભિનંદન.

શ્રી ભદ્રંકર વિદ્યાદીપક જ્ઞાન-વિજ્ઞાન વ્યાખ્યાનશ્રેણી

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટની શ્રી ભદ્રંકર વિદ્યાદીપક જ્ઞાન-વિજ્ઞાન વ્યાખ્યાનશ્રેણીના ઉપક્રમે ૧૩ નવેમ્બર, ૨૦૧૩ને બુધવારના રોજ શ્રી પંકજભાઈ જોશીએ 'ખગોળનાં મહારસ્યો' વિશે વાત કરતાં કહ્યું કે, આજનું ખગોળવિજ્ઞાન વિશ્વના અનેક અદ્ભુત પાસાઓ ઉજાગર કરી રહ્યું છે. સૂક્ષ્મની દુનિયામાં આપણે અણુ-પરમાણુનાં રહસ્યો શોધી અને પામી રહ્યા છીએ, જ્યારે વિશાળ સ્તરે તારાવિશ્વોનાં અવલોકનો મહાકાય દૂરબીનો દ્વારા થઈ રહ્યા છે. આ રીતે તેમણે સમગ્ર બ્રહ્માંડનું સર્જન અને તેનું ભાવિ, મહાકાય તારાઓના વિસ્ફોટ અને બ્લેક હોલ્સની દુનિયા, હિગ્સ બોઝોન અને તેનો વિશ્વવિજ્ઞાન સાથે સંબંધ, આ તથા સંકળાયેલા પ્રશ્નોની વાત કરી હતી.

'કૃષ્ણભક્ત કવિ જયદેવ' નાટ્યરૂપાંતરનું વિમોચન

વિશ્વકોશ લલિતકલા કેન્દ્ર અને શ્રી જયભિખ્તુ સાહિત્ય ટ્રસ્ટના ઉપક્રમે જયભિખ્તુએ લખેલા પ્રેમભક્ત કવિ જયદેવના શ્રી ધનવંત શાહે કરેલા નાટ્યરૂપાંતરનો વિમોચન સમારોહ યોજવામાં આવ્યો. આની ભૂમિકા આપતાં શ્રી કુમારપાળ દેસાઈએ કહ્યું કે આજથી ૬૫ વર્ષ પહેલાં જયભિખ્તુએ ૧૯૪૫માં સંસ્કૃત સાહિત્યના બારમી સદીમાં રચાયેલા પ્રસિદ્ધ શૃંગારકાવ્ય 'ગીતગોવિંદ'ને આધારે આ નવલકથાનું સર્જન કર્યું હતું. તે પછી બે વર્ષ બાદ આ નવલકથા પરથી ફિલ્મનું નિર્માણ થયું હતું અને આજે તેનું નાટ્યરૂપાંતર પ્રગટ થાય છે. જયભિખ્તુને એમના મિત્ર અને ગુજરાતના પ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર કનુ દેસાઈ ફિલ્મ-નિર્માણ કરવા ઇચ્છતા હતા તેમને માટે જયભિખ્તુએ આ નવલકથા લખી હતી અને કનુ દેસાઈએ એનું નિર્માણ કર્યું હતું. અત્યારે ત્રણેક વર્ષની જહેમત બાદ ધનવંત શાહ જયભિખ્તુનું શબ્દતર્પણ કરી રહ્યા છે.

કૃષ્ણભક્ત કવિ જયદેવના નાટ્યાંશોનું પઠન પૂર્વરંગ રૂપે શ્રી મહેશ ચંપકલાલે કર્યું. તેના ઉપરથી નર્તનપ્રસ્તુતિ તૈયાર થઈ હતી. તેની પરિકલ્પના શ્રી ઉમાબહેન

અનંતાણીએ કરી હતી. અને વૈભવ આરેકર તથા શિવાંગી વિક્રમે નર્તન દ્વારા રજૂઆત કરી હતી. સ્વાગત શ્રી હીનાબહેન શુક્લએ કર્યું હતું. સમગ્ર કાર્યક્રમનું સંચાલન નલિની દેસાઈએ કર્યું. જયભિખ્ખુના ચાહકો અને કલારસિકો મોટી સંખ્યામાં ઉપસ્થિત રહ્યાં હતાં.

વ્યાખ્યાન

શ્રી ભદ્રંકર વિદ્યાદીપક જ્ઞાનવિજ્ઞાન વ્યાખ્યાન-શ્રેણી અંતર્ગત ડૉ. વિદ્યુત જોષીએ ‘સામાજિક શાસ્ત્રોમાં સંશોધનનું સત્ય’ વિષય પર વ્યાખ્યાન આપ્યું.

વ્યાખ્યાન

વિશ્વકોશભવનમાં પરેશ વ્યાસે ‘સમાચારના શબ્દો અને શબ્દોના સમાચાર’ વિશે પ્રવચન આપ્યું હતું.

‘વિશ્વકોશ, શિક્ષણ અને સમાજ’ વિષય પર વ્યાખ્યાન

બીજી ડિસેમ્બર ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટનો સ્થાપના દિવસ છે. ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ એને વિશ્વસંસ્કૃતિ દિન તરીકે ઊજવે છે. ૨ ડિસેમ્બર ૨૦૧૩ના રોજ ‘વિશ્વકોશ, શિક્ષણ અને સમાજ’ વિષય ઉપર વ્યાખ્યાન યોજાયું હતું. જેમાં શ્રી દાઉદભાઈ ઘાંચીએ કહ્યું કે, ‘આપણે ચિંતા, શિક્ષણ, વિશ્વકોશની કરીએ છીએ અને સમાજ. આ ત્રણનું સંકલન કરવાનું છે. એક નવું બીડું ઝડપ્યું છે. બાળવિશ્વકોશ એ જ્ઞાનનું અનોખું ઉપકરણ છે. સંસ્કારનું ઉપકરણ છે. સમાજનું, શિક્ષણનું સંકલન સાધીને એક નવો માહોલ ઊભો થયો છે. એક નવી શક્તિનું નિર્માણ થયું છે. એ શક્તિ છે સામાજિક નવનિર્માણની.’

જાણીતા શિક્ષણવિદ શ્રી રવીન્દ્રભાઈ દવેએ શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં જે નવા આયામો આવ્યા તેની વાત કરી. તેમણે ઇમરજન્સ ઓફ નોલેજ સોસાયટીની વાત કરતાં કહ્યું કે ‘તેમાં જ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરવાનું, જ્ઞાનનું વ્યવસ્થાપન કરવાનું, જ્ઞાનની વિશ્વસનીયતાને ચકાસવાનું, એ જ્ઞાનને હાર્ડ કોપી તરીકે અથવા તો વર્ચ્યુઅલ ફિલ્ડની અંદર મૂકીને સમસ્ત વિશ્વમાં ફેલાવવાનું અને એના દ્વારા એક નવો વિશ્વ સમાજ બનાવવાનું કાર્ય ચાલી રહ્યું છે. જેને આપણે વિશ્વસંસ્કૃતિ કહીએ છીએ અને એક નવો વિશ્વસમાજ બનાવીએ છીએ.’

ગુજરાતી વિશ્વકોશના મુખ્ય સંપાદક ડૉ. ધીરુભાઈ ઠાકરે કહ્યું કે, ‘જ્ઞાનને કોઈ સીમાડા હોતા નથી. માણસનો સતત પ્રયત્ન કોઈ ને કોઈ રીતે સત્યને પામવાનો હોય છે. વિશ્વકોશ એ સત્ય પામવાનું સાધન છે. વિશ્વકોશ એટલે સત્યશોધની લાંબી યાત્રા. વિશ્વકોશ એ સતત ચાલતું યજ્ઞકાર્ય છે. વિશ્વકોશની પ્રવૃત્તિ એ કંઈ એક પેઢીનું

કામ નથી. એની મશાલ પેઢી-દર-પેઢી ફરતી રહેવી જોઈએ.’

આ પ્રસંગે શ્રી પી. સી. પટેલ લિખિત ‘હોમી જહાંગીર ભાભા’, શ્રી જે. એન. દેરાસરી લિખિત ‘ગુજરાતનો ઔદ્યોગિક વિકાસ’ અને શ્રી ઉષા ભાલ મલજી લિખિત ‘સપનાના સોદાગર’ આ ત્રણ પુસ્તકોનું વિમોચન થયું.

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટે તાજેતરમાં રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલય સપ્તાહની ઉજવણી કરી. એ ઉજવણીના ભાગ રૂપે અપાયેલાં વ્યાખ્યાનોનો સંપુટ પણ તૈયાર થયો અને તેનું વિમોચન કરવામાં આવ્યું.

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટની વેબસાઇટ હતી જ, પણ તેને નવો ઓપ આપીને વેબસાઇટનું પણ લોન્ચિંગ કરવામાં આવ્યું. આ વેબસાઇટ www.vishwakosh.org ઉપરથી જોઈ શકશો. કાર્યક્રમની શરૂઆત વિશ્વકોશ ગાનથી થઈ અને સમગ્ર કાર્યક્રમનું સંચાલન પ્રીતિ શાહે કર્યું.

રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલય સપ્તાહ અંતર્ગત યોજાયેલી વ્યાખ્યાનશ્રેણી સામાજિક જાગૃતિ અને ગ્રંથાલયો

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ અંતર્ગત રાષ્ટ્રીય ગ્રંથાલય સપ્તાહમાં યોજાયેલી વ્યાખ્યાનશ્રેણીમાં શ્રી પ્રવીણભાઈ શાહ, મહાદેવભાઈ દેસાઈ, પ્રદીપ ખાંડવાલા, ડૉ. હર્ષદ એ. પટેલ અને ડૉ. ભદ્રાયુ વરછરાજાની વગેરેએ ગ્રંથાલય સપ્તાહમાં પુસ્તકોનું મહત્ત્વ વિશે વ્યાખ્યાનો આપ્યા હતાં.

સાહિત્યકાર સન્માન તથા કવિ સંમેલન

સાહિત્યકાર સન્માન સમિતિ દ્વારા “મહેકનો અભિષેક” શીર્ષક નીચે ૨૩ નવેમ્બર, ૨૦૧૩ના રોજ કાર્યક્રમ સંપન્ન થયો. આ કાર્યક્રમમાં ધારી તાલુકાના વતની એવા ચાર સાહિત્યકારો જેમાં ત્રણ કવિઓ સર્વશ્રી કૃષ્ણ દવે, હર્ષદ ચંદ્રારાણા તથા દિલીપ વ્યાસ તથા વાર્તાકાર શ્રી ગોરધન ભેંસાણિયાનું કવિશ્રી હર્ષ ભ્રમભટ્ટના વરદ હસ્તે સન્માન કરવામાં આવ્યું. સ્વાગત ડૉ. દુર્ગાબેન જોશીએ કરેલ, જ્યારે ઉદ્ઘોષણા શ્રી કેસર મકવાણાએ કરી હતી.

કાર્યક્રમના બીજા ભાગમાં શ્રી હર્ષ ભ્રમભટ્ટના અધ્યક્ષપદે કવિ સંમેલન હતું. જેમાં અધ્યક્ષશ્રી ઉપરાંત કવિઓ સર્વશ્રી દિલીપ વ્યાસ, ભરત વિંજુડા, હર્ષદ ચંદ્રારાણા, કૃષ્ણ દવે, રાજેશ વ્યાસ ‘મિસ્કીન’ તથા મિલિન્દ ગઢવીએ કાવ્યધારા કરી. કવિ સંમેલનનું સંચાલન શ્રી મિલિન્દ ગઢવીએ કર્યું.

ગુજરાત સાહિત્ય સભા

ગુજરાત સાહિત્ય સભાના ઉપક્રમે દર્શક જન્મશતાબ્દી વર્ષ નિમિત્તે સ્નાતક-અનુસ્નાતક અને સાહિત્યરસિકો માટે નિબંધસ્પર્ધાનું આયોજન કરવામાં આવ્યું છે. જેમાં

(૧) લોકશાહી વિચારક દર્શક (૨) નવલકથાકાર દર્શક (૩) કેળવણીકાર દર્શક અને (૪) દર્શકનું સમાજચિંતન. એ વિષયોમાંથી કોઈ પણ એક વિષય પર ૪૦૦૦ શબ્દોની મર્યાદામાં ગુજરાતી, હિંદી કે અંગ્રેજીમાં નિબંધ લખવાનો રહેશે અને તે નિબંધ મોડામાં મો.ડો. ૨૦ ફેબ્રુઆરી ૨૦૧૪ સુધીમાં મંત્રીશ્રી, ગુજરાત સાહિત્ય સભા C/o. ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ, વિશ્વકોશ માર્ગ, ઉસ્માનપુરા, અમદાવાદ-૧૩ને મોકલવાનો રહેશે. આમાં ૨૫૦૦ રૂપિયાનું પ્રથમ પારિતોષિક, ૧૫૦૦ રૂપિયાનું દ્વિતીય પારિતોષિક અને ૭૦૦ રૂપિયાનું તૃતીય પારિતોષિક તથા ૫૦૦ રૂપિયાના પાંચ પ્રોત્સાહક પારિતોષકો યોગ્ય નિબંધોને આપવામાં આવશે. આ અંગે વિશેષ માહિતીની જરૂર હોય તો તે ઉપરના સરનામેથી મળી રહેશે.

રાજેન્દ્ર શાહની જન્મશતાબ્દીની ઉજવણી

‘ઈંધણા વીણવા ગઈ’તી મોરી સૈયર...’ ‘એકબીજાના સંગમાં રાજી રાજી...’ આ પંક્તિઓ યાદ કરી આજેય ગુજરાતી ભાષકનો કંઠ સૂરમય અને શબ્દ પોતીકો બની જાય છે. આ કૃતિના સર્જક ગુજરાતી સાહિત્યના જ્ઞાનપીઠ વિજેતા કવિ રાજેન્દ્ર શાહના જન્મ શતાબ્દી વર્ષની વિશિષ્ટ ઉજવણી હાલમાં સંપન્ન થઈ ગઈ. નડીઆદની ભૂમિથી શરૂ થયેલી યાત્રા સર્જકના જન્મસ્થળ કપડવંજના મુકામે રોકાઈ વલ્લભવિદ્યાનગરના પ્રાંગણમાં વિરમી હતી. એક એવો પરિસંવાદ જેમાં ત્રણ સ્થળ અને અનેક લલિત કલાઓને આવરી સર્જકની સર્જકતા અને ભાવવિશ્વને ઊજવવામાં આવ્યા હોય, ૨૦-૨૧-૨૨ ડિસે.ના રોજ ‘પ્રણતિ-પરિપ્રશ્ન-પ્રસ્તુતિ’રૂપે રાષ્ટ્રીય-સ્તરે અનેક વિજ્ઞાન, વિદ્યાપ્રેમી સાહિત્યપ્રેમીઓ અને વિદ્યાર્થીઓની સાથે ગુજરાતી અને અન્ય ભાષીય સાહિત્ય મર્મશો આ ઉજવણીનો ભાગ બન્યા હતા. સાહિત્ય અકાદમી, ધર્મસિંહ ટેસાઈ યુનિવર્સિટી - નડીઆદ, કવિવર્ય રાજેન્દ્ર શાહ જન્મ શતાબ્દી ઉજવણી સમિતિ - કપડવંજ, સરદાર પટેલ યુનિવર્સિટી - વલ્લભવિદ્યાનગર, યુ. ટી. એસ. મહિલા આર્ટ્સ કોલેજ- નડીઆદ, બળવંત પારેખ સેન્ટર ફોર જનરલ સિમેન્ટીક્સ વગેરે સંસ્થાઓએ આ શતાબ્દી સ્મરણ પર્વના આયોજનમાં સક્રિય ભૂમિકા ભજવી હતી. કાર્યક્રમના પ્રથમ ચરણ - પ્રણતિમાં સાહિત્ય અકાદમીના ગુજરાતી એડવાઈઝરી બોર્ડના કન્વીનર શ્રી સિતાંશુ પશ્ચંદ્રે કાર્યક્રમની ભૂમિકા સ્પષ્ટ કરી હતી અને જ્ઞાનપીઠ એવોર્ડ વિજેતા ઓડિયા કવિ શ્રી સીતાકાંત મહાપાત્રનું બીજ વક્તવ્ય અને લાભશંકર ઠાકરનું વિડીયો વક્તવ્ય રજૂ કરાયું હતું. સાહિત્ય અકાદમીના અધ્યક્ષ શ્રી વિશ્વનાથપ્રસાદ તિવારીએ ત્રણે દિવસ ઉપસ્થિત રહી સાહિત્યને વધુ સંવાદિત બનાવવા અને પ્રજા સુધી પહોંચવા માટેનાં સૂચનો વક્તવ્ય દરમિયાન આપ્યાં હતાં.

સમગ્ર કાર્યક્રમ હોલની વાડાબંધીથી મુક્ત થઈ સર્જકના ઘરના પ્રવાસ સુધી લંબાયો હતો. એક તરફ ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળા, ચંદ્રકાન્ત શેઠ, શિરીષ પંચાલ, સુમન શાહ,

રમણ સોની જેવા વિવેચકોની રસકીય ભૂમિકા, બીજી તરફ દિલીપ ઝવેરી અને જ્યોત્સ્ના મિલન દ્વારા રાજેન્દ્ર શાહના જીવન અંગેની અંતરંગ વાતો થઈ હતી. રાજેન્દ્ર શાહની કવિતાનો કાવ્ય પાઠ નિરંજન ભગત, ઉષા ઉપાધ્યાય, મણિલાલ પટેલ, દલપત પઢીયાર, નીરવ પટેલ, કમલ વોરા, હરીશ મીનાશ્રુ, રાજેશ પંડ્યા વગેરે કવિઓના મુખે સાંભળવા મળ્યો હતો. કાવ્ય- પાઠની સાથે કાવ્ય આસ્વાદની ભૂમિકા પણ બંધાઈ હતી. આ ઉપરાંત એમ. એસ. યુનિવર્સિટી, વડોદરાના નૃત્ય વિભાગના વડા ડૉ. પારુલ શાહ અને એમના સાથીઓ સાથે રાજેન્દ્ર શાહના કાવ્યો આધારિત નૃત્યની રજૂઆત કરાઈ હતી, ત્યારબાદ અમર ભટ્ટ દ્વારા સર્જકની કવિતાને સૂર ને લયબદ્ધ કરાઈ હતી. કવિનો શતાબ્દી અવસર અને ગુજરાતી સાહિત્ય માટે અનોખી રીતે વિદ્વત્તાપૂર્ણ, વ્યાપક અને રાજેન્દ્ર શાહને એક વાર ખરા અર્થમાં પ્રજા સમક્ષ સાકાર કરતો બન્યો હતો.

– સેજલ શાહ

‘અમૂર્ત’, ‘અમૂર્તતા’ અને ‘અમૂર્ત કળા’ આ એવી સંજ્ઞાઓ છે કે જેનાથી આપણે પરિચિત છીએ અને છતાં સ્પષ્ટપણે એ બાબત કશું જ કહી શકતા નથી. દૃશ્યકળા સંદર્ભે વાત કરીએ તો જે ચિત્રમાં દર્શકને કંઈક ઓળખી શકાય એવું ન જણાય તો એ તરત જ એને મોડર્ન આર્ટ કહીને પોતાની સમજની બહાર ગણાવી બેસે છે. જાણે કે મોડર્ન આર્ટ એ કેટલાક અધિકારી ભાવકોનો વિષય ના હોય ! આપણે, સાહિત્યના રસિકોની રૂએ જાણીએ છીએ કે કવિતાના ભાવન માટે કવિતાનો કાન કેળવવો અનિવાર્ય છે એમ દૃશ્યકળા માત્રના આસ્વાદનમાં આંખ કેળવવી પડે છે. આધુનિક કળામાં અમૂર્ત કળાનો મહિમા ઘણો છે. જોકે એ બાબત ઘણી સંકુલ હોવાને કારણે આની ચર્ચા કરવામાં આવતી નથી. ‘પરબ’ના આ તેમજ આગામી અંકોમાં કેટલીક કળાકૃતિઓને કેન્દ્રમાં રાખીને ‘અમૂર્ત’ના વિભાવને સમજવાનો આપણે પ્રયાસ કરીશું.

‘કળામાં અમૂર્તની ભારતીય ધારણા અને પરંપરા’ શીર્ષક નિબંધમાં, કળાતત્ત્વચિંતક મુકુંદ લાઠે ‘અમૂર્ત કળા’ સંદર્ભે કરેલી કેટલીક ચર્ચા આપણા મનન માટે.

૧. કળામાં અમૂર્તની ધારણાનો સંકેત કળાના અનુકરણના રસ્તે આવેલા માર્ગથી ફેટાઈને કળાની પોતીકી સ્વતંત્ર રૂપ અને ભાવસાધનાની પ્રવૃત્તિ તરફ છે.

૨. પ્રકૃતિ અથવા માનવીય જગતમાં ઉપલબ્ધ આકારોના રૂપાયણ/રૂપાંતરથી ફેટાવાનો પ્રયાસ—બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો કળાના ઉદ્દેશ્યને ‘અનુકરણ’ની દિશાથી વેગળા લઈ જવાનો—એવા આકારો રચવાનો કે જે કળા-બોધની પોતીકી કલ્પના વડે ઉદ્ભવ્યા હોય.

૩. ‘અમૂર્ત’ શબ્દની સરખામણીમાં અન્ય એક પ્રાચીન ભારતીય શબ્દ-કળાનું ‘સ્વપ્રતિષ્ઠ’ હોવું—વધારે અર્થાનુકૂલ જણાય છે.

૪. ‘એબસ્ટ્રેક્ટ’ કૃતિ રચતો કળાકાર પરિવેશમાં ઉપલબ્ધ આકારોને નકારતો નથી બલકે પોતીકી રીતે એને રચે છે. એમ પણ કહી શકાય કે કળાકાર સાદૃશ્યની સાક્ષાત્ સાધનાથી ફેટાઈને ઉપલબ્ધનો પોતાના માધ્યમથી શક્યતાઓમાં ‘ઉદગ્રહણ’ (abstraction) તાગે છે. જેને આપણે ઉપલબ્ધનું કળા-કૃત રૂપાંતરણ પણ કહી શકીએ.

આવરણચિત્ર કળાકાર વિશે : મધ્યપ્રદેશના નાનકડા કડેયા ગામમાં સૈયદ હૈદર રઝા (રઝાસાહેબ)નો જન્મ. ૧૯૩૯-૪૩ વચ્ચે નાગપુર સ્કૂલ ઓફ આર્ટ, નાગપુર ખાતે કળાઅભ્યાસ. ૧૯૪૩-૪૭ દરમિયાન સર જે. જે. સ્કૂલ ઓફ આર્ટમાં અભ્યાસ કર્યો. અને વધુમાં ૧૯૫૦-૫૩માં પેરિસની કળાસંસ્થા—Ecole National des Beaux-Artsમાં અભ્યાસ કર્યો. જોકે એ અભ્યાસ પછી ભારત પરત ફરવાને બદલે ફ્રાંસમાં જ રહેવાનું પસંદ કરેલું. વર્ષ ૨૦૧૦માં તેઓ હંમેશ માટે ભારત પાછા આવી જાય છે ત્યાં સુધી.

પ્રત્યેક વર્ષે અચૂક તેઓ ભારતની મુલાકાતે આવતા રહ્યા હતા. અને એટલે જ ભારતીય સંસ્કૃતિ સાથેની એમનો અનુબંધ ઉત્તરોત્તર ઉત્કટ બન્યો હશે. અને એમની કળાનાં ફળ-મૂળમાં એની હાજરી વર્તા શકાય છે. વિશ્વના એકાધિક દેશોમાં એમનાં ચિત્રોનાં એકલ પ્રદર્શનો યોજાયાં છે. તેમજ એમનાં ચિત્રો સમૂહ પ્રદર્શનોમાં પ્રદર્શિત થયાં છે. એમને મળેલાં સન્માનોમાં મુખ્યત્વે : ૧૯૮૧માં પદ્મશ્રી, કાલિદાસ સન્માન; ૨૦૦૪માં લલિત કલા રત્ન પુરસ્કાર; ૨૦૦૭માં પદ્મભૂષણ અને ૨૦૧૩માં પદ્મવિભૂષણ ગણાવી શકાય.

યુવાન કળાકારોને પ્રોત્સાહન આપવાના હેતુથી એમણે રઝા ફાઉન્ડેશનની સ્થાપના કરી છે. કવિ અને સંસ્કૃતિચિંતક અશોક વાજપેયી એના કાર્યકારી ટ્રસ્ટી છે.

આવરણચિત્ર વિશે :

કલાકાર	: શ્રી સૈયદ હૈદર રઝા (જ. ૧૯૨૨, કકૈયા, મધ્યપ્રદેશ, ભારત)
શીર્ષક	: Les Quatre Horizons / ચાર ક્ષિતિજો
માધ્યમ	: કૅનવાસ પર એકેલિક ચિત્ર
માપ	: ૧૦૦*૮૧ સે.મી.
વર્ષ	: ૧૯૬૯

પ્રસ્તુત ચિત્ર રઝાના બીજા તબક્કાનું છે. જેમાંથી આપણા પરિચિત વાસ્તવને દર્શાવતી વિષયવસ્તુઓ ઝોઝલ થઈ છે. ચિત્રની સંરચનામાંથી/ચિત્રફલકમાંથી પણ વિષયની માંડણીના ચિત્રના અગ્રભાગ, મધ્યભાગ, પૃષ્ઠભાગ જેવા વિભાજક ઘટકો પણ લોપ પામ્યા છે. એક લંબચોરસમાંના ચાર કોષ્ટકોમાં ચાર ચિત્રાવકાશો છે. જેનું શીર્ષક પણ ચિત્રકારે 'ચાર ક્ષિતિજો' આપ્યું છે. આ સમયનાં પોતાનાં ચિત્રો વિશે તેઓ નોંધે છે : ૧૯૫૬ અને ૧૯૬૫ની વચ્ચે અમૂર્તકળા અને અનાકૃતિમૂલકની ચિત્રપદ્ધતિઓ પેરિસમાં વ્યાપકપણે જોવા મળતી હતી. મારું કામ હજી પણ તુલનાત્મક રીતે આકૃતિમૂલક હતું, એટલે કે તેમાં હજી પણ લેન્ડસ્કેપ, ઘર, વૃક્ષ, ચર્ચ વગેરે જોઈ શકાતાં હતાં. નજરે જોઈ શકાતી વાસ્તવિકતા જ એમાં હતી. ધીમે ધીમે, સહજપણે ચિત્રો વધુ પ્રવાહી, વધુ ઇન્દ્રિયગમ્ય અને કંઈક અંશે ભૌમિતિક બનતાં ગયાં. હું એ વાતાવરણ, એ ભાવના, એ મનોભાવને મહત્ત્વનાં ગણતો હતો, જેને હું જીવી રહ્યો હતો અને જેને આ બધા લેન્ડસ્કેપ ફરી જીવંત કરતા હતા.

એમના ચિત્રોમાં રંગોનું અદકેરું મહત્ત્વ રહ્યું છે. એમની રંગપસંદગી અને રંગફલકની સંયોજના ભારતીય લઘુચિત્ર પરંપરાથી ઘણી જ પ્રભાવિત છે. એટલે રંગની માત્ર ભૌતિક, યાક્ષુષ અનુભૂતિથી વિશેષ રંગની ભાવ-ઉદ્દીપક ઘટક તરીકેની માંડણી અહીં સવિશેષ દૃષ્ટિગોચર થાય છે. રંગફલકના પરસ્પરના સાહચર્યમાં અહીં માત્ર રંગો જ છે. ઘેરા ભૂરા, કિરમજી ને રતાશ, આછા હળાદરીયા ને મેંદીવણાં ઘૂંટેલા લીલા ને એમ... રંગાકારના/રંગ-અસ્તરોના તરલ સંમિશ્રણમાં ચિત્રનું પોત બંધાયું છે.

પ્રત્યેક રંગ-આઘાતનું, લસરકાનું, ભલે ક્યાંક એનો મર્યાદિત વ્યાપ હોય છતાં એનું

અહીં મહત્ત્વ છે. એમણે એક જગ્યાએ પોતે લખ્યું છે,

‘...આપણે જાણીએ છીએ કે કોઈ ચિત્રમાં વાતાવરણ, મનોદશાનો પ્રવેશ કરાવવો એ ભારતીય રીત છે. મેં રાગ-રાગિણીઓની જેમ સવારે કે દિવસે અથવા સાંજના મિજાજને ચીતરવાની ઇચ્છાને કાયમ મહત્ત્વ આપ્યું છે...’

...રાજસ્થાન માટે મારા મનમાં જબરું આકર્ષણ હતું. તેની પાછળ ઇન્દોર અથવા નાસિકમાં મંદિરોની ગલીઓનાં ચિત્રકામ જેવો હેતુ નહોતો. મારી મહત્ત્વાકાંક્ષા એ અનુભવને પામવાની, એ રંગને સમજવાની હતી, જેનો વ્યાપ રાજપૂત લઘુચિત્રો, ભારતીય હસ્તપ્રતો – માનો કે સમગ્ર જીવનમાં જ છે. જીવન જેણે મને એક વિલક્ષણ રંગોલ્લાસનાં દર્શન કરાવ્યા છે. શું એને ચિત્રમાં આલેખી શકાય ખરું ? રંગોમાં મારો રસ ચિત્રના એક તત્ત્વ રૂપે હતો. પરંતુ એ યાત્રાઓની સાથે સાથે રંગ મારાં કાર્યમાં સૌથી મહત્ત્વનું તત્ત્વ બની ગયા. હું એવાં ચિત્ર સર્જી રહ્યો હતો જેમાં મારી ઇચ્છા રહેતી કે રંગોમાં સંગીતાત્મક સાંમજસ્ય જળવાય : ઘનતત્ત્વના રૂપે રંગ, મનોભાવ, મનોવેગ, કોઈ સત્યની અભિવ્યક્તિના રૂપમાં રંગ. મેં દિવસ-રાત ગ્રીષ્મનાં ચિત્રો કર્યાં. મેં ‘રાજસ્થાન’ નામવાળાં ઘણાં ચિત્રો બનાવ્યાં, જે શહેરનાં દશ્યો અથવા આંખે દેખ્યા કોઈ પ્રદેશનાં ચિત્રો નહોતાં પરંતુ સ્ટુડિયોના એકાંતમાં કલ્પેલાં હતાં. એ એક જબરજસ્ત અનુભવ હતો.’ આ જ એમનો અભિગમ એમને પશ્ચિમના અન્ય અમૂર્ત અભિવ્યક્તિવાદી ચિત્રકારોથી નોખા પાડે છે. અને વિભિન્ન ચિત્રરીતિઓ પ્રયોજવા છતાં એમનાં ચિત્રો વ્યાપકપણે ભારતીય દર્શનથી પ્રેરાયેલા જોવા મળે છે.

ચાર કોષ્ટકોમાં, એકબીજાને છેદતી ચાર ક્ષિતિજોમાં, ચાર પરસ્પરભિન્ન છતાં સહકારી વર્ણપટલોમાં ગૂંથાયેલું આ ચિત્ર આપણે વારે વારે જોતાં જોતાં જોવું પડે એવું છે, તો ચાલો.

સંદર્ભ :

Vajpeyi, Ashok (Edi). ૨૦૧૩. Understanding Raza : New Ways of Looking at the Master. New Delhi : Vadehra Art Gallery.

લાટ, મુકુંદ. ૨૦૧૦. કલા મેં અમૂર્ત કી ભારતીય ધારણા ઓર પરંપરા. પીયૂષ દર્દયા (સંપા.), કલા-ભારતી (ખણ્ડ : એક), પૃ. ૧૩-૨૨. નર્દિ દિલ્લી : લલિત કલા અકાદેમી ૨૨, સૈયદ હૈદર. ૨૦૦૭. આત્માની ધંધા. અનિલ રૈલિયા (સંપા.), અમદાવાદ : આર્ચર હાઉસ.

ચિત્રકારનું સરનામું : The Raza Foundation, C-૪/૧૩૯, Lower & Ground Floor, Safdarjung Development Area, New Delhi-૧૧૦૦૧૬

મારું સરનામું : Piyush A. Thakkar, Academic Associate, Balvant Parekh Centre for General Semantics, C-302 Siddhi Vinayak Complex, Faramji Road, Behind Railway Station, Vadodara-320007

પરબ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સભ્યપદ અને 'પરબ'ના લવાજમ અંગે :

- $\frac{1}{15750}$ 'પરબ' દર મહિનાની દસમી તારીખે પ્રકાશિત થાય છે.
- $\frac{1}{15750}$ 'પરબ'ના ગ્રાહક તથા પરિષદના સભ્ય વર્ષમાં ગમે ત્યારે થઈ શકાય છે.
- $\frac{1}{15750}$ 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૫૦ છે.
- $\frac{1}{15750}$ વિદ્યાર્થીઓ માટે 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૭૫ છે. સાથે પ્રમાણપત્ર બીડવું.
- $\frac{1}{15750}$ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વાર્ષિક તેમજ આજીવન સભ્યપદના શુલ્કમાં 'પરબ'ના લવાજમનો સમાવેશ થઈ જાય છે.
- $\frac{1}{15750}$ પરિષદના વાર્ષિક વ્યક્તિગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨૦૦ તથા સંસ્થાગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૩૦૦ છે.
- $\frac{1}{15750}$ પરિષદના આજીવન સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨,૦૦૦ છે તથા સંસ્થા આજીવન સભ્ય ફી રૂ. ૩,૦૦૦ છે. (વિદેશવાસીઓ માટે ૭૫ પાઉન્ડ અથવા ૧૩૦ ડોલર.)
- $\frac{1}{15750}$ 'પરબ' લવાજમ તથા પરિષદ સભ્યપદ શુલ્કની રકમ મનીઓર્ડર અથવા ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટથી 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'ના નામે જ મોકલવી.

લેખકોને :

- $\frac{1}{15750}$ 'પરબ'માં પ્રગટ થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે.
- $\frac{1}{15750}$ લેખકોએ પોતાનું લખાણ ફૂલ્સકેપ અથવા \square સાઈઝના કાગળની એક બાજુએ, સુવાચ્ય અક્ષરે લખી મોકલવું. પોસ્ટકાર્ડ, ઈનલેન્ડ કે ચબરખીઓમાં કૃતિ મોકલવી નહીં. પ્રત્યેક કૃતિ નીચે પૂરું સરનામું લખવું તથા એક નકલ પોતાની પાસે રાખીને જ કૃતિઓ મોકલવા વિનંતી.
- $\frac{1}{15750}$ સ્વીકૃત કૃતિની જાણ કરાશે. ટપાલ-ટિકિટો ચોંટાડેલું કવર મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃત કૃતિ પરત કરવામાં આવશે, અન્યથા કૃતિ અસ્વીકૃત ગણવી. પોસ્ટકાર્ડ મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃતિની જાણ કરાશે.
- $\frac{1}{15750}$ મત્રવ્યવહારનું સરનામું : તંત્રી, 'પરબ', ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, 'ટાઇમ્સ' પાછળ, નદીકિનારે, પો.બો. ૪૦૬૦, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૮

E-mail : gspamd@vsnl.net

ફોન અને ફેક્સ : ૨૬૫૮૭૯૪૭

Web-site : www.gujaratisahityaparishad.org

www.gujaratisahityaparishad.com

ISSNO250-9747 પરબ

છૂટક કિં. રૂ. ૨૦/-

માલિક : ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ વતી મુદ્રક અને પ્રકાશક : પ્રફુલ્લ રાવલ (પ્રકાશનમંત્રી), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ માર્ગ, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૮ \square તંત્રી : યોગેશ જોષી \square મુદ્રણસ્થાન : શ્રીરામ પ્રિન્ટર્સ, અમદાવાદ, ગુજરાત. \square પ્રકાશન તારીખ : જાન્યુઆરી-ફેબ્રુઆરી, ૨૦૧૬. આંબાવાડી, અમદાવાદ-૬ \leftarrow ૨૬૫૬૪૨૭૬

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું
પુસ્તક વેચાણ કેન્દ્ર

ગ્રંથ વિહાર

આ કેન્દ્રમાં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનાં પ્રકાશનો તેમ જ અન્ય પ્રકાશનોનાં સાહિત્યિક ગુણવત્તાવાળાં પુસ્તકો મળશે. આ ઉપરાંત અંગ્રેજી, હિન્દી, મરાઠી, બંગાળી સાહિત્યના પુસ્તકો પણ મળશે.

- r પરિષદના સભ્યોને પુસ્તકો ૨૫% કમિશનથી મળશે.
- r અન્ય સાહિત્યરસિકોને ૨૦% કમિશનથી મળશે.
- r વિકેતાઓને પણ વેપારી કમિશનથી પુસ્તકો મળશે.
- r વધુ નકલો માટે કાર્યાલયનો સંપર્ક સાધવો.

: સંપર્કસૂત્ર :

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

ગોવર્ધનભવન સ્મૃતિ મંદિર, ટાઈમ્સ પાછળ, નદી કિનારે,
ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ માર્ગ, આશ્રમરોડ, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૯
ફોન : (૦૭૯) ૨૬૫૭૬૩૭૧, ૨૬૫૮૭૯૪૭, ૨૬૫૮૭૯૪૯
કિશોર ગૌડ (મો.) ૯૪૨૭૩૨૦૮૩૩